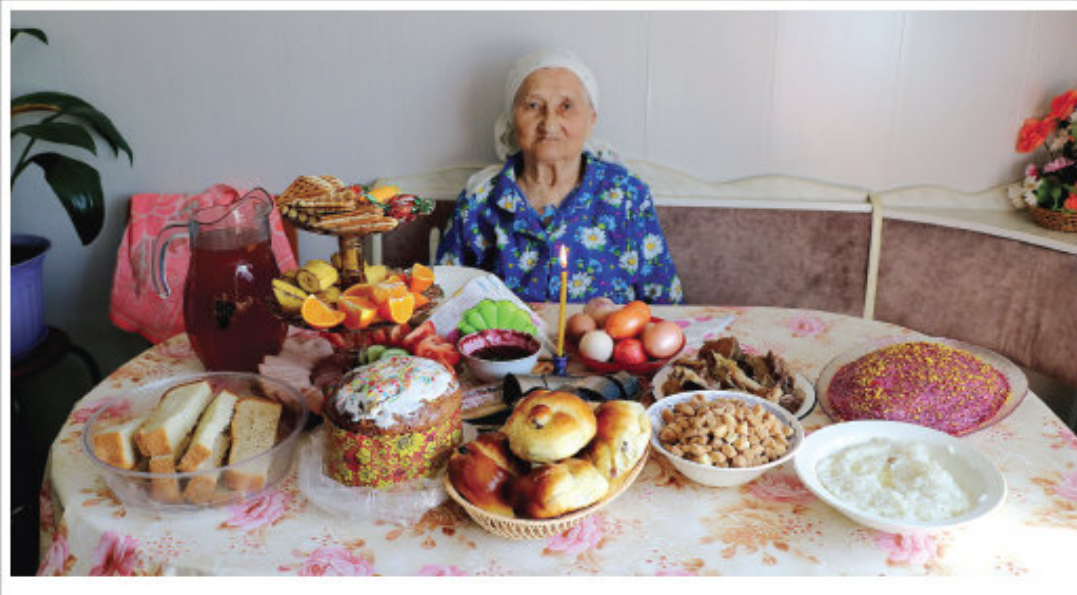

Mäetagused 90

Udmurtide pärimusmaailmast

RITUAALNE AASTA

Anastasia Prokopjeva Tatarstanist lihavõteteks kaetud lauas. Denis Kornilovi foto 2023, Vjatka-taguste udmurtide lihavõttetoitlustest loe alates lk 47.

Tšokmor'i sandid Dubrovski külas. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Lähemalt udmurtide mütolooilisest tegelasest tšokmor'ist loe alates lk 37.

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

90

Udmurtide pärimusmaailmast

(vaata ka: <https://folklore.ee/tagused>)

Toimetaja

Mare Kõiva

Külalistoimetaja

Nikolai Anisimov

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2024

Toimetaja: Mare Kõiva
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Külalistotoimetaja: Nikolai Anisimov
Veebitoimetajad: Andres Kuperjanov & Maris Kuperjanov
Uudised: Asta Niinemets
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2021–2026: Ekaterina Anastasova (Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloristika Instituut koos Etnograafiamuuseumiga, Bulgaaria), Juri Berezkin (Peterburi Etnograafainstituut, Venemaa), Meelis Friedental (Tartu Ülikool, Eesti), Tõnno Jonuks (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, Eesti), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala-Harvilahti (Turu Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (vabakutseline uurija, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Piret Paal (Paracelsuse meditsiineraülikool, Austria), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Urmas Sutrop (Tartu Ülikool, Eesti), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Eesti)

Väljaande valmimine on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga EKM 8-2/20/3. Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2024.90

© Eesti Kirjandusmuuseum
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Udmurdi rahva arusaamad kosmogooniast: tähtede nimed ja nende kujutamine rahvaluules <i>Tatjana Vladõkina</i>	5
Tšeptsa jõgi põhjaudmurtide rahvakultuuris <i>Nadežda Šutova</i>	15
Mütoloogiline tegelane <i>tšokmor</i> udmurtide traditsioonilises maailmavaates <i>Galina Gluhhova</i>	37
Vjatka-taguste udmurtide rituaalne roog <i>tšek-tšegei</i> <i>Denis Kornilov</i>	47
Kama-taguste udmurtide kevadise suure päeva (<i>bõddzh'õnal</i>) kombetalituse laulufolkloor <i>Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov</i>	65
Baškortostani udmurtide folkloor: žanriline iseloomustus, kogumislugu, käibimise iseärasused tänapäeval <i>Ranus Sadikov</i>	87
Udmurdi hällilaul: veel kord esmaallika probleemist <i>Irina Nurijeva</i>	109
Kaasaegse udmurdi pulmatseremoonia eripära ja kultuuriline tähendus <i>Tatjana Korobova</i>	123

**“Liikumisega” vene laulude kultuurilisi tähendusi
Udmurdimaa Debjossõ rajooni Varni külas**
Svetlana Tolkatšova 133

Mihhail Kurotškini panus udmurdi folkloristikasse
Alevtina Kamitova 159

MEIST ENDIST

**Kolmkümmend aastat udmurtide juures käimas. Mida olen
õppinud?**
Eva Toulouze 179

IN MEMORIAM

Igor Volke
Mare Kõiva 191

UUDISED

Palju õnne! 193

Kuidas kujundada kriisides avalikku arvamust?
Reet Hiimäe 195

Kroonika 196

TUTVUSTUSED

Udmurdi folkloor: uurimused ja uurijad
Irina Nurijeva 217

Süsteem ja inimlikkus
Art Leete 219

Kaastööst 223

Udmurdi rahva arusaamad kosmogooniast: tähtede nimed ja nende kujutamine rahvaluules

Tatjana Vladõkina

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi juhivteadur

Teesid: Udmurdi rahva kosmogoonilistest arusaamadest annavad aimu nende mütoloogilistele teadmistele tuginevad tähtede nimed. Märkimisväärset lisainfot kosmoseobjektide kohta annavad ka rahvaluule tekstid. Tähted moodustavad päikese ja kuuga stabiilse taevakehade kolmiku. Neid iseloomustab epiteet hele, valgus, mis vastandub negatiivse energia kandjatele, pimeduse jõududele, nagu haigused ja nõiad. Nõnda esinevad tähed vandenõuteooriates, kus nad moodustavad läbimatu müüri nende vastu, kellel on kurjad kavatsused.

Tähed koos päikese ja kuuga muutvad udmurdi rahvalaulukultuuris metafoorideks ja võrdlusteks. Neid kasutatakse analoogidena pere- ja sugulussuhete iseloomustamisel, suguvõsasiseste suhete kinnitajana.

Tähed ja tähtkujud kui kättesaamatuse ja jagamatuse sümbolid on omamoodi maailma stabiilsuse tagajad.

Märksõnad: kosmogoonilised arusaamad, rahvaluule, taevakehade kolmik, tähed, tähtede nimetused, udmurdi rahvas

Kosmogoonilised arusaamad on iga rahva maailmavaate oluline komponent. Taevakehade – päikese, kuu ja tähtede – kujutised on kogu universumi ideede süsteemi alus, mida võib udmurtide puhul rekonstrueerida nende nimede ja rahvaluules kujutamise kaudu.

Tähed on udmurdi rahvaluules kosmilise kolmiku pidev komponent koos päikese ja kuuga. Nende põhiliseks tunnusmärgiks on **valgus**: ...šundõ ljugõt, tolez' ljugõt, kiz'il'i ljugõt... (päike on hele, kuu on hele, tähed on heledad) (Wichmann 1893: 179). Tähed (*kiz'il'i*) – on paljususe, loendamatus, tähtkujude sümbol väljendis *in kiz'il'i sjuros*. Tähtkujude ja täheparvede valgus, nende paljususe ja loendamatus, nende jagamatus – on üks maailma stabiilsuse, selle ühtsuse tagatise, mistõttu soovi “loendada / hävitada taevatahti / tähtkujusid” esitatakse nõiasõnades kui võimatut tingimust teistpoolsuse võimudele (haigustele / nõidadele):

...*In kiz'il'iles' sjurosse ... s'inõ-junõ ke bõgattid, sokõ s'i-ju ta adjamijez...*
[... kui taevatähed ja tähtkujud ... hävitada (sõna-sõnalt ‘ära süüa-juua’) suudad,

siis selle inimese hävitad ka ...] (Munkácsi 1887: 178); *S'iz'imdon s'iz'im kiz'il'i mõnam jõr jõlam, soje bõdtid ke, soku bõdtõ ta adjamijez* [Seitsekümmend seitse tähte on mu pea kohal, kui sa need hävitad, siis hävitad ka selle inimese] (Wichmann 1893: 185, nr 21).

Üks tänapäevaks kulunud mütoloogilisi kujundeid tähtede kohta on pilt taevavõlvi toetavatest sammastest. Eriti selgelt seostub see kujund päikesega mõistatuses *Bõdes dunnelõ gord jubo* (Kogu maailmale punane sammast) (Zagadki 1982: 214). Samas, kui lähtuda nõiasõnadest, “on taevasammaste kogus sama suur kui suur on tähtede kogus” (Hudjakov: 8), ja arvati, et seda arvu teavad ainult pühitsetud, “teadlikud inimesed”, kes lisasid selle pildi loitsusõnadesse kaitseks negatiivsete asjaolude eest, tõmmates kaudse paralleeli tähtede ja tugisammastega.

Keeleteadlased on tänaseks tuvastanud üle 50 udmurdikeelse kosmonüümi (Kirillova 2011; Kirillova 2016), mille hulgas leidub üksikute tähtede ja tähtkujude nimetusi. Näiteks, Veenus/Päik on *Saktonkiz'il'i / Dzh'ardonkiz'il'i*, koidutäht on *Tšulpon*, Orion *Tarazi kiz'il'i / Tarazi*, plejaadid on *Šerpuz kiz'il'i* (tähtkuju Sõel) jt. Tähtede nimetuste analüüs võimaldas välja tuua nende nimetamise põhiprintsiibid – lähtumise tähtede asukohast, nende suhtelisest ilmumisajast taevas, tähtede arvust tähtkujus, objekti suhtelise suurusest ja assotsiatsioonidest argipäeva esemete, lindude, loomadega (Kirillova 2011). Peab ka märkima, et isegi kui täheparve (*ogazjejas'kem, sjuros, suz'jet*) määratluses on olemas tähtkuju mõiste, kasutatakse omanimetustes üksnes sõna *kiz'il'i* (täht) ning selle põhjal võiks järeldada, et udmurdi keeles ei eristata üksikuid tähti tähtkujudest. Mulle tundub, et seda väites ei võeta arvesse udmurdi keele nüansse: koondnimesõnadega ju mitmusest morfoloogiliselt ei märgitagi, seda enam, et seoses taevakehadega võib seda huvitavat fakti tuvastada ainult tõlgetes. Seega võib mõiste *kiz'il'i* (täht) tähistada nii üht objekti kui ka kombineeritud hulka.

Näiteks tähtkujul Suur Vanker on mitu nimetust: *tšhõž kar* (Pardi Pesa), *Badzh'õm kobõ* (Suur Kulp), *Kuz'-bõžo-kiz'il'i* (sõna-sõnalt 'Pika Sabaga Täht / Pika Sabaga Tähtkuju'). Seda nimekirja võiks täiendada variandiga Pika Saba Tähed. Kuid nagu selgub, on sellised nimetused kohaldatavad üksnes kosmonüümidele, mis on moodustatud ainult tähtkuju välisilmet arvestades. Kui kosmonüümi moodustamisel on arvestatud objekti asukohta, nagu näiteks Suure Vankri teise nimetuse puhul: *Jõrjõl-kiz'il'i* [*sjuros*] (Pea kohal [olev tähtkuju]), tekitab nimetusest arusaamine juba raskusi. Kusjuures just tõlge võimaldab täpsustada kosmonüümi mõtet: “tähed pea kohal”, see on kogu tähistaevas, “täht pea kohal” on siis tähtsaim, ehk Põhjatäht. Seetõttu peaks *Jõrjõl-kiz'il'i* tähendama Suure Vankri puhul peamist/ peatähtkuju, mis langeb kokku selle tavakeha tähtsusega meie põhjapoolsetel laiuskraadidel.

Mõistatustes leidub veel üks sarnasusel põhineva metafoorilise kujuga variant: *Jõr jōlōn džök kuk.*– *Džökkuk-kiz'il'i* (Pea kohal lauajalg – tähtkuju Suur Vanker ehk tähtkuju Lauajalad). Selle mõistatuse metafoor on arvata-vasti omapärane “kokkulapitud müüt”, milles sisaldub Taevakoja idee, mille pühapaigas seisneb altarilaud, mis vastab lauale talupoja maja pühanurgas (Vladõkin 1994: 71). Otsustades mõistatuse vastuse järgi, on küsimus teinud läbi mõned muudatused, kaotades epiteedi *in* (taevas) kujundis [*in*]džök kuk ([*taevase*] laua jalg)= džök kuk (lauajalg), nii nagu *ingur*, millest on saanud *gur* (taevane ahi = ahi) tähenduses “taevalaotus”. Siberi põhjarahvaste kosmo-nüümide uurijad seostavad udmurdi terminit džök kuk / džök kuk kiz'il'i nende tähtkujude nimetustega, mille semantikas on mõiste “omades jalgu (seistes)” (Anikin 1991: 39–40); udmurdi Suure Vankri nimetus *S'iz'ōm kiz'il'i* (Seitse tähte) seostub samuti “Siberi” variantidega (*ibid.*).

Atributiivse epiteedi *in* (taevane) kadumine taevalaotuse mõistes tõi kaa-sa makrokosmiliste proportsioonide teisenemise mikrokosmisteks, mistõttu omandasid taevakehad väga lähedase, “koduse” välimuse: tähed (“ümmargused võikoogid” (*biskōl'i / kõmetš / juatša*), “väikesed võipallikesed”, “küpsised-šekera”, “perepetšid”) koos päikese ja kuuga (leivapäts, väikesed *šangid*) “paigutusid” koduahju. Kūpsetiste kujundite rohkus taevakehade representeerimiseks pole muidugi juhuslik. Kosmose ja kodu identsus ongi põhiline “maailma ülesehitami-se” idee peaaegu kõikidel aegadel ja rahvastel: “Kodu kui maailm, maailm kui kodu on just selline metafooriline identsus, mis suures osas määrab tra-ditsioonilise arusaamade süsteemi” (Traditsiooniline maailmavaade ... 1988: 61; vt ka Gemujev 1990). Ka vene rahvaluule mõistatustes on täheldatavad poetilised kujutelmad päikesest, kuust ja tähtedest mitmesuguste kūpsetis-tena. Kui analüüsida nende tekstide levikut, avastame, et nad on kirja pandud suures osas aladel, kus venelased olid kontaktis soome-ugri rahvastega, eriti Permi ja Vjatka kubermangus (Mitrofanova 1968: 18–21, 165–166); üldiselt võrreldakse vene pärimuses tähti ja kuud põllul / teel olevate teradega (hernerd / hirss) või lammastega karjamaal “sarvilise” karjuse järelevalve all, mis tundub idaslaavi pärimusele tüüpilisem.

Kõige tõsisem vanne, mille udmurt andis, et veenda kedagi, et tal on õigus, oli see, kui lisaks kõrgeimale Jumalale mainiti ka taevakehasid ja sünnimaad: *Inmar ponna, šundō ponna, tolez' ponna, tōle ponna, ljogono muz'jeme ponna, az' ulone ponna – ta užez öi kar!* (Ma vannun jumala, päikese, kuu, tule nimel, maa nimel, kuhu ma astun, oma tulevase elu nimel – mina seda ei teinud!) (Munkácsi 1887: 192); *Inmar ponna!.. Njan' ponna!.. Šundō ponna!.. Tolez' ponna!.. Kiz'il'i ponna!* (Ma vannun Issanda juures... leiva... päikese... kuu... tähtede juures) (Vereštšagin 1995: 92).

Taevakehade soosing, nende mõju inimese saatusele ongi traditsiooniline ja mütopoeetilise taju põhiaspekt. Ja kui arhailisemates žanrites domineerivad etioloogilised motiivid, siis hilisemates saavad peamiseks moraaliaspektid. Kangelast premeeritakse tema moraalse omaduste eest. Selles mõttes on iseloomulik muinasjutt, mis oma tunnusmärkidega läheneb nii muistendile kui novellile:

Ammusel ajal elas kord maailmas üks väike tütarlaps. Kui ta sai seitsmevõi kaheksa-aastaseks, surid tal vanemad, nii et ta jäi ilma peavarjuta. Polnud kedagi, kes oleks võinud teda toita ja joota, riidesse panna, soojas hoida. Kui välja arvata kehvad riided ja kehv rätik, polnud tal mitte midagi. Tal ei jäänud muud üle kui kerjata. Kord andis hea inimene talle tüki leiba. Tüdruk läks edasi, aga talle tuli vastu näljane kerjus.

“Tütrekene, anna mulle tükike leiba, mu kõht on väga tühi,” hakkas kerjus paluma. Tüdruk andis talle kogu leiva ja ütles: “Söö, vanaisa, terviseks!”

Ta olevat edasi läinud. Läheb, läheb ja ennäe, jõudis õhtu. Tuli talle noormees vastu.

“Anna mulle midagi pähe panna, mul pea külmetab!” palus noormees.

Väike tüdruk andis talle oma ainsa rätiku ja olevat läinud edasi.

Äkki hakkasid taevast langema tähed, mis muutusid hõbedasteks müntideks. Tüdruk rõõmustas ja hakkas neid korjama (Vatka no Kalmez: nr 8).

Tähtkujude ja tähede nimed ei esine rahvaluule tekstides kuigi sageli, küll aga väga huvitavates laululistes parallelismides. Näiteks aega pärast südaööd määratletakse Suure Vankri asukoha järgi, millel on alljärnevas tekstis veel üks nimevariant:

Tunne džõt kuazjed tuž kez’õt,

Vai, urom, pas’te: kõnmis’ko.

S’iz’õm-kiz’il’i bõžze berõkte,

Vai, urom, kide: põris’ko

[Täna õhtul on ilm külm.

Anna mulle, sõber, oma kasukas: mul on külm.

Seitsme tähe tähtkuju pöörab saba [öö liigub koidu poole],

Anna mulle, sõber, kätt [hüvastijätuks]: nüüd lähen ma [koju].]

(Munkácsi 1952: 339, nr 125)

Laulus olev kosmonüüm “Seitsme tähe tähtkuju” paneb siin huvitaval kombel kokku kaks “tähtkuju”: mingi sabaga looma oma ja teatud arvu silmaga nähtavate tähtede kobara.

Linnuteed, tuntud nimetuste all *Luddzh'azjeg-lobdzh'on-sjures / Luddzh'azjeg-sjures / Kõrdzh'azjeg sjures* (Metshanede lennutee / Metshanede tee), mainitakse rahvaluuletekstides selleks, et tähistada kättesaamatuid kõrgusi ning kirjeldada ruumiliselt ja ajalisel väga kaugelt ja pikka teed:

*Luddzh'azjeg-sjures tuž vōlōn,
Šundō ke potoz, ug addzh'is'kō.
Anai, milemōz tuž sagōnod
Asles'tōd pide ud addzh'ō*
[Metshanede tee on väga kõrge,
Kui päike tõuseb, seda pole näha.
Ema, sa hakkad meid igatsema,
Oma poega sa ei näe.]
(Munkácsi 1952: 323, nr 73).

*Žingōr no žangōr mi lõktim,
Sjala no tšibja sjuresti.
Mi tatōs' kōti bertomō?*
Luddzh'azjeg-lobdzh'on-sjuresti
[Kellade kõlinal me tulime,
Tee peal, kus vilistab laanepüü.
Kuidas me siit ära läheme / millisel teel?
[Tähtkuju] Metshanede lennu-tee järgi.]
(Munkácsi 1952: 312, nr 34).

Viimase teksti visuaalne omapära seostub pulmatseremooniaga, mil peigmehe poole külalised kommenteerivad oma saabumist, kasutades tüüpilist pulmalaulude metafoori: emane laanepüü ongi mõrsja. “Metsakana” kutsuvat vilet kasutades leiti tee tema vanematekoju. Nii lendavad pulmalised kaugetele maadele noore hanekese-mõrsjaga, otsekui haneparv, nii et orientiiriks on selle sama nimega tee, Metshanede tee.

*Oi, kuaz' saktōz, kuaz' saktōz,
Kuaz'josōz Tšuplon sajkatoz.
Ti tuganenōm, todem bere
Ljukis'kontem bur kime sjotsal*
[Oi, ilm-loodus koidab, ilm-loodus koidab,
Ilma-loodust Tšulpon-Veenus äratav.

Teile, mu kallid, kui oleks teadnud [et lähme lahku],
Ma pakuks paremat kätt, et mitte lahku minna.]
(Munkácsi 1887: 296, nr 216)

Viimase näite assotsiatiivne paralleelsus on üles ehitatud sügavatele võrdlusseostele vastavalt psühholoogilise paralleelsuse printsiibile: sugulased ei tahaks olla eraldatud (käepigistus on ühtsuse sümbol) nii nagu on lahutamatud koit ja täht Veenus, mis ilmub taevasse koidueelsetel tundidel.

Tüüpiliseks võib pidada udmurtide arusaamu tähtede ja inimmaailma seostest. Sage on sealjuures paralleelselt hinge kui liblika kujutlusega uskumus tähtedest kui inimhinge taevastest kaksikutest:

In kiz'il'ije, vu vól buból'ije
Kóljoz[,] kaltak[,] vadžh'kem joz-kalõke!
[Minu taevatähed, vee peal liblikad,
Nad jäävad, vaesekesed [mina õnnetu], minu eakaaslased-sõbrad!]
(Munkácsi 1887: 200)

Inmõn gine kiz'il'i, vu vólõn buból'i.
En ljukõ, In'mare, milemdõ as vordõlem nõlpiosmõles'.
[Taevast on tähed, vee peal – liblikad.
Ära aja meid lahku, Jumal, oma täiskasvanud lastest.]
(Boikova & Vladõkina 1992: nr 16)

Usku hinge olemasolusse tähe kujul võib näha ka püsiväljendis *kiz'il'i us'iz* – sõna-sõnalt: “täht on langenud [märkus – T. V.]”. Nii öeldakse halvatud inimese kohta, kes on liikumisvõimetu, kuid mitte surnud, vaid justkui “hingest ilma jäänud”. Sama asjaoluga selgitati ka veiste halvatust (Vereštšagin 1995: 81).

Sagedasi lauseid kellegi surma kohta tähe langemise hetkel (*Võlis' kiz'il'i us'iz ke, kin ke kulem, dõr, šuo* (“Kui kõrgelt langeb täht, keegi sureb,” öeldakse) (Munkácsi 1887: 29, nr 166) võib ilmselt pidada slaavi (Euroopa kui terviku) mütoloogia seisukohalt universaalseks uskumuste mõjuks tähtedest kui inimeste hingedest (Vinogradova 1999: 146).

Halvaks endeks peeti komeete (*bõžokiz'il'i*, sõna-sõnalt ‘sabaga täht’): “Maailm peab siis ootama mingeid õnnetusi. Õnnetus juhtub tõenäoliselt seal, kuhu komeet suundub” (Vereštšagin 1995: 80); *In'mõn bõžo kiz'il'i vetliz ke, ja žugis'kon, ja dunne bõron luoz, šuo* (“Kui taevasse ilmub sabaga täht, tuleb kas sõda või maailmalõpp”) (Munkácsi 1887: 29, nr 167).

Põhjaudmurdid seostasid sähvatusi taevast ja taevast tuld (*invožo*) tavaliselt kurja vaimude lennuga: *Uin invožojez addzh'id ke, “oste!” šu: so kulem*

vedinlen lulōz, adjamiles' lulze bas'tōnō oz'ō vetle (“öösel kui sa näed *invož'o't*, ütle: “Jumal!” See on surnud nõia hing, kes lendab elavate hingede järele”) (Munkácsi 1887: 6, nr 40).

Väga haruldane juhtum on *l'ek kiz'il'i* (kuri täht), mida meenutavad oma palvetes *kuris'kon* põhjauhmurdid. Nad paluvad kõrgeimatelt jumalatel *Inmarilt* ja *Köldōs'inilt* kaitset “kurja tule/leegi” ja “kurja tähe” eest (... *l'ek tōlles'-pules', l'ek kiz'il'iles' med utjoz-vordoz* ...) (Wichmann 1893: 132, nr 15). Seda kujundit võib nähtavasti seostada kurja saatuse mõistega ja see vastab ideele “tähega tähistatud” (*kiz'il'i us'iz / kiz'il'i usjoz* = “täht langes / langeb” = halvatud). Tä-naseks on see väljend kasutuselt peaaegu kadunud, nagu ka analoogne väljend *peri šukkiz* – sõna-sõnalt ‘paha vaim / peri löi’.

Rahvaluuletekstides esinevad tähed sageli nõiasõnades stabiilses kolmikus “päike–kuu–tähed”, samuti laulutekstide võrdlevates väljendites, luues nõnda omapärase metafoorilise pildi “taevastest” ja “maistest” sugulussidemetest:

Miljam, miljam mar mumōos, mar mumōos?
Tšhuknala, tšhuknala džūžam tōr šundō kadjes' ik vōlilljam.
Miljam, miljam mar bubōos, mar bubōos?
Džōtazje, džōtazje džūžam tōr tolez' kadjes' ik vōlilljam.
Miljam, miljam mar njunjajos, mar njunjajos?
Džōtazje, džōtazje džūžam tōr kiz'il'i kadjes' ik vōlilljam...
[Meie jah, meie emad, millised nad on, meie emad?
(Nad on) hommikul, hommikul tōusva päikese sarnased, meie emad.
Meie jah, meie isad, millised nad on, meie isad?
(Nad on) õhtul, õhtul tōusva täiskuu sarnased, meie isad.
Meie jah, meie vanemad vennad, millised nad on, meie vanemad vennad?
(Nad on) õhtul, õhtul tōusva tähtede sarnased, meie vanemad vennad.]
(Molotkova 1925: nr 2).

Tähed, samuti päike ja kuu, pole rahvaluuletekstides üksnes astronoomilised objektid oma täpsete nimedega, vaid kujutluspildid universumi terviklikkusest, ligipääsmatult kaugel taevamaailma põhikomponendid, mis ei allu inimtahtele:

Tolez'lō kuke s'in usjoz, soku med usjoz s'in talō!
Kiz'il'ioslō kuke s'in usjoz, soku med usjoz s'in talō!
Šundōlō s'in usjoz, soku med usjoz s'in talō!
[Kui kuud keegi kaetab, siis kaetab ta ainult teda!
Kui tähtesid keegi kaetab, siis laetab ta ainult neid!
Kui päikest keegi kaetab, siis kaetab ta ainult teda!]
(Wichmann 1893: 173, nr 4d).

Universumi üldpildis on need aga võrreldavad inimese füüsilise elu ruumilis-ajaliste parameetridega, tema saatuse ja tervisega. Nende pidevad epiteedid *jugõt* (hele), *tõr* (täis) – on semantiliselt lähedased mõistele **hääbumatult hele, terviklik, terve, täisvereline**.

...Tõr šundõjez, tõr tolezjez ogpala berõktemed luiz ke, inmõs' kiz'il'iles' lõdze-tšotse todid ke, kõrmemed luiz ke, ton soku sisa vetlõ ta vis'isjez!

[Täis-hele päike, täishele kuu, kui sa saad neid tagasi pöörata, loe taevatähti, kui saad, pigista neid oma käes, kui saad, [ainult] siis sööd ja hävitad selle inimese!

(Wichmann 1893: 192, nr 35e)

Jugõt šundõjez tšhoksanõ kuke vormoz ke, sokõ potos med potoz!

Jugõt tolezjez tšhoksanõ kuke vormoz ke, sokõ potos med potoz!

Jugõt kiz'il'ijez tšhoksanõ kuke vormoz ke, sokõ potos med potoz!

Šundõ jugõt, tolez' jugõt, kiz'il'i jugõt: ta murtlen potosez övõl n'i!

[Kui ta [nõid/vaenlane] jaksab heleda päikese sulgeda-kustutada, las ilmub paise!

Kui ta [nõid/vaenlane] jaksab heleda kuu sulgeda-kustutada, las ilmub paise!

Kui ta [nõid/vaenlane] jaksab heledad tähed sulgeda-kustutada, las ilmub paise!

Päike on hele, kuu on hele, tähed on heledad: sellel inimesel pole enam paiset!]

(Wichmann 1893: 177, nr 11c)

Udmurdi maailmapildis olid tähed koos päikese ja kuuga olulised tähenduslikud kosmilised objektid. Nende olemasolu objektiivsust seostati mitte üksnes kosmilise ruumi täiuslikkusega, vaid ka kogu füüsilise maailma olemasolu puutumatusena ja inimese enda elutsükli haavatavusega.

Tõlkinud Eva Toulouze

Allikad

Hudjakov = Khudiakov, Mikhail. Kosmicheskie predstavleniia udmurtov po zagovoru v der. Iurtoshur-Kaksi. – *Otdel rukopisei Gosudarstvennoi publichnoi biblioteki (g. Sankt-Peterburg)*. F. 828, nr 9.

Kirjandus

Anikin, Aleksandr 1991. Iz sibirskoi kosmonimii: Ursa Maior. – Bulatova, R. V. & Zamiatina, G. I. & Nikolaev, S. L. (toimetuskolleegium). *Slavistika. Indoeuropeistika. Nostratika. K 60-letiiu so dnia rozhdeniia V. A. Dybo. Tezisy dokladov*. Moskva: Akademiia Nauk SSSR, Institut slavianovedeniia i balkanistiki lk 37–41.

Boikova & Vladõkina 1992 = Bojkova, Elena & Vladykina, Tatiana 1992. *Pesni iuzhnykh udmurtov*. Udmurtskii fol'klor. Vyp.1. Izhevsk: UIIIaL URO RAN.

Gemujev 1990 = Gemuev, Izmail 1990. *Mirovozzrenie mansi. Dom i Kosmos*. Moskva: Nauka.

Kirillova, Liudmila 2011. Udmurtskaia kosmonimiia. – *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Piliscsaba, 2011. Pars IV: Dissertationes sectionum: Linguistica*, lk 230–236.

Kirillova, Lidumila 2016. Udmurtskaia kosmonimiia. Sakral'noe prostranstvo v kul'ture narodov Uralo-Povolzh'ia. – *Idnakar: metody istoriko-kul'turnoi rekonstruktsii* 2(31), lk 31–40.

Mitrofanova, Vera (koost, toim) 1968. *Zagadki*. Izd. podgotovila V.V. Mitrofanova. Leningrad: Nauka, Leningr. otd.

Molotkova, Elizaveta 1925. *Sbornik votskikh pesen*. Udkniga.

Munkácsi, Bernhard 1887. *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Munkácsi, Bernhard 1952. *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken*. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi. Herausgegeben von D. R. Fuchs. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 102. Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.

Zagadki 1982 = Perevozchikova. T. G. (koost). *Zagadki*. Udmurtskii fol'klor. Izhevsk: Udmurtiia.

Traditsiooniline maailmavaade 1988 = L'vova, E. L. & Oktiabr'skaia, I. V. & Sagalaev, A. M. & Usmanova, M. S. 1988. *Traditsionnoe mirovozzrenie tiurkov Iuzhnoi Sibiri. Prostranstvo i vremia. Veshchnyi mir*. Novosibirsk: Nauka.

Vatka no Kalmez = Kralina, Nadezhda & Pozdeev, Petr & Iashin, Petr (koost). *Vatka no Kalmez*. Udmurt kalyk legendaos no predanios. Izhevsk: Udmurtiia.

Vereštšagin 1995 = Vereshchagin, Grigorii 1995. *Sobranie sochinenii: V 6 t. T.1: Votiaki Sosnovskogo kraia*. Otv. za vyp. Nikitina G.A. Izhevsk: UIIIaL URO RAN.

Vinogradova, Lyudmila 1999. Materialnye i bestelesnye formy sushchestvovaniia dushi. – *Slavianskie etiudy: Sbornik k iubileiu S. M. Tolstoi*. Moskva: Indrik. Lk. 141–160.

Vladõkin 1994 = Vladykin, Vladimir 1994. *Religiozno-mifologicheskaia kartina mira udmurtov*. Izhevsk: Udmurtiia.

Wichmann, Yrjö 1893. *Wotjakische Sprachproben I: Lieder, Gebete und Zaubersprüche*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden.

Summary

Cosmogonic conceptions of the Udmurt people in naming stars and their images in folklore

Tatiana Vladykina

Keywords: stars, stars in folklore, cosmogonic concepts, naming of stars, triad of heavenly bodies, the Udmurt people

Cosmogonic concepts of the Udmurt people can be detected through the names of stars, the nomination of which is usually based on mythological cognition. Additional and very significant information about space objects is contained in folklore texts. The images of stars are included in a stable triad of heavenly bodies along with the sun and the moon. Their constant feature is bright light, opposed to images of negative energy, forces of darkness – diseases or sorcerers. Therefore, images of stars are frequently used in conspiracy formulas, where they are presented as an insurmountable barrier to those who do evil.

The stars, along with the sun and the moon, become metaphors and comparisons in the song culture of the Udmurt people. They are used as analogies in the characterization of family and kinship ties, testifying to the relationships within the clan.

Stars/constellations as a symbol of unattainability and indivisibility are a kind of guarantor of the stability of the world.

Tatjana Vladõkina (08.10.1953–04.05.2024) oli Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali filiaali Udmurdi Fõderaalse Uurimiskeskuse Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Uurimise Instituudi professor ja juhtivteadur. Tema uurimishuvid hõlmasid udmurdi folkloristikaga, eriti mütoloogiaga seotud teemasid, ta spetsialiseerus nii žanrile kui ka olulisemate teemade käsitlemisele žanriüleselt. Ta on kirjutanud mitu udmurdi folkloori käsitlevat monograafiat.

Tatiana Vladykina (08.10.1953–04.05.2024) was a professor and leading researcher at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature, Udmurt Federal Research Centre of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. Her research interests covered topics related to Udmurt folkloristics, especially mythology, specialising both in genre and in the treatment of the most important topics across genres. She authored several monographs on Udmurt folklore.

ORCID 0000-0002-6351-2818

Tšeptsa jõgi põhjandmurtide rahvakultuuris¹

Nadežda Šutova

Venemaa Teaduste Akadeemia Udmurdi föderaalsete uurimiskeskuste
udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi
professor ja juhtivateadur
nad_shutova@mail.ru

Teesid: Artikkel käsitleb Tšeptsa jõe tähendust põhjandmurtide uskumustes. Artikli aluseks on autori uurimused 20. sajandi lõpul ja 21. sajandi alguses ning arheoloogiline ja folkloristika-etnograafia alane kirjandus 19. sajandi lõpust 20. sajandi lõpuni. Artikkel iseloomustab jõe rolli põhjandmurtide etnoterritoriaalse kogukonna kujunemisel. On kindlaks tehtud, et Tšeptsa tähtsus ei tulene üksnes reaalsest majanduslikest ja kultuurilistest, vaid ka metafüüsilistest irratsionaalsetest funktsioonidest. Jõe austamises on tuvastatud lavatüpoloogilisi ja unikaalseid jooni. Tšepstasat on määratletud põhjandmurtidele olulise kultuuri majandus- ja loodusmaastiku mütoloogilise objektina.

Märksõnad: kombed, põhjandmurtid, semantika, Tšeptsa jõgi, uskumused, vee peremehed

Sissejuhatus

Tšeptsa jõgi (udm *Tšuptši*; soome-ugri keeltes *tšup* 'laht', permi keeltes *tši* (*dgi*, *si*) 'jõgi, oja'; lahest välja voolav jõgi) (Udmurdi Vabariigi atlas 2020: 80; Atamanov-Egrapi 2015: 869) – Vjatka vasak lisajõgi saab alguse Ülem-Kama kõrgustikust Uurali metsavööndi keskosas. Ta voolab Udmurdi Vabariigi (edaspidi UV) territooriumil ja Kirovi oblastis ning suubub Vjatka jõkke Kirovi oblasti Kirovo-Tšepetski linnas. Tšeptsa on tüüpiline tasandikujõgi, mis voolab enamasti laias laugete nõlvadega orus. Vesikond on asümmeetrilise struktuuriga: vasak kallas on pindalalt peaaegu kaks korda suurem kui parem kallas. Alamjooksul vahelduvad iga 1–5 km järel laienenud ja ahenenud orulõigud. Jõgi on suhteliselt kalarikas: siin esinevad latikas, särg, linask, nugakala, säga, haug, ahven, koha jt. Jõesängi laius jõe ülemjooksul kuni Loza jõe suudmeni varieerub 5–10 meetrist 35 meetrini. Jõe sügavus on madalamates kohtades 0,1–0,6 m, võrendikes kuni 3 m. Peamised lisajõed: vasakpoolsed Kossa, Svjatitsa, Lekma, Ubõt, Loza; parempoolsed Ljuk, Põzep (alumine ja ülemine), Ljum, Pudem. Jõe ümbruses kasvab taigataimestik ja tumedad okaspuud (UV atlas 2020: 80).

Foto 1. Vaade Tšeptsa jõe ja Glazovi linnas. Nadežda Šutova foto 2022.

Nagu teada, on jõgi oluline mütoloogiline sümbol, sakraalne topograafiaelement, mis toimib “universumi omalaadse tuumana, maailmateena, mis tungib ülemisse, keskmisse ja alumisse maailma” (Toporov 1992: 374–376). Veeelement on aluspõhimõte, iga loomingu algpõhjus: “Vesi sümboliseerib võimalikku universaalset tervikut” (Eliade 1959:130). Arvukad allikate, jõgede ja ojadega seotud kultused on seletatavad “vee kui kosmoloogilise elemendi sakraalse väärikusega, aga ka kohalike epifaaniatega, pühaduse ilmnemisega teatud jões või allikas” (Eliade 1999: 364). Kristlikus ristimiskombestikus sümboliseerib vesi uuenemist, puhastust ja pühitsemist (Telitsõn & Orlov *et al.* 2003: 77–78).

Jõgede ja kultuuride, jõgede ja rahvaste vastastikmõjusid käsitlevad kaks Peterburi teadlaste teaduslikku koguteost. Neis analüüsitakse inimühiskonna ja jõe suhete mitmekülgsed aspekte, jõe rolli tsivilisatsioonide ja kohalike kultuuride arengus erinevatel ajalooperioodidel tohututel territooriumidel – Venemaa läänepiiridest Sahhalini saareni, Põhja-Uuralist Kesk-Aasiani, välispiirkondadest Lääne- ja Ida-Euroopa, Ameerika, Kesk- ja Kagu-Aasia, Aafrika manner (Pavlinskaja 1997; 2007).

Käesolev artikkel käsitleb Tšeptsa jõe tähtsust udmurdi pärimuskultuuris. Kusjuures kasutatud on materjale mitte ainult jõe enda, vaid ka lisajõgede kohta. Tšeptsa jõgikonna (UV Jari, Krasnogorskoje, Jukamenskoje, Glazovi, Balezino, Kezi, Debjossõ ja Igra rajoon) andmete arvessevõtmise vajadus tuleneb minu arvates järgmistest asjaoludest. Esiteks toimus märgitud alal põhjandmurtide kujunemine, üksikute kohalike elanikerühmade ümberasustamine ja ümberasumine vastavalt nende arvukuse suurenemisele ning maade kasutuselevõtule keskmiste ja väikeste jõgede ja ojade ääres. Sellega seoses levisid (“rändasid”) põhjandmurdi kombed, uskumused ja ideed koos nende kandjatega. Teiseks eeldab teaduslik rekonstrueerimine võimaluse korral Tšeptsat puudutavate traditsiooniliste ideede kadunud terviksüsteemi kõigi väheste säilinud elementide kaasamist vaadeldavas piirkonnas.

Ainestik ja meetodid

Artikli kirjutamisel on kasutatud autori materjale etnograafilistelt ekspeditsioonidelt aastatel 1993, 1994, 1998; arheoloogiliste ja folkloristlik-etnograafiliste uuringute tulemusi 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest (Nikolai Pervuhhin, Grigori Vereštšagin, Stefan Kreknin jt) ning kirjutisi udmurtide uskumuste ja kombestiku kohta 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguses (Ljudmila Karpova, Vladimir Vladõkin, Tatjana Vladõkina jt).

Artikkel kasutab integreeritud lähenemise meetodikat, mille teoreetiline osa koosneb historitsismi, objektiivsuse ja järjepidevuse põhimõtetest, dünaamiliselt arenevate nähtuste ja protsesside juures vaadeldakse universaalseid dialektilisi põhimõtteid. Kasutati üldajaloo uurimismeetodeid – võrdlevat tüpoloogiat ja etnograafiliste paralleelide leidmise meetodit. Esitatud materjale käsitletakse Kama-Vjatka piirkonna ajaloolise ja kultuurilise arengu kontekstis.

Tulemused

Tšeptsa jõgi (foto 1) mängib põhjaudmurtide ajaloos ja kultuuris olulist rolli. Jõeäärseid alasid on inimasustuseks eelistatud iidsetest aegadest, lammil asusid karja- ja heinamaad. Jõgi varustas joogi- ja tööstusveega, valgurikka toiduga (kala, limused, vähid), oli transporditee, mille kaudu kulgesid kultuuri-, poliitilised ja kaubandussuhted (foto 2).

Tšeptsat käsitleva rahvaluule ja etnograafiliste andmete uurimise eel teeme põgusa ekskursiooni piirkonna ajalukku. Oluline on see, et Tšeptsa jõgikond on põhjaudmurdi elanikkonna kujunemise territoorium. Siin on tuvastatud üle 300 keskaja mälestise (vt Ivanov & Ivanova *et al.* 2004: 46–47, 50, 53–56), mis paiknesid peamiselt Tšeptsa jõe ja selle suurte lisajõgede ääres. Ajavahemikus 9.–13. sajandini kaasati piirkonna elanikud (agraar- ja käsitöökeskus) Idnakari (Soldör) linnusega. Idnakar asus Glazovi linna lähistel (fotod 3 ja 4) ja kandis etnoterritoriaalset, administratiiv-sõjalist, käsitöö ja kaubanduse ning usu- ja kultuskeskuse funktsioone (vt lähemalt Ivanova 1996).

Soodsas sotsiaalpoliitilises olukorras kujunesid siin välja keskaegsete udmurtide ainelist ja vaimset kultuuri iseloomustavad jooned. Edukas majapidamine, tööjaotus, käsitöö spetsialiseerumine, kaubavahetuse areng, prestiiži- ja luksusesemete koondumine aitasid kaasa elanikkonna sotsiaalsele kihistumisele ja udmurtide hõimueliidi rikastumisele (Šutova 2019: 507–514). See kõik võimaldab rääkida tšeptsa kultuurist kui omalaadsest keskaegsest tsivilisatsioonist, mille territoriaalseks, majanduslikuks ja vaimseks tuumikuks oli Tšeptsa jõgikond.

Arheoloogilisi materjale toetavad 19. sajandi keskel ja lõpus Tšeptsa oblasti elanikelt jäädvustatud lood tšeptsa vägilasest Dondöst ja tema poegadest. Tšeptsa maade keskmeks oli Idnakari linnus (*Idna* – nimi, *kar* 'linnus, linnak, asula'). Seda kinnitavad legendid, mille kohaselt tegutses peamise juhina Dondõ vanim poeg, vägilane Idna. 20. sajandi lõpus olid mitmes Tšeptsa jõe ja selle suurte lisajõgede äärses asunduses (Glazovi rajooni Ust-Põškets, Ülem-Bogatõrka, Ülem-Sludka, Pedonovo ja Kušman) säilinud andmed tšeptsa vägilaste (Idna, Dondõ, Ebga) ning keskaegsete asunduste Idnakari, Ebgakari, Vesjakari, Kušmani, Utškakari, ja Dondõkari kohta (Karpova 2005: 125–134, 206, 481–482).

Rahvaluuleandmed tõendavad, et tšeptsa vägilasi austati pärast nende surma. Pärimuse kohaselt maeti vägilane Idna metsa kuuse alla, igale vägilasele (Dondõle, Vesjale, Sepõtšile, Gurjale) oli pühendatud eriline kuusepuu. Misjonär Stefanovi tunnistuse kohaselt asus Paskotina külas (Glazovi linna lähistel) Idna vägilase tempel (Šestakov 1859: 108, 152; Pervuhin 1889 IV: 8–12; Kralina & Pozdejev 1971: nr 83, 84). Vana pärimuse kohaselt asusid hiliskeskajal (18. ja 19. sajandil) Tšeptsa jõe keskjooksul Glazgurti küla lähedal (Gubervõsi

pühamu) suured paganlikud keskused, praegu on seal Glazovi linna lääneserv ja Dondinski küla Tšeptsa paremkaldal. Hiljem, põhjajaudmurtide ristiusustamise ajal rajati nende kohtade lähedusse esimesed õigeuskabelid.

14. ja 15. sajandil tühjenesid Tšeptsa oblastis paljud Tšeptsa jõe ja selle suurte lisajõgede ääres paiknenud asulad ning alates 16. sajandist algas uute külade võrgustiku kujunemine seni asustamata maadel piirkonna keskmiste ja väikeste jõgede ülemjooksul (Šutova 2018: 30–33). Tšeptsa vesikonnast lahkudes levitasid vasakpoolsete lisajõgede ülemjooksu (tänapäeva Udmurtia Igra rajoon) asustanud põhjajaudmurtid oma dialekti ja muistendeid vägilasest Idnast lõuna poole, Kama jõe parempoolsete lisajõgede Iži ja Votka ülemjooksule (tänapäeva Udmurtia Jakšur-Bodja ja Šarkani rajoon) (Šutova 2022: 292).

Foto 2. Vaade idast Tšeptsa jõe orule Glazovi linna ja Idnakari asula lähistel. M.A. Buldakovi foto 2010. Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali filiaali Udmurdi föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi fotoarhiiv (edaspidi VTA UrF UFUK UAKKI – UIIIAL UdmFITs UrO RAN).

Tšeptsa jõgi (*Tšuptši-šur*; *šur* – 'jõgi') on kodumaa sümbol, etnilise kogukonna faktor. Põhjajaudmurti kogukonna moodustumine Tšeptsa vesikonnas peegeldus põhjajaudmurtide ühtsustundes, seotuses ja vastastikusel sõltuvuses jõega. 1838. aastal üles kirjutatud udmurdi palvest:

Anna Issand, et lilli oleks kaksteist liiki. Las mesikaste langeb. Kui läheme metsa, siis las mesilased lendavad tarudest välja meie poole [---]. Kui paneme lauale kuldse laudlina, las olla see kaetud meega, õlle ja veiniga, las kõik olla täissöönud, purjus ja õnnelikud. Anna Jumal, et me Tšeptsa ülemjooksult ja suudmest tulevate külalistega kohtuksime ja rahulikult koos elaksime... (Herzen 1927: 30)

Potši Gerberi (sõna-sõnalt 'pärast väikest kannatust') püha puhul, mis sageli viidi läbi pärast Tšeptsa jõe ääres (*Tšuptši dure*) veehaldja *vumurti* poole palvetamist, korraldati ühine söömaaeg *šöd-sion*, milleks iga peremees tappis valge jäära. Pöördudes palvetes taevase jumala *Inmari*, viljakusjumala *Köldõsini*, ilma ja atmosfäärinähtuste jumala *Kuaz'i*, perekonna ja suguvõsa õnne hoidja *Voršud'i* poole avaldati tänu heinateo eduka lõpetamise eest ning paluti viljalõikuse edukat lõpetamist, sugulaste ja järglaste sigimist: "Paljunegu meie jõukas suguvõsa Tšeptsa lätetest ja levigu selle suudmeni: et öde astuks öe kõrvale, äi äia kõrvale..." (Pervuhin 1888 III: 26–27).

Alateadlikku sügavat seost jõega tunnetasid ka kaasaegsed elanikud. Udmurdi filoloog, rahvahariduse eesrindlane, teeneline õpetaja Augusta Konjuhova (snd 1911), kes on sündinud Urmurt Lemi külas (endine Vjatka kubermangu Glazovi vald, praegu Debjossõ rajoon), rääkis, et kogu tema jõud ja energia tuleb Tšeptsa jõest, mis saab alguse Uurali mägede läänenõlvadelt.

Foto 3. Vaade Idnakari asulale lõunast. VTA UrF UFUK UAKKI fotoarhiivist.

Tšeptsja jõgi on tee sümbol reaalses ja mütoloogilistes mõõdetes. Juba iidsetest aegadest toimis Tšeptsja jõeäärsete läbimatute metsade ja soode tingimustes suvel vee- ja talvel jääteena (fotod 5 ja 6). Isegi 20. sajandi lõpus olid säilinud andmed (Kezi rajooni Polomi küla ja Glazovi rajooni Ülem-Bogotõrka küla) Tšeptsja jõe talvise jäätee kasutamisest (Šutova 2018: 150; Karpova 2005: 128–129). Kahtlemata kulges Tšeptsja jõe parem- ja vasakkaldal ka maismaatee. Niisiis, pärast seda, kui venelased vallutasid Vjatka jõe ääres Tšud Bolvanski /Nikultšini linna, kolisid selle elanikud (keskaegsed udmurdid) oma pühakoja koos kõigi jõeäärsete pühamutega mööda Tšeptsja jõge itta, tänapäeva Glazovi linna suunas (Pervuhhin 1888 II: 6–8). Vjatka kubermangu 19. sajandi esimese poole kaardil paiknes tee ida suunas Tšeptsja paremkaldal, seejärel piirkonnas, kus vasak lisajõgi Lekma ühineb Tšeptsjaga, läks tee Tšeptsja vasakkaldale. Edaspidi rajati jõe äärde Moskva–Siberi maantee. Tänapäeval kulgevad nii maantee kui ka raudtee Kirovist Permi Glazovi linna kaudu samuti Tšeptsja vasakkaldal.

Mütoloogilises teadvuses on jõge peetud ka inimeste maailma ja teispoolsete maailmade ühenduslüliks: jõest allavoolu olevat asunud surnud esivanemad, külast ülesvoolu aga kõrgemad jumalused. Seega oli kõigil udmurtide rühmadel säilinud kindel suhtumine jõesse kui teesse, mida mööda lahkuvad surnute hinged (Vladõkin 1994: 76). Piirkonna tööstusliku arengu ja õigeusu mõjul põhjandmurtidel need ideed hägustusid, kuid on selgelt täheldatavad Vjatka-taguste udmurtide sakraalses topograafias: külast ülesvoolu asuvad kõrgematele jumalustele püstitatud pühakojad ning allavoolu kalmistud ja madalamate olendite austamisega seotud kultuspaigad.

Foto 4. Vaade Idnakari asulale põhjast. M. A. Buldakovi foto 2010. VTA UrF UFUK UAKKI fotoarhiiv.

Vaimud ja metsaisa lasti mööda jõge allavoolu. “Ükskord läksime metsa küttepuid tegema ja ladusime need eraldi. Järsku kuulen, keegi justkui vilistab, maa värises jalge all, juuksed tõusid peas püsti. Ütlesin endamisi: “Šur ullan’ karis’kõ [Mine mööda jõge allavett]”, mitu korda kordasin. See liikus edasi, kõik jäi vaikseks” (PMA 1994; Koževnikova, A. G., snd 1928, L-Vortsõ küla, Igra rajoon, UV).

Jõgi on haigustest ja õnnetusest vabanemise vahend. Veeelement sümboliseerib nii surma kui ka taassüüdi. Vee üks põhifunktsioone: vesi lagundab, lahustab, samal ajal puhastab ja elustab (Eliade 1959: 130–131; Eliade 1999: 346–347, 384). Paljude rahvaste mütoloogias tajuti jõge elu- ja taassünnijõena (Ganges hindudel, Niilus egiptlastel, Styx kreeklastel, Jordan kristlastel) (Telitsõn & Orlov *et al.* 2003: 402–403; Walker 1983: 7, 336, 635, 639–640, 959–960). Need vee omadused olid aluseks rituaalidele, mida viidi läbi haiguste ravimiseks ja muudest hädadest vabanemiseks (Hristoljubova 1995: 131, 153–156). Põhjaudmurtidel oli kombeks ujuda tervise taastamiseks Velikaja jões ja Velikoretski küla (Kirovi oblasti Jurja rajoon) juures asuvas allikas (Šutova 2018: 47–51). Paljudel juhtudel, kui tekkisid haavandid ja paised (*vu pul’õ*), mis arvati olevat seotud jõega, öeldi “Šur kutem (sõna-sõnalt ‘jõgi haaras’)", võeti sütt, leiba, soola, tehti tiir ümber pea ja visati jökke (PMA 1993, Serebrennikova, A. S., snd 1931, Varni küla, Debjossõ rajoon, UV). Palaviku ja nakkushaiguste vastu püüti end kindlustada, visates jökke spetsiaalselt valmistatud nuku:

Foto 5. Vaade Tšeptsa jõe loodest. VTA UrF UFUK UAKKI fotoarhiivist.

Mul jäi millalgi käsi haigeks / läks paiste. Võtsin puhta kaltsu, valmistasin sellest nuku, kolm korda keerutasin seda ümber haige koha sõnadega “Kui haav tuleb sellest nukust välja, siis las ka minust tuleb häda välja”. Pärast päikeseloojangut või päikesetõusu tuleb see nukk visata jõe suudmesse. Seejuures ei tohi kellegagi rääkida ja peab tagasi vaatamata ära minema. Visata tuleb üle vasaku õla, seistes seljaga jõe poole. Ma tegin nii kolm korda. (PMA 1994, Hozjaikina, E. M., snd 1928, Njaz’-Vortsõ küla, Igra rajoon, UV)

Noorte naiste (*ken põlaton*) rituaalse vannitamise tseremoonia on seotud vee omadusega puhastada ja elustada. See komme on omamoodi initsiatsioon, mis aitas naisel saavutada uut kvaliteeti, pakkudes talle tervist ja viljakust. See pulmarituaal tähistas uue pereliikme tutvustamist jõe peremehele. Kärbitud kujul fikseeriti heinateo ajal noorte naiste jões suplemise rituaal Kotšiševo külas (Glazovi rajoon):

Mänguliselt valati nad veega üle ja visati jõkke. Siis määrati ristiemaks see, kes ta jõkke (‘vette’) viskas. Pruudile öeldi seejuures: “Las sa tuled meie perre, las sa olla meie majas. Elage hästi.” ... Õhtul kutsub noor naine kõiki inimesi [kes osalesid suplemisrituaalis] endale külla. Heinateole (‘niitma-riisuma’) minnes riietusid eriti naised väga uhkelt. (Karpova 2005: 216–217)

Foto 6. Tšeptsa jõgi Glazovi lähistel. M. A. Buldakovi foto 2010. VTA UrF UFUK UAKKI fotoarhiiv.

Jõgi kui piir maailmade vahel. Muinasjuttudes kujutati jõge piirina maise ja vaenuliku muu maailma vahel, mis takistas kurjade jõudude tungimist inimeste maailma. Juhtus, et inimene ujus üle jõe ja jäi mitmeks päevaks kadunuks. Kui ta tagasi tuli, selgus et inimese enda meelest oli möödunud vaid mõni minut (Timofejeva, A. F., snd 1921, Lonki-Vortsõ küla, Igra rajoon, UV). Jääb mulje, nagu oleks inimene sattunud ajutiselt teise dimensiooni?

Mütoloogilised ettekujutused jõe peremeestest. Põhjaudmurtide maailmapildis sümboliseeris Tšeptsa eluandvat arvukate müütiliste kehastustega vee-elementi. Põhjaudmurte iseloomustavad arhailised arusaamad jõgede ja allikate peremeestest kui sugulastest – veeema ja veeisa *vumuma-buba*, veeõde *vumurt*, Tšeptsa jõgede ema (*Tšuptši-mumõje*, hiljem *Tšuptši-matuškaje*) (Pervuhhin 1888 III: 9–10, 24–25, 35; Šutova 2018: 198, 204, 206).

Sepi küla (Igra rajoon) viies ümberkaudses külas olid enne 1953. aastat rajatud Ita jõe tammid ja töötasid vesiveskid. Sepi külas hoidis vesiveskit töös Ogruš Jogor. Kevadise suurvee ajal pidi ta suurvee jooksma laskma. Pärast seda, kui jõgi oli taas oma kallaste vahele taandunud, taastasid külaelanikud tammi mulla, sõnniku ja põhu abil. Pärast töö lõppu viskas veski peremees / mölder (*vukokuzjo*) Ogruš Jogor sinna kohta, kuhu puistati mulda, hõbemündid sõnadega “Kaunis õde, õeke *vumurt* (*tšeber apije vumurte*), austades ja mõistes sinu tavasid, annetan sulle hõbedase kingituse. Las see hõbe “langeb sinu ette”. Ära hävita külaelanike tööd, ära kurvasta neid. Ära otsi salateed üle tehtud töö. Palume sind kogu küлага. Võta meid kuulda, ilus õde *vumurt*”. Külaelanike arvates kuulas *vumurt* inimeste palveid. Kui välja arvata üleujutuse aeg, ei olnud neil kunagi puudust tangudest ja jahust (Lekomtsev & Lekomtsev 2003: 26–27; N. Šutova tõlge).

Üldine veevaim on veemees *vumurt* / veeperemees *vukuzjo*, vee-ema *vumumõ*, veevaim *vuperi*. Udmurtide seas levinud ettekujutused veevaimust *vumurdist* või *vukuzjost* – inimesetaolisest, sageli alasti olendist tohutute silmadega ja mustade juustega on välja toonud Uno Holmberg (1927: 195–197). 19. sajandi lõpus on pärimusi *vumurdist* üles tähendatud Tšeptsa jõe vesikonnas endises Gõja, Ludošuri, Ljumi ja Ponino Kljutševi vallas (Pervuhhin 1888 I: 72–76; 1889 IV: 62–78). Andmed selle mütoloogilise olendi kohta on kogutud Šarkani udmurtidelt 19. sajandi lõpus (Vereštšagin 1886: 77–78) ja 20. sajandi lõpus (Zinovjeva 2009: 34–35).

“*Vumurte* paluti, et tiigil tammi maha ei lõhutaks. Nad on mässumeelsed, jonnakad” (PMA 1993; Vahruševa, K. D., snd ajavahemikus 1912–1914, Tõlovõli küla, Debjossõ rajoon, UV). 20. sajandi lõpus öeldi põhjaudmurdi külades *vumurdi* kohta:

Ütlesin lapselapsele: “Ärge ujuge, vumurt võtab kinni”. Aga pärast lapselaps jutustas, et nägi musta koerapeaga vumurti. Aga mina ütlesin talle, et see oli kobras.” (PMA 1993, Vassiljeva, Nina Matvejevna, snd u 1925, Tjapõkovo küla, Glazovi rajoon, UV)

Käisin kalal. Vukuzjo hõljus koleda põlenud triivpuu kujul meie poole häälightsusega “uuf-uuf”. Pärast seda hakkas mul halb, käisin ravitseja (abõz) juures tohterdamas. (PMA 1993; Semjonova, Raissa Vassiljevna, snd 1927, Balezino alev)

Vumurti teadsid ka bessermanid (Popova 2021: 116–120), analoogilised veeperemehed eksisteerisid ka teiste soome-ugri rahvaste mütoloogias (Holmberg 1927: 191–216).

Vene mõjul tekkisid udmurtide seas ettekujutused näkkidest: “Kuni 17. maini ei tohtinud aknaid avada, siis ärkasid näkid, kes toovad majja hädasid. Vene mölder ütles, et ka nemad ei allunud Kristusele” (PMA 1993; Vahruševa, K. D., snd ajavahemikul 1912–1914, Tõlovõli küla, Debjossõ rajoon, UV).

Veekeskonnaga on seotud ka surnud esivanemaid kehastanud kurjad üleminekuaja vaimud *vožod* (Lintrop 2021: 89–90; Vladykina & Glukhova *et al.* 2021: 35–36). 19. sajandi lõpus tähendati pärimust *vožost* üles endises Gõja, Ludošuri, Ljumi, Kestõmi ja Polomi vallas (Pervuhin 1889 IV: 56–62).

Jumalus vožo [---] valitseb inimesi ajutiselt kahel perioodil [---] 25. detsembrist kolmekuningapäevani ja suvisest pööripäevast peetripäevani rukki õitsemise ajal. Seda aega nimetatakse vožodõr... Vožodõri ajal, et mitte meelitada ligi [---] talvel haigusi ja teisi õnnetusi, suvel äikest põldudele, püüavad votjakid [udmurdid] teha võimalikult vähe lärmi ja koputamist, eriti keskpäeval... Samal põhjusel ei hakka votjak [udmurt] suvel enne peetripäeva heina niitma. Ennevanasti esines näiteid, et votjakid [udmurdid] andsid mõnele vene rahvustest uusasukale naha peale, sest too hakkas juunis heina niitma... (Kreknin 1899: 548).

20. sajandi lõpus on põhjaudmurtidelt (Glazovi rajooni Pudvaj ja Pedonovo küla ning Jari rajooni Jelovo küla) üles kirjutatud andmed *vožo / vožodõri* püha (langeb kokku talsipühadega) kombestikust (Karpova 1995: 87, 209–210, 423). Jukamenskoje rajooni Jertemi külas:

Vožo püha algab kuuendal jaanuaril. *Sotšnisid*² tehakse [siis]. Noorus läheb varahommikul vee järele ja minnakse sotšnitega [ja paneb tähele]: tüdruk või poiss tuleb vastu. Kui vastu tuleb tüdruk, öeldakse, et elu läheb hästi ('saatus tuleb'), aga kui vastu satub noormees, on elu raskem ('saatus'). Öeldi, et vanade inimestega ei maksa kokku sattuda. Vožo kestab üheksateistkümnennda jaanuarini. Kaheksateistkümnennda jaanuaril juba saadetakse vožo ära. Üheksateistkümnennda jaanuaril on kolmekuningapäev, udmurdi keeles öeldakse jö võlõn sõlon ('jääl seismine'). Meie kutsume jö võlõn sõlon. Vanasti mindi ('laskuti') kolmekuningapäeval koos vaimulikuga ('papiga') [jõe äärde] ja seisti jää peal. Ma veel natuke mäletan seda. (Karpova 2005: 352)

Zolotari külas (Glazovi rajoon) käidi vožo ajal kogu külaga jõulusante tegemas, kõigis majades käidi. Ja lapsed käisid. Kaks inimest kujutasid hobust, aga hobusepea asemele seati puidust hargid. Hobusel kästi pikali heita, tema heitis, püsti tõusta – tõusis. Sel ajal koguneti vasikalauta ja mängiti seal. See on väike onn, kus öösel polnud ühtki täiskasvanut, seepärast seal koguneti. Laudas käidi lambaid kallistamas. Poisid koorisid end [alasti] ja hirmutasid tüdrukuid. (Karpova 2005: 86, 87)

Ozjorki küla ümbruses (Jari rajoon) oli 13 järve, nende seas iseloomuliku nimega järv Vožo tõ (järv müütiliste olenditega vožo, püha järv). Kahtlemata korraldati selle ääres kombetalitusi, aga nende kohta ei ole andmeid säilinud.

Jõgi kui sakraalne väärtus. Eksisteeris veega seotud keeldude süsteem: vett ei tohtinud rüvetada (sülitada, jökke või selle kaldale roojata, musta vett sinna kallata). Udmurdi pärimuse kohaselt ei tohtinud suvise pööripäeva ajal jões ujuda, pesu loputada, jõe ääres kisada ja lärmi teha (Vladõkin 1994: 77; Hristoljubova 1995: 153–156, 171–173; Vladõkina 2018: 76–77).

Ülem-Sludka külast (Glazovi rajoon) on üles kirjutatud:

Eakad ei lubanud isegi enne lõunasööki jökke ('vette') minna ja isegi reha ei tohtinud vette kasta ('märjaks teha'). Pärast lõunat võis kõike teha. Aga vees ('veega') ei lubatud mängida. Ma ei tea, miskipärast nad [eakad] ütlesid, et jumal justkui näeb, [et] see on halb, mis te teete, et vett ei tohi hommikul sogaseks ajada. Vesi peaks olema puhas. [---] Nemad, vanad inimesed, olid väga hoolsad jälgima, et lapsed aerutama või niitma minnes jões ('vees') enne lõunat ei mängiks. Ei lubatud jõe ääres vett pritsida, kisada ei lubatud, et oleks vaikne ('las olla vaikus'). Aga pärast lõunat ('lõunast alates') võis juba kõike [teha]... Üks meie naine jutustas

[vaat mida]. *Rühm noori poisse hakkas enne lõunat jõkke minema. Nad ujusid, kuni vanemad inimesed ei näinud. Ujusid, isegi mängisid [jões]. Räägitakse, et [pärast seda] oli väga hirmus vihm, rahega. Räägitakse, et alguses oli äikesetorm, siis tuli rahe. Räägitakse, et kogu külv sai rahes kahjustada. Öeldi, et jumal karistas ('tegi') niimoodi.* (Karpova 1995: 138–139)

Jõgi oli eluallikas, puhta vee ja valgurikka toidu (kala, karbid) allikas. Istutus- kultuuridele olid jõgi ja selle lisajõed külluse ja viljakuse sümboliks (Telitsõn & Orlov *et al.* 2003: 403). Varem peeti emakesele Tšeptsale (*Tšuptši-matuška*) ja veeisandale *vumurdile* adresseeritud spetsiaalseid palveid – *kuris'kon*, mille eesmärk oli tagada inimestele hea kalasaak:

*Tšuptši-matuškaje, vožde en vai! Tšorõganõ lõktõ!
Vu-murte tan', njan'-nõr kuštis'ko: zõkse-zõkse tšerõgde sjot!
Kõdjokõs'se mate vai, berog dure vai! Okpol-kõkpol-ke kõskim-kis'tim-
ponim pes'tõren nuõmon sjot, vu-murte ponõmon sjot, vu-murte, Tšuptši-
matuškaje!
Set'mes, mordames, namotmes, kaltonmes en isa, vu-murte!
[Emake Tšeptsa! Ära ole meie peale vihane! Ma tuln kala püüdma.
Vaat, vetevana, ma viskan sulle leivakannika: anna mulle suur-suur kala!
Kaugelt tule lähemale, tule kalda juurde! Kui me teeme üks-kaks
heidet, – anna meile, vetevana, emake-Tšeptsa, et meie suured ja
mahukad niinekorvid saaksid täis!
Oo, vetevana, ära hulla meie võrkude, nattade ja kahvadega!]
(Pervuhhin 1888 III: 35)*

Glazovi rajooni Ülem-Sludka külas osati jõe veeseisundi järgi ilma ennustada, vaadates, kuidas jõgi/vesi käitub (Karpova 1995: 138).

Nagu juba eespool kirjeldatud, olid tavalised vee kostitamise rituaalid. Vee- allikate (jõed, allikad, järved, sood) austamise tõttu tekkisid spetsiaalsed kultus- kohad, kus ohverdati jõe või allika peremeestele. Näiteks Tšeptsa jõe või kohaliku jõe ääres ohverdati punane pullvasikas vetevanale *vumurt*. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses olid veeperemeeste palvused regulaarsed: kevadine püha *jõ keljan* (jäa ärasaatmine) ja sügisene *tšhõž sijn* (pidusöök pardiga). Seejuures ohvrilinnu veri, veidi kumõškat³ ja õlut kallati vette, toidupalakesed saadeti jäätükil või visati vette.

20. sajandi alguses ohverdas peremees Glazovi oblasti Vjatka kubermangus esimesel põllulemineku päeval *gerõ potton* kohalikule jõe leivapalukese, et jõgi oma niiskusega kastaks põldu ja heinamaid. Seda kommet nimetati *nõr-njan' sjoton* (leivakannika annetamine). Peremees lõikas leivatüki, määris sellele võid ja läks jõe äärde. Minnes võttis mütsi peast ja kummardas kolm korda risti löömata. Pärast seda laskis ta anni vette (Vereštšagin 1910: 49–50).

Varsti pärast eraviisilist ohverdamist jõele sooritati kohaliku jõe ääres kogu küla palvus *jõ keljan*. Kõik toodud kostitused (leib ja või, pannkoogid, muud küpsetised) ja joogid (kumõška, õlu) pani iga perenaine üle jõe viivale sillale laotatud valgele linale. Mehed pidasid preestri juhtimisel palvuse, “kostitasid jõge” (viskasid jõkke leivatüki võiga, pliinid jm). Pärast tõid naised majapereemeestele klaasi õlut ja pitsi kumõškat, mis joodi ühe sõõmuga ära jõe eest, maitsti toodud roogi, kostitati üksteist, lauldi, tantsiti, lõbutseti. Lõpetuseks paljastasid kõik peremehed eesotsas preestriga pea ja jõe poole pöördudes tegid kolm sügavat kummardust sõnadega: “Täname, jõeke Tšura (või teine jõeke)! Sõime, jõime kõhud täis. Hoiatage meid kõigi haiguste eest!” (Vereštšagin 1910: 56–58).

Stefan Kreknini andmete kohaselt koguneti *jõ keljani* (jää ärasaatmine) pidustustele kohaliku jõe või oja äärde kogu külaga. Toodi kaasa toitu ja jooki. Preester viskas iga peremehe poolt ohvriks toodust veidi leiba ja jooki ja palus: “Emake jõgi Tšeptsa või Põzep või teised jõed (*Tšuptši-mumõje, Põzep-mumõje* või teised), viljaandja! Kasvata meile leiba, hoiatage meie karja, saada meile igakülget õnne ja rahulolu” (Kreknin 1899: 548–549).

19. sajandi lõpus kogus Nikolai Pervuhhin Gõja ja Tolnijo vallas (praegu Kezi rajoon, UV) kevadel, suvel ja sügisel peetud *vumurti* palvuste kohta (Pervuhin 1888 II: 26–27). 1885. aastal jälgis ta emakesele jõe ja vetevanale *vumurdile* pühendatud tseremooniat *jõ keljan* spetsiaalses templis. Veski lähedal seisis jõe kaldal vaiadele paigaldatud ja piirdega ümbritsetud puust lava. Jõe avatud ehitise kolmele küljele olid ehitatud pingid, keskel seisis laud. Siia kogunesid kõik külaelanikud oma kostitustega (munapannkoogid, leib, sool) ja jookidega – õlu ja kumõška spetsiaalsetes anumates. Ülempreester (*zõk pop*) seisis laua ees, näoga ida poole, asetas lauale kolm nuluoksa, kallas palvetades oma nõust ja kõigi peremeeste nõudest jooki klaasi, murdis kõigist munakookidest ja leivast tükikese ning asetas nuluokstele. Samal ajal astusid kõik peremehed preestri juurde ja lahkusid jõe voolusuunas. Seejärel õnnistati kõiki roogasid kombetalituses *oste karon* (õnnistamine), osa jooki ja toodud külakostist puitati jõkke. Palvuse vanemad osalised maitsesid jooki ja sööke. Seejärel hakati laulma, tantsima ja sööma. Pidulõppes külaskäikudega külas (Pervuhin 1888 II: 41–46, 57).

“Mäletan Ülem-Tšetkeri külas (Debjossõ rajoon, UV) *jõ keljani* (jää ärasaatmine) püha. Käisime Keremeti kõrgendikul, vaatasime jääd. Natuke jõime, noorus kogunes” (PMA 1993; vürstinna Aleksandra Fjodorovna, snd 1909). “Meil Vana Tšetkeri külas *jõ keljanil* ei käinud, meil ei olnud suurt jõge. Aga kes Ita jõe ääres elasid, need käisid. Ükskord läksin kalmistule *invožo* (sõnasõnalt ‘taevane käik’, st üleminekuaeg, talisted) ajal. See on aeg jõuludest kolmekuningapäevani. Meil tähistati peetripäeva, eeliapäeva. Meil käis palju juba vene kombe kohaselt” (PMA 1993; Rõtšakova, Jevdokija Fjodorovna, snd 1906). *Jõ keljani* pühaks “küpsetati munapliine saiaga. Kui jää liikuma hakkab, minnakse lagendikule, seal mõned söövad neid, mõned panevad jääle” (PMA 1993; Pervušin, Pavel Grigorjevitš, snd 1919).

Dondõkari külas:

[Püha] jää ärasaatmine (*jõ keljan*) langeb just üheksandale maile. Kui meid sinna [pühale] kogutakse, valmistame šangasid⁴ ja läheme alla jõe äärde. [Jõel] enam jääd ei ole. Ümberringi õitsevad lilled. Siis on mõnikord lilled, mõnikord on ka külm. Lumikellukesed juba õitsevad (‘püüvad välja’). Näiteks võib jää ärasaatmise [püha] korraldada ka maipühade ajal (‘esimesel mail’), kui ilm on ilus, võib ka umbes esimesel mail minna jääd ära saatma. Aga meil korraldati [seda püha] üheksanda mai paiku. Sinna minnakse šangaga, veiniga. Lähed jõe äärde. Istutakse piki [kallast], kes kellega tahab [istuvad]. Siis visatakse midagi jõkke veeperemehele (vumurt), šangat [või muud küpsetist] visatakse vähehaaval, veini valatakse sinna pisut. Seejärel kogunetakse ühte kohta ja istutakse piki kallast niimoodi ja kostitatakse üksteist veiniga. Maitstakse šangat. Kellel mida on, kõik pannakse sinna [ühisele lauale] välja, kes tahab süüa, võtab [ühislaualt]. Et jumal annaks hea suve, sellepärast korraldati sellised [jää] ärasaatmised, et /ärgu rahe (‘jää, vesi’) liiga tehku. Las jõgi (‘vesi’) samuti hoiab [inimest], ärgu vesi tehku liiga, ärgu tulgu veest puudust. Ütleüldse, las jumal hoiab /hästi/. Nii adra väljatoomise kui ka jää ärasaatmise [pühad] toimuvad peaaegu samal ajal. “Mine, lasku jääd ära saatma”, nii öeldi vanasti. (Karpova 1995: 120–121)

20. sajandi keskel või teisel poolel oli jää ära saatmise komme väga levinud. Ozjorki külas (Jari rajoon, UV) korraldati *jõ keljani* (jää ärasaatmise) püha Tšeptsa kaldal külale kõige lähemal kõrgendikul (PMA 1986). Samalaadset püha tähistati Glazovi rajooni Keldõkovo, Kotšiševo ja Soldõri külas (Karpova 1995: 120–122, 167–168, 170, 199–200, 214–215).

“Jää ärasaatmise” ja “jõeale annetamise” tseremooniad olid jäämineku ajal laialt levinud bessermanide (Popova 2021: 116–120) ja Kama-äärsete venelaste seas (Vinogradova 2009: 419).

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses ohverdasiid põhjauhmurdid sarnaselt teistele kohalikele tavadele jõe, allika või oja ääres allikate ja ojade vaimudele, *kutisjele* (sõna-sõnalt ‘püüdjatele, haarajatele’) ja surnud esivanemate hingedele pardi, rituaali nimetati *tšhōž-sion* (otsetõlkes ‘pidusöök pardiga’). Part tapeti, veri kallati vette, sinna visati ka pea, jalad ja sisikond. Part keedeti pajas odra-kruubiga. Palvetati, visati kolm korda kolm lusikatäit lihaga putru vette ja viidi läbi ühine söömaaeg. Palvusi korraldati Tšeptsa jõe (*Tšuptši dure*) ääres künnitööde alguse päeval ja pärast heinateo lõppu. Sügisel viidi tänuohvreid vetevanale *vumurdile* (*vumurtlō kurbon*) (Vereštšagin 1910: 73–75; Pervuhhin 1888 II: 94–95, 101–102).

Sügise lõpus või talve alguses viiakse öösel (et vältida kohtumist võõrastega) läbi kombetalitus *pirdan-sjoton* (otsetõlkes ‘kaasavara jagamine’). Rituaalis osalejad kogunesid preestri majas, kaasa toodi elus hani, pannkooke, kakke, õlut, pudel kumõškat, kannikas leiba võiga. Öösel mindi vaikides jõe äärde. Kaldal tehti jõe poole kolm kummardust, palvetati, ohverdati jõeale tükk leiba, pannkook ja kakk. Preester maitstes õlut ja pitsi kumõškat. Pärast lind tapeti, veri lasti vette, sinna visati ka kolm näpuotsatäit hane kaelasulgi. Maitsti õlut, kumõškat, pannkooke ja mindi hanelihaga koju tagasi. Kodus keedeti liha kruupide ja soolaga. Ühte tassi pandi puder, liha, kõige tippu hanepa rasvaga. Selle tassiga, õlu ja kumõškaga mindi tagasi jõe äärde, kus austati jõge kolme kummardusega. Palvetati, visati jõkke lusikatäis putru ja linnu pea, maitsti ise õlut, kumõškat ja putru ning naasti koju. Kodus korraldati pidusöök, tänati jõge ja mindi igauks oma koju (Vereštšagin 1910: 74–75).

Paljudel jõe ja selle austamisega seotud kommetel leidub paralleele slaavi mütoloogias. Ka siin sümboliseerib jõgi teekonda teise ilma, elavate ja surnute ühenduslüli; piiri, mis eristab ruumi “omaks” ja “võõraks”. Jõge peetakse ka demonlikuks kohaks, vetevaimu, näki ja teiste elupaigaks. Jõeveele omistatakse puhastavat ja elustavat jõudu (Vinogradova 2009: 416–418).

Arutelu ja järeldus

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses olid põhjauhmurtidel Tšeptsa jõe ja teiste veekogude austamisel püsiv kombestik. Udmurdi uskumustes olid peamistel positsioonidel vetevana antropomorfne kuju *vumurt* või *vukuzjo* ning jõgede pererahva arhailised naissoost kehastused (*Tšuptši-mumō*, *Tšuptši-matuška*),

muud veelendid jäid tagaplaanile. Tšeptsa piirkonnas peeti regulaarselt jõe peremeestele pühendatud kevadist *jö keljani* (hüvastijätt jääga), sügispalvust *tšhöž sion* (pidusöök pardiga) ja talvepüha *vožodör* (talsipüha). Iseloomulik oli haiguste, hädade ja õnnetuste rituaalne ärasaatmine mööda jõge. Ülalmainitud kombes näitavad kohaliku udmurdi kogukonna sügavat, keskaega ulatuvat seost Tšeptsa jõega ja piirkonna muude veekogudega.

Tšeptsa austamine on põhjaudmurtide kultuuri omalaadne etniline marker. Jõgi osutus pinnasereljeefi, haldus- ja poliitilise jaotuse ning piirkonna ajaloo kõrval oluliseks teguriks etnilise, sakraalse ja murdemaastiku kujunemisel. Elama asumine suhteliselt isoleeritud Tšeptsa jõgikonda stimuleeris põhjaudmurtide etnoterritoriaalse kogukonna teket ja toimimist. Tšeptsa jõgi kui eriline vaimne väärtus aitas kaasa piirkonna udmurdi elanikkonna konsolideerumisele. Põhjaudmurte ühendas ühtne ja võimas veearter, mis reguleeris kultuuriliste ja vaimsete sidemete ja väärtuste suunda horisontaalsel ja müstilisel vertikaaltasandil. Jõgi koos lisajõgedega, külgnevad territooriumid ja ümbritsev maastik kujundasid selle rahvarühma maailmavaatelist süsteemi, milles emake Tšeptsa koos jõeoruga moodustavad tšeptsa hõimude "kodumaa" kui ühine etniline pere- ja suguvõsaterritoorium.

Tšeptsa jõe tähtsuse põhjaudmurtide elus määravad lisaks jõe tegelikele majanduslikele ja kultuurilistele funktsioonidele ka metafüüsilised irratsionaalsed funktsioonid, mida jõgi täidab. Tšeptsa roll on seletatav veesfääri kui püha maastiku ühe elemendiga ja universumi telje üldise semantikaga. Nagu teistegi rahvaste mütoloogias, peeti jõge maailmastruktuuri põhialuseks, mis ühendab ülemist, keskmist ja alumist maailma. Ta oli piiriks maapealse ja alumise maailma, elavate ja surnute vahel. Seejuures sümboliseeris vee-element madalamat, teispoolset ja inimesele ohtlikku maailma.

Jõe ja tervikuna vee-elementi austamise tüpoloogilised ühisjooned on üldkultuurilised. Põhjaudmurtide maailmavaate eripäraks on väljakujunenud ettekujutus veemaailma olenditest, mis tõi kaasa terve religioossete ja rituaalsete toimingute süsteemi ning veallikate kultusega seotud paikade olemasolu. Udmurdi unikaalne eripära on jää ärasaatmise kombestik *jö keljan*, mis on levinud ka Kama-äärsete venelaste seas. 20. sajandi keskel ja lõpus osutus kõigist veeperemeeste austamisega seotud rituaalidest põhjaudmurtide seas kõige stabiilsemaks kevadine hüvastijätt jääga (*jö keljan*) ja talvine püha *vožodör* (talistepühad).

Seega on Tšeptsa jõgi põhjaudmurtidele võtmetähtsusega majanduslik, looduslik, kultuuri kujundav ja mütoloogiline objekt. Selle põhjuseks on viis peamist tegurit: Tšeptsa jõgikond on põhjaudmurdi etnoterritoriaalse elanikkonnarühma kujunemisala; majandus- ja transpordiarter, vee ja toitvate

valgutoodete allikas; oluline sotsiaalne, etniline ja vaimne sümbol; veekesk-konna kui maailma alusprintsipi ja kõiki kolme universumi sfääri ühendava maailmajõe arhetüüp.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Selle artikli esialgne lühem variant ilmus vene keeles. Vt Shutova N. I. 2023. Reka Cheptsa v obriadakh i verovaniiaxh severnykh udmurtov – *Vestnik ugrovedeniia* 13 (1/52), lk 179–187 (DOI:10.30624/2220-4156-2023-13-1-179-187).
- ² Sotšen', vn *сочень* (mitm *сочни*) võib olla erinev küpsetis. See võib olla pannkoogi moodi, kuid mitte nii pehme ja elastne, mis küpsetatakse kuival pannil, murtakse pooleks ja vahele pannakse kartulipuder ning süüakse näpu vahelt (tlk).
- ³ *Kumõška* – udmurdi puskar (tlk).
- ⁴ *Šangad*, vn *шаньга* (ains *шаньга*) – on korbisarnased lahtised küpsetised, täidiseks on enamasti kartulipuder, mis katab kogu taigna, mitte üksnes keskosa (tlk).

Lühendid

PMA – Välitööde materjalid Venemaa Teaduste Akadeemia Udmurdi föderaalsete uurimiskeskuste Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi arhiivis

Kirjandus

Atamanov-Egrapi, Mikhail 2015. *Iazyk Zemli Udmurtskoi: istoriko-etimologicheskii slovar' toponimov Volgo-Ural'skgo regiona = Udmurt muz'emlen asnim'esyz: Volgaen Ural erosvyl'esyz' intynim'esles' pushtrosses eskeris' kylliukam*. Izhevsk: Izhevskaja respub. tipografia.

Eliade, Mircea 1959. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Eliade, Mircea 1999 = Eliade, Mircha. *Traktat po istorii religii*. V 2-kh tomakh. Sankt-Peterburg: Aleteia.

Herzen, Aleksandr 1927 = Gertsen, A. I. *Votiaki i cheremisa*. – Strel'tsova, F. (toim). *Trudy Nauchnogo obshchestva po izucheniiu Votskogo kraia* 3. Izhevsk: Udkniga, lk 25–31.

Holmberg, Uno 1927. *Finno-Ugric, Siberian [Mythology]*. *The Mythology of All Races in thirteen volumes* 4 (25). Boston: Archaeological Institute of America.

Hristoljubova, Ljudmila 1995 = Khristoljubova, Liudmila. *Kalyk siam"esty chaklasa: Dyshetskis'esly kraevedenieia iurttet*. Izhevsk: Udmurtiia.

Ivanov, Aleksandr & Ivanova, Margarita & Ostanina, Taisiia & Shutova, Nadezhda 2004. *Arkheologicheskaiia karta severnykh raionov Udmurtii*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Ivanova, Margarita 1996. *Udmurty v epokhu srednevekov'ia* (Po materialam basseina r. Chepty kontsa I – nachala II tysiacheletiia n. e.). Avtoreferat na soiskanie uchenoi stepeni doktora istoricheskikh nauk. Moskva.

Karpova, Liudmila 2005. *Srednechepetskii dialekt udmurtskogo iazyka: obraztsy rechi*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN.

Kralina, Nadežda & Pozdejev, Petr & Jašin Pjotr (koost) 1971 = Kralina, Nadezhda & Pozdeev, Petr & Iashin, Petr (sost). *Vatka no Kalmez: Udmurt kalyk legendaos no predanios*. Izhevsk: Udmurtiia.

Kreknin, Stefan 1899. Votiaki Glazovskogo uezda i kratkii ocherk khristianskoi missii sredi nikh. – *Viatskie eparkhial'nye vedomosti* 11, lk 542–563.

Lekomtsev, Iosif & Lekomtsev, Nikolai 2003. *Sep pal"es: ortchem ar"es*. Ocherk"es. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Lintrop, Aado 2021. About *vozho*, the Spirit of Transition Time and Formation of Holiness among Udmurt and Komi. – Anisimov, Nikolai & Kõiva, Mare & Toulouze, Eva (toim). *Udmurt Mythology and Folklore*. Current Studies. Sator 22. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 83–106 (DOI:10.7592/Sator.2021.22.03).

Pavlinskaja, Larissa. (vast toim) 1997 = Pavlinskaia Larisa. Priroda i tsivilizatsiia. Reki i kul'tury. Materialy konferentsii. Sankt-Peterbur.: Evropeiskii Dom.

Pavlinskaja, Larissa (vast toim) 2007. = Pavlinskaia Larisa. *Reki i narody Sibiri. Sbornik nauchnykh statei*. Sankt-Peterburg: Nauka.

Pervuhhin, Nikolai 1888–1890 = Pervukhin, N. G. *Eskizy predanii i byta inorodtsev Glazovskogo uezda: V 5-ti eskizakh*. Viatka: Gubern. Tipogr. Eskiz I, 105 lk; Eskiz II, 141 lk; Eskiz III, 83 lk; Eskiz IV, 84 lk.

Popova, Elena 2021. Water Bodies in the Besserman Mythology and Rituals. – Anisimov, Nikolai & Kõiva, Mare & Toulouze, Eva (toim). *Udmurt Mythology and Folklore*. Current Studies. Sator 22. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 107–140 (DOI:10.7592/Sator.2021.22.04).

Šestakov, V. 1859 = Shestakov, Vl. Glazovskii uezd. – *Vestnik Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva*. Vyp. 7 art 1, lk 73–112; Vyp. 8 art 2 ja 3. lk 113–152.

Šutova, Nadežda 2018 = Shutova, Nadezhda. *Etnoterritorial'nye gruppy udmurtov: obriady i verovaniia severnykh udmurtov*. Monografiia. Izhevsk: Udmurtskii federal'nyi issledovatel'skii tsentr UrO RAN.

Šutova, Nadežda 2022 = Shutova, Nadezhda. Obriady i verovaniia sharkanskikh udmurtov Sosnovskoi okrugii. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniia* 16 (2), lk 283–294 (DOI:10.35634/2224-9443-2022-16-2-283-294).

Šutova, Nadežda 2019 = Shutova, Nadezhda. Etnoterritorial'nye gruppy udmurtov: sostoianie istochnikov, problemy i itogi izucheniia. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovanii* 13 (3), lk 503–519 (DOI:10.35634/2224-9443-2019-13-3-486-502).

Zinovjeva, Julija 2009 = Zinov'eva Iuliia V. *Sovremennoe mifotvorchestvo udmurtov (na primere Sharkanskogo raiona Udmurtii)*. Diplomnaia rabota. Glazov: GGPI.

Telitsõn, Vadim & Orlov, Igor & Bagdasarjan, Vardan (koost, toim) 2003 = Telitsyn, Vadim & Orlov, Igor' & Bagdasarian, Vardan (koost). *Simvoly, znaki, emblemy*. Entsiklopediia. Moskva: Lokid-Press.

Toporov, Vladimir 1992. Reka. – Tokarev, Sergei (peatoim). *Mify narodov mira*. Entsiklopediia v 2-kh t. T. 2 (K–Ia). Moskva: Sov. Entsiklopediia, lk 374–376.

Udmurdi Vabariigi atlas 2020 = *Atlas Udmurtskoi Respubliki*. Pod obshch. red. I. I. Rysina. Moskva: Feoriia & Izhevsk: Udmurtiia.

Vereštšagin, Grigori 1886 = Vereshchagin, G. E. *Votiaki Sosnovskogo kraia*. Zapiski imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva po otdeleniiu etnografii 32. T. XIV. Vyp. 2. SPeterburg.

Vereštšagin, Grigori 1910 = Vereshchagin, G. E. Starye obychai i verovaniia votiakov (Glazovskii uezd). – *Etnograficheskoe obozrenie*. Kn. 93. Nr. 4, lk 37–78.

Vinogradova, Liudmila 2009 = Reka – Tolstoi, Nikita (toim). *Slavianskie drevnosti*. Etnolingvisticheskii slovar' v 5-ti tomakh. T. 4: P (Pereprava cherez vodu) – S (Sito). Moskva: Mezhdunar. otnosheniia, lk 416–419.

Vladõkin, Vladimir 1994 = Vladykin, Vladimir. *Religiozno-mifologicheskaiia kartina mira udmurtov*. Izhevsk: Udmurtiia.

Vladõkina, Tatjana 2018 = Vladykina, T. G. Udmurtskii fol'klorni mirotekst: obraz, simvol, ritual. Izhevsk: MonPorazhen.

Vladõkina & Gluhova & Panina 2021 = Vladykina, Tatiana & Glukhova, Galina & Panina, Tatiana. The Udmurt Pantheon and the Udmurt Worldview. – Anisimov, Nikolai & Kõiva, Mare & Toulouze, Eva (toim). *Udmurt Mythology and Folklore*. Current Studies. Sator 22. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 31–72 (DOI:10.7592/Sator.2021.22.01).

Walker, Barbara 1983. *The Woman's Dictionary of Symbols and Sacred Objects*. San Francisco: Harper & Collins Publ.

Summary

The Cheptsas River in the Folk Culture of the Northern Udmurts

Nadezhda Shutova

Udmurt Institute of History, Language and Literature
of the Udmurt Federal Research Centre
Ural Branch of Russian Academy of Sciences
Izhevsk, Russia
nad_shutova@mail.ru

Keywords: Northern Udmurts, Cheptsas River, traditional beliefs, rituals, masters of water, semantics

The Cheptsas River has played a significant economic and social role in the history and culture of the Northern Udmurts since the ancient times. There were hunting grounds, pastures and hayfields on the river's floodplain. The river is a source of drinking and technical (industrial) water, as well as protein products. It serves as a means of a cultural, political and commercial communication. The river is an important mythological symbol, and also an element of sacred topography.

The purpose of the paper is to define the role and significance of the Cheptsas River in the traditional religious and mythological worldview of the Udmurts.

The research materials include the author's field data from the late 20th – early 21st centuries, archaeological, folklore and ethnographic literature of the late 19th – early 20th centuries, and the late 20th – early 21st centuries.

For the first time, the role of the Cheptsas River in the formation of the ethno-territorial community of the Northern Udmurts is analysed. It is revealed that the river valley is understood and perceived as a common ethnic, family and tribal territory. It is shown that the Cheptsas River performs not only economic and cultural, but also metaphysical, irrational functions in the life of the Northern Udmurts. The semantics of the Cheptsas River is characterized as a symbol of the homeland, a road in real and mythological dimensions, a border between worlds, a means of getting rid of diseases, as a sacred value of local Udmurts. General cultural (stadial-typological) and original (specific) features in the veneration of the river are revealed. Peculiarities of the Northern Udmurts' worldview are the ideas about the creatures of the aquatic world, the presence of a whole system of rituals and special places associated with the cult of the owners of the water element. It is argued that the anthropomorphic image of the water sphere masters occupied a more significant position in the Udmurt beliefs. Archaic female personifications of these river spirits and other images of water creatures have faded into the background. The author concludes that the Cheptsas River was an important economic, landscape, cultural and mythological object for the Northern Udmurts of the late 19th – early 20th centuries.

Nadežda Šutova

Nadežda Šutova on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi föderaalsete uurimiskeskuste Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi professor ja juhtivteadur. Tema uurijahuvi on keskendunud Uurali rahvaste ajaloole ja kultuurile.

Nadezhda Shutova is Professor, Doctor of Historical Sciences, Leading Research Associate at the Udmurt Institute of History, Language and Literature of the Udmurt Federal Research Centre, Ural Branch of Russian Academy of Sciences. Her research is devoted to the problems of history and culture of the peoples of the Urals.

ORCID 0000-0002-6288-8573

nad_shutova@mail.ru

Mütoloogiline tegelane *tšokmor* udmurtide traditsioonilises maailmavaates

Galina Gluhhova

Udmurdi Riikliku Ülikooli

udmurdi filoloogia ja soome-ugri uuringute ning ajakirjanduse instituudi

udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent

galant@udm.ru

Teesid: Artiklis vaadatakse keeleandmete ja udmurtide rituaalse praktika põhjal sõna *tšokmor* etümoloogiat. Analüüsitud materjal näitab, et terminit *tšokmor* / *tšokmorskon* kohtab lõuna- ja põhjaudmurtide kohalikes traditsioonides (Kijassovo ja Kezi rajoonis) talve ning kevad-suve rituaalides. Mõiste *tšokmor* uurimine udmurdi traditsioonilises maailmavaatesüsteemis lubab oletada, et antud sõna tuleneb sõnast *tšek*, *tšeke*, mis esineb mälestamisrituaalides kui teistpoolsusega kontakteerumise sümbol; Kevadistes ja talvistes sanditamisrituaalides kehastab ta surnud esivanema hinge, kes “ilmub” siia maailma sandi kujul.

Märksõnad: kalendririitused, mälestamised, sandid, toponüümika, udmurdid

Sissejuhatus

Maskeerimine on rituaali lahutamatu osana keeruline nähtus, mis on sügavalt juurdunud erinevate ühiskondade pärimuskultuuris. Mitme komponendiga sündmus põhineb traditsiooniliste vahendite ja meetodite kombinatsioonil, mille eesmärk on muuta osalejate välimust. Vahendite hulgas võib eristada erinevate kostüümide kasutamist, maskide kandmist, iseloomulikku meiki, sümbolsete esemete kasutamist. Iga loetletud komponent mängib nähtuse olemuse mõistmises olulist rolli. Käesolevas artiklis vaatlen sanditamist kui nähtust, mille iga aspekt võimaldab mitte ainult välimuse muutmist vaid ka sügavat arusaamist selle ainulaadse rituaaliga seotud kultuurilistest ja religioossetest kontekstidest.

Sanditamise olemuse mõistmises mängib tähtsat rolli selle terminoloogia uurimine. Udmurdi keeles tähistatakse sanditamist kohalike terminitega: *pörtmas'kon*, *vozojas'kon*, *pendzh'as'kon*, *tšokmorskon*, *sajörtis'kon*.

Vaatleme selle nähtuse üht kõige vähem uuritud keelelist ilmingut – *tšokmorskon*. Eriti huvitav on selle termini etümoloogia ja koht udmurtide traditsioonilises maailmavaatesüsteemis. Peab rõhutama, et sõnu *tšokmorskon*,

tšokmor”*jas’kon*, *tšokmor* tänapäeva udmurdi keeles peaaegu enam ei kasutata või on need kasutusel ainult kitsas piirkonnas.

***Tšokmorskön / tšokmor*”*jas’kon* rituaalses kontekstis**

Uurimise käigus tehti kindlaks unikaalsed rituaalid, milles kõnealuse termini tähendus kõige täiuslikumalt avaldub. Mõiste käsitlemine rituaalide kontekstis avab mitte üksnes selle igapäevase kasutamise vaid annab edasi ka sügava sakraalse tähenduse.

Tšokmorskön / tšokmor”*jas’kon* (sanditamine), mis täheldab ühtlasi talvist sanditamist ja rituaalis osalejaid endid, on tänapäevani kasutusel üksnes Kijassovo rajooni udmurtide traditsioonis. Sellest hoolimata, et *tšokmor*”*jas’kon* on olemas selle piirkonna udmurtide tänases elus, on muutunud nii santide välimus kui ka käitumine. Näiteks kasutavad selles sandid tänapäeval poest ostetud maske, parukaid, valeninasid ja prille. Spetsiaalselt selleks puhuks tellitakse maske internetipoodidest. Tähelepanu väärib ka seik, et majast majja käies esitavad sandid moodsad laule, mängivad muusikat kõlaritest või telefonist. Erinevalt traditsioonilisest jalutuskäigust, kus käidi läbi kõik õued, käiakse praegu vaid üksikute tuttavate ja sugulaste juures. Traditsioon on kadunud, seetõttu ei taju kõik külaelanikud santide külaskäiku rituaalse toiminguna vaid ajaviite, lõbustuse või tühise meelelahutusena.

Foto 1. Tšokmor'i sandid Udmurdimaa Kijassovo rajooni Dubrovski külas. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Foto 2. Kostümeeritud sant härja maskiga. Udmurdimaa, Kijassovo rajooni Dubrovski küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Foto 3. Kostümeeritud sant silikoonist poemaskiga. Udmurdimaa, Kijassovo rajooni Dubrovski küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Mõiste *tšokmor*”*jas’kon* tähistab osa kalendri rituaalist *busō-sjuan* (sõna-sõnalt ‘põllu pulm’), mis toimub pärast kevadisi põllutöid (*gerber* sõna-sõnalt ‘pä-rast atra’, *geršōd* sõna-sõnalt ‘supp adra auks’), ja tähendab suvesanditamist. Osalesid rituaalis need, kes olid saanud täisealiseks. Kohustuslik oli santide *tšokmor*”*jos* osalemine (Vladõkin & Perevoztšikova 1990: 62; Vladõkina & Gluhhova 2011: 22–23). Tavaliselt täitsid seda rolli vanemad inimesed. Sandid käisid rahvahulgas, ajasid lapsi taga. Nad ronisid tüdrukute moodustatud ringi, tantsisid ja maadlesid seal üksteisega, veeresid maas. Nende tegevused imiteeris sugudevahelisi suhteid, püüdes maagiliselt põimida inimese ja looduse produktiivse funktsiooni vastastikust mõju.

Minu arvates avaldub *tšokmor*”i mõiste semantika sügavamalt ühes teises Udmurtia põhjaosas jäädvustatud rituaalis *tšokmar / tšokmor-džuk* (sõna-sõnalt ‘*tšokmari* puder’). *Tšokmar-džuk* on osa teisest rituaalist, nimega *guždor-šōd* (sõna-sõnalt ‘supp esimese sula auks’). See salvestati Kezi rajooni Kamõževo küla elanikult Elena Nikitinalt 1995. aastal. Täna seni pole mul õnnestunud selle rituaali kirjeldust kusagilt mujalt leida ega ka muud infot hankida.¹ Esitan siinkohal rituaali kirjelduse selliselt, nagu see on algselt salvestatud.

Guždor-šōd”i pidustuste teisel päeval said noored mehed kokku ning läksid metsa, et teha *tšokmari* – puidust kurikad. Metsa jõudes pandi puder keema (*tšokmar-džuk*). Pudru valmimise ajal nikerdas iga osaleja endale puidust kurikat. Pärast rituaalse pudru valmimist söödi ja palvetati, et metsloomad karja ei puutuks (“*vōsjas’ko, životez s’ōs’ medaz bas’tō*”). Karjudes ja lärmates joosti metsa, otsekui peletades metsloomi eemale (“*njules kuzja kesjas’kōsa vetlo, s’ōs’jostō kōškatskom šusa*”). Pärast seda naasesid kõik kurikatega külla. Seal koputati kurikatega kõikidele majadele, karjudes: “*Tšokmar, tšokmar!*” Mõned tegid isegi nuluokstest tõrvikuid, mida nad käes kandsid. Külarahvas osales pidutsemises kurikatele vett valades. Kurikaid hoiti igas majapidamises kuni järgmise aastani.

Erilist tähelepanu väärrib selle rituaali keskne kuju, *tšokmar*. Nende valmistamiseks käidi spetsiaalselt metsas, kus viidi läbi teatud rituaalseid toiminguid, külas kasteti neid veega ja siis hoiti terve aasta. Nähtavasti on sooritatavatest tegevustest märkimisväärsim kurikale vee valamine.

Rituaali kirjeldusest on teada, et see ajastati kevadiste põllutööde lõpule. Muistsele põllumehel oli oluline saada pärast teravilja külvamist rikkalik saak, ja selle kindlustamiseks viidi läbi erinevaid rituaale. Nagu veenvalt tõestas Vladimir Propp oma teoses “Vene agraarpühad” (“*Russkije agrarnōje prazdniki*”), on agraarsete rituaalide üks stabiilsemaid elemente surnute mälestamine, et mõjutada saagikust. Arhailiste arusaamade järgi oli esivanematel võim tagada mulla viljakust (Propp 1963: 13–24). Surnute poole pöördui kevad-suvistes rituaalides eelkõige selleks, et paluda hea saagi kasvatamiseks vajalikus koguses vihma

(niiskust). Vaadeldes idaslaavlaste kevadsuviseid rituaale (“Käo matused”, “Kostroma matused”, “näki matused”) järeltas Vadim Smirnov, et “geneetiliselt ja funktsionaalselt ulatuvad nood tagasi iidsete vihmavalveteni, maagiliste rituaalideni, mille aluseks on usk, et esivanemad aitavad ja mõjutavad inimese edasist saatust” (Smirnov 1981: 70). Järelikult on *tšokmar-džuki* riituses veega seotud tegevuste põhiidee paluda esivanematelt niiskust tulevase saagi heaks. *Tšokmar* ise võis olla esivanema enda kehastus (üks tema hüpostaatidest), mis seletab ka lugupidavat suhtumist sellesse rituaalsesse esemesse.

Fotod 4 ja 5. Sanditamine põllu pulma (busõ-sjuan) rituaalis Udmurdimaa Kijassovo rajooni Staraja Sal'ja külas 12. juunil 2022 ([https://vk.com/wall-168950171_13110](https://vk.com/wall-168950171_13110?w=wall-168950171_13110) – 22.10.2024).

Kuivõrd kõnealust rituaali pole mitte kusagil kirjeldatud, on praegu raske vastata küsimusele, mida tehti kurikaga aasta pärast. Minu vaatevinklist on täiesti õigustatud paralleelide tõmbamine suurele neljapäevale (*kulem poton ui*) ajastatud kurja vaimu minemaajamise rituaaliga (*šaitan-ulljan, šaitan-vetlon, urai-karon, urbetš-keljan, urbetš-ulljan, suren-šukkon*). Selle rituaali detailseid kirjeldusi leidub 19. sajandi folkloorsetes ja etnograafilistes allikates, samuti tänapäeva teadlaste järeldustes (Dolganova & Morozov *et al.* 1995: 56–60; Vladõkina 1998: 310–315; Nurijeva 1999: 96–97; Vladõkina & Gluhhova 2011: 125, 135, 142).

Need rituaalsed tegevused, mis avavad *tšokmar-džuk* ja *šaitan-ulljan* rituaali olemust, on identsed. Ainus erinevus seisneb selles, et *šaitani* väljaajamisel kasutati majanurkade ja mõnel pool ka osalejate endi löömiseks pajupuust (*putšõ*) valmistatud jämedaid piitsasid (Borissov 1914; Gavrilov 1880; Vladõkina 1998: 310–315), või siis keppe (Nurijeva 1999: 96). *Šaitani* äraajamise rituaali variantides on löökide sooritamise vahendiga seotud põhimotiiv kättemaks, hävitamine. Pärast seda, kui poisid olid läbi käinud kõik hoovid, läksid nad külast välja ning viskasid eelnimetatud esemed vette või põletasid, või lihtsalt loopisid laiali. Analoogia põhjal võib oletada, et sama tehti aasta pärast *tšokmar*idega.

Termini *tšokmor* etümoloogiast

Katsume nüüd vaadelda sõna *tšokmor* keelelist poolt. Udmurdi-vene sõnaraamatutes on sõna *tšokmor* (*tšekmor, tšokmar*) tõlgitud 'puidust kurikas', 'kepp' (UVS 1983: 476). Mõnede teadlaste väitel on sõna *tšokmor* turgi päritolu. Tatari keeles on *tšukmar* – nimisõna 1. pulk, 2. hari; *tšukmarlau* – tegusõna 1. peksma kaikaga, kolkima, 2. (ülekantud tähenduses) kritiseerima (Tatari-vene...: *online*). Turgi keeltes tuleb see prototurgi keelest **tšokmak*, mis tähendab 'pulk' või 'kaigas' (Çağbayır 2007: 1031). Vladimir Dahli seletavas sõnaraamatus on *tšekmar* lahtiseletatud nõnda: "*tšekmar* – 'pulk' või 'puidust kurikas'. *Tšokmariga* torgitakse mulda, pekstakse saviahje. *Sokmak, tokmak, tšokmak*, tatari keel, peksma" (Dahl 1955: 587). On selge, et ka Dahl näeb selles sõnas turgi päritolu.

Udmurdi keeleteadlased pole selle sõna etümoloogiat eraldi uurinud. Aga julgen oletada, et sõna *tšokmor* tuleneb sõnadest *tšek, tšeke*. Tänapäeva sõnavaras esinevad sõnad *tšek, tšeke* üsna harva. Enamasti leidub neid sõnalistes vormelites, millega pöörduakse surnute poole, ning lõuna- ja Kama-taguste udmurtide matustel ja mälestusteenistustel (Anisimov 2017). Kõnealune sõna on säilinud ka Udmurdimaa kohanimesedes. Udmurdi onomastikat uurinud keeleteadlane Mihhail Atamanov käsitleb geograafilisi nimesid *Tšetker, Tšertker*,

Tšekker, *Tšeker*, mis esinevad tema tähelepanekute kohaselt Udmurtia kõigis piirkondades ning tähistavad mägede, küngaste ja kõrgendike nimesid, harvemini ka oikonüüme. Ta kirjutab, et need mõisted on säilinud ainult toponüümikas, sugulaskeeltes pole paralleele tuvastatud, nende tähendus jääb teadusele tundmatuks (Atamanov 1988: 68). Veerand sajandit hiljem naaseb Mihhail Atamanov teises teoses taas sõna *tšetker* / *tšekker* etümoloogia juurde, tuues välja selle iidse toponüümi kaks koostisosa: *tšet* – deetümologiseeritud nimisõna + *ker* – üldpermi sõna: K. *ker*, udm *kor* ‘palk’. Sellest lähtudes pakkus teadlane välja, et “algupäraselt võis *tšetker* tähendada kindlustatud asulat – asulakohta mägede, küngaste tipus, jõgede või kuristike järskudel kallastel” (Atamanov 2015: 842). Tähelepanu keskmesse sattus nimetus *tšetker* ka Ljudmila Kirillova monograafias “Geograafilised terminid udmurdi toponüümikas” (“*Geografitšeskije terminõ v udmurtskoi toponimii*”, 2020). Autor toob välja filoloogide eri arvamusi selle termini kohta ja kirjutab, et täpse etümoloogia puudumisel on raske esialgu kindlat vastust anda. Ta oletab, et sõna *tšeker* võib olla soome-ugri päritolu. Nii või teisiti teeb Ljudmila Kirillova esialgsed järeldused: “Udmurdi toponüümide analüüs sõna *tšeker*’iga seoses näitab, et enamus nendest kohtadest on mägised, kõrgemad kohad”, ja et vorm *tšetker* on vanem kui *tšeker* (Kirillova 2020: 39–41). Folkloristi Tatjana Vladõkina arvamusel on Udmurtia kaardil olevad toponüümid *Tšetker* / *Tšekker* / *Tšeker* seotud rituaalse mälestamispraktikaga kõrgetel kohtadel või iidsetes surnuaedades ja on tänapäevani sügava semantilise sisuga (Vladõkina 1998: 42).

Mõiste *tšek*, *tšeke* on ka säilinud mälestamisrituaalis: *tšekan* / *tšekas’kon* < *tšhegtis’kon* ‘[ohvrianni] pakkumine’, teadlase arvates tuleks surnud esivanemate poole pöördumise kinnisväljendit “*tšeke, peres’jos, kijadõ-põdadõ kutele...*” mõista järgmiselt: “Pakume/anname, vanakesed, võtke vastu oma kätte-jalga...” (*ibid.*).

Pakkudes peiedel surnud esivanematele rituaalset toitu, öeldakse sellesama väljendi teist varianti: “*Tšeke, peres’jos, azjadõ med usjoz*” (“pakume/anname, vanakesed, las te saate kätte – sõna-sõnalt ‘las kukub lähedale / põlvedele’), millel on sama tähendus. Nagu eelnevalt öeldud, on tänapäeva kombestikussõna *tšek*, *tšeke* kaotanud oma tähenduse ja üldse kasutusest kadunud, seega on väljendi esimene osa kadunud ja alles jäänud vaid selle teine osa – “... *azjadõ med usjoz*” [sõna-sõnalt ‘las kukub lähedale / teie ette’]. Seda kinnitavad Nikolai Anisimovi materjalid (Anisimov 2015: 30–31). Sellega seoses on kohane tutvustada ühe eaka naise unenägu: “Kord, pärast mälestusteenistust nägi vanaema unes surnut, kes olevat öelnud: “Teie palvetate peiedel valesti. Ei piisa teie öeldud sõnadest “*azjadõ med usjoz*”. Et me saaksime teie annetused vastu võtta, peate ütlema “*Tšeke, peres’jos, azjadõ med usjoz*”.”²

Tulles tagasi Vladimir Dahli arvamuse juurde ja arvestades äsjast unenäo kirjeldust, oletan, et sõna *tšeke* tähendas 'koputust/heli', mida tajuti nähtavasti signaalina esivanemate vaimude kutsumisest ja ühtaegu kaitsena nende eest. (Vrd seoses sellega rituaalset laulmist teatud kalendriaegadel.) Järelikult tuleb väljendisse "Pakume/anname, vanakesed, võtke vastu kätte/jalga" lisada: "Kuu-lake, pakume/anname, vanakesed, võtke vastu kätte/jalga". Folklorist Nikolai Anisimov oletab, et "väljend *tšeke / tšöke / tšoko* vihjab akustilisele väljakutsele, et esivanemate hinged võtaksid ohvriande vastu". Ta lisab: "algselt oli sellel sõnal eriline eesmärk, mis tähendas ohvri andmise protsessi lahkunutele, mida pidi eristama kõrgematele jumalustele ohvri andmise vormelitest" (Anisimov 2015: 31). Seega võib eeldada, et *tšeke* on teisitiütlemine, mida rahva ettekujutuses peeti üheks võimaluseks, kuidas inimmaailm sai luua kontakti teise maailmaga.

Järeldused

Ülaltoodud näited aitavad avada termini *tšokmorskon* olemust. Sõna *tšokmor* iidne semantika (mis udmurdi keeles tähendas puidust kurikat ja ka sanditamises osalejat) kannab edasi arusaama surnud esivanema hingest, teisest maailmast tulijat, kes ilmub elavate maailma teatud kalendriperioodidel.

Tõlkinud Eva Toulouze

Kommentaariid

¹ Kahjuks on selle rituaali täielik rekonstruktsioon tänaseks võimatu, sest informant suri kaks aastat pärast kõnealuse materjali salvestamist.

² Suuline info udmurdi folkloristilt Lidija Dolganovalt (1996).

Kirjandus

Anisimov, Nikolai 2015. Akusticheskie sposoby kommunikatsii s mirom mertvykh v traditsionnoi kul'ture udmurtov.– *Permistika 15*. Dialekty i istoriia permskikh iazykov vo vzaimodeistvii s drugimi iazykami: sbornik statei. Izhevsk: Udmurtskij universitet, lk 27–34.

Anisimov, Nikolai 2017. "Dialog mirov" v matritse kommunikativnogo povedeniia udmurtov. Doktoritöö, Tartu Ülikool. Tartu: University of Tartu Press.

- Atamanov, Mihail 1988. *Udmurtskaia onomastika*. Izhevsk: Udmurtiia.
- Atamanov-Egrapi, Mihail 2015. *Iazyk Zemli Udmurtskoi = Udmurt muzemlen asnimyosyz: istoriko-etimologicheskii slovar toponimov Volgo-Uralskogo regiona*. Izhevsk: Izhevskaja resp. tip.
- Borissov 1914 = Borisov, Trofim 1914. Izgnanie shaitana u votiaikov. – *Zhivaia starina* 22, lk 395–399.
- Çağbayır, Yaşar 2007. Çomak. – *Ötüken Türkçe Sözlük 1*, Istanbul: Ötüken Neşriyat, lk 1031.
- Gavrilov, Boris 1880. *Proizvedeniia narodnoi slovesnosti, obriady i poveriia votiaikov Kazanskoi i Viatskoi gubernii*. Kazan: Pravoslav. mission. o-vo.
- Dahl 1955 = Dal', Vladimir 1955. *Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka*. V 4 t. T 4. Moskva: GIS.
- Dolganova, Lidia & Morozov, Igor' & Minasenko, Elena 1995. *Igry i razvlecheniia udmurtov: Istorii i sovremennost'*. Moskva: IAE.
- Kirillova, Liudmila 2020. *Geograficheskie terminy v udmurtskoi toponimii*. Monografiia. UdmFIC UrO RAN. Izhevsk: MarShak.
- Nurijeva 1999 = Nurieva, Irina 1999. *Muzyka v obriadovoi kul'ture zaviatskikh udmurtov*. Problemy kulturnogo konteksta i traditsionnogo myshleniia. Izhevsk: Udmurtskij institut istorii,azyka i literatury UrO RAN.
- Propp, Vladimir 1963. *Russkie agrarnye prazdniki: opyt istoriko-etnograficheskogo issledovaniia*. Leningrad: Izd. Leningradskogo unversiteta.
- Smirnov, Vadim 1981. Obriad “kreshcheniia” i “pokhoron kukushki” i kupal'skaia obriadovaia poeziia vostochnykh slavian. – *Russkii fol'klor* 20, lk 62–70.
- Tatari-vene... = Tatarsko-russkii i russko-tatarskii slovari online. – *Tatpoisk* (<https://tatpoisk.net> – 24.10.2024).
- UVS = Vakhrusheva, V. (toim) & Belov, A. & Vakhrushev, V. & Skobelev, N. & Tepliashina, T. (koost) 1983. *Udmurtsko-russkii slovar'*. Ok. 35 000 slov. Moskva: Rus. yaz.
- Vladökin & Perevoztšikova 1990 = Vladikin, Vladimir & Perevozchikova, Tat'iana. Godovoi obriadovyi tsikl udmurtskoi obshchiny “buskel” (materialy k narodnomu kalendariu). – Vladykina, Tatiana (vast toim). *Spetsifika zhanrov udmurtskogo fol'klora*. Izhevsk: UIIIaL UrO AN SSSR, lk 44–92.
- Vladökina 1998 = Vladykina, Tatiana. *Udmurtskii fol'klor: Problemy zhanrovii evoliutsii i sistematiki*. Monografiia. Izhevsk: Udmurtskij institut istorii,azyka i literatury UrO RAN.
- Vladökina & Gluhhova 2011 = Vladykina, Tatiana & Glukhova, Galina. *Ar-god-bergan: Obriady i prazdniki udmurtskogo kalendaria*. Izhevsk: Izd-vo Udmurtskij universitet.

Summary

Mythological character *chokmor* in the traditional worldview of the Udmurts

Galina Gluhhova

Associate Professor

Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies and Journalism

Udmurt State University, Russia

galant@udm.ru

Keywords: Udmurts, calendar rituals, masquerade, commemoration, toponymy

Based on linguistic data and ritual practices of the Udmurts, the article explores the etymology of the word *chokmor*. The analysed material indicates that the term *chokmor/chokmorskön* is used in the local traditions of both southern (Kiyasovo district) and northern (Kez district) Udmurts during winter and spring-summer ceremonies. The study of the term *chokmor* in the traditional worldview of the Udmurts allows for the hypothesis that the word is derived from the term *chek* or *cheke*, and in this context, in the rituals of commemoration, it serves as a symbol of contact with the otherworldly realm. In the rituals of spring and winter masquerades, it personifies the soul of a deceased ancestor, “appearing” in this world in the form of a masqueraded character.

Galina Gluhhova on udmurdi folklorist. Ta on Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia ja soome-ugri uuringute ning ajakirjanduse instituudi udmurdi ja Venemaa rahvaste kirjanduse dotsent ning õpetab udmurdi kirjandust ja rahvaluulet. Tema peamine huvivaldkond on udmurdi ja soome-ugri folkloor, udmurdi pärimuskultuur, udmurdi folkloori ja kirjanduse koostoime.

Galina Gluhhova is an Udmurt folklorist. She is Associate Professor at the Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies and Journalism, and teaches Udmurt literature and folklore. Her main field of interest is related to the research on Udmurt and Finno-Ugric folklore, Udmurt traditional culture, and the interaction of Udmurt folklore and literature.

galant@udm.ru

Vjatka-taguste udmurtide rituaalne roog *tšek-tšegei*

Denis Kornilov

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadur
denkornilove@gmail.com

Teesid: Artikkel käsitleb Vjatka-taguste¹ udmurtide kombetalituste toitu *tšek-tšegei* / *šešeri*. *Tšek-tšegei* on kohaliku traditsiooni järgi lihavõttepühadega kokku langevaks kevadpühaks *akaška* tehtav taigapallidest küpsetis. Seda küpsetist võrreldakse naaberrahvaste (tatarlased, krjašeenid²) analoogiliste roogadega. Tutvustatakse kohalikku pärimust *tšek-tšegei* ja *akaška* kombestiku seostest. Artiklis kajastuvad informantide mälestused küpsetamise iseärasustest ja mikrolokaalsetest erinevustest. Esmakordselt jõuavad teaduskäibesse autori välitöömaterjalid aastaist 2021 ja 2022. Lisaks kirjeldab autor ka oma lapsepõlve-mälestusi seoses selle lihavõttepühade küpsetisega.

Märksõnad: kalendripühad, lihavõtted (*akaška*), pärimuskultuur, rahvusköök, rituaalne toit, suuline pärimus, Tatarstani udmurdid, *tšek-tšegei*, Vjatka-tagused udmurdid

Udmurdi pärimuskultuuris kaasneb peaaegu iga kombetalitusega rituaalne eine. Rituaalne menüü varieerub sõltuvalt tähistatava püha tähtsusest. Kõige rikkalikum on kombestikuga kaasnev laud kevadise püha *akaška* ajal. Udmurtide rituaalse aasta üks olulisimaid pühi *akaška* on seotud kevadtööde algusega, kündmise alustamisega, sellest annab tunnistust püha vanabulgaaria päritolu nimi *akaška* (tšuv *aka* (< ak – külv + -a) ader, harkader, künd, külv + tšuv *jaška* keedus: supp, kapsasupp, uhhaa vm hautis) (Fedotov 1996: 31, 506). Tänapäeval on see püha sulanud kokku kristlike lihavõtetega. *Akaška* püha tähtsus tulenes eelkõige sellest, et see kuulutas uue aastaringi algust (Vereštšagin 1889: 71) ja, nagu paljudel rahvastel, kattus kevadise pööripäevaga (Vladõkina 1997: 83).

Akaška kombestiku peamine pidusöök oli kõigil udmurtidel igas paigas hani ja hanepuljongis keedetud puder. Teised toidud võivad varieeruda (mitmesugused küpsetised, toidud munast). Tatarstani Vabariigis (Kukmori ja Baltassi rajoonis) elavate udmurtide paikeses pärimuses on kirjas mitu *akaška* riituse juurde kuuluvat rooga. Nende seas on *kuarnjan'* (otsetõlkes leheleib – mageleib), *puštem* (ahjus küpsetatud omlett), *tšek-tšegei*. Pearoog on *dzh'azeg žuk* (hane-puder) (Nurijeva 1999: 95–96). Hani valiti lihavõttelauale välja juba sügisel.

Meie tähelepanu all on *tšek-tšegei* – magetaignast küpsetatud /praetud pallikesed. Esmapilgul tundub see tavalise küpsetisena, mida valmistavad ka teised rahvad, mitte üksnes udmurdid. Kuid materjali kogumise käigus talletasime huvitavaid jutte, mis on seotud roa ajastamisega lihavõttenädalaks. Seni ei ole neid teadustekstides mainitud. Huvitavad tundusid ka retsepti peensused, aga mõnel juhul ka keelud kasutada teatud koostisosi. Erilist huvi pakuvad autorile selles artiklis paljude informantide lapsepõlvemeenutused.

Käesoleva artikli aines on kogutud Baltassi (2022. aastal) ja Kukmori (2023. aastal) rajoonist, sealhulgas ka *akaška* tähistamise ajal.

Toidu nimetus varieerub mõneti. Näiteks Vjatka-taguste udmurtide Baltassi grupis nimetatakse seda toitu *šešeri*. Starõi Kušketi külas elavad Baltassi udmurdid nimetasid *šešeri* kõrval ka *tšek-tšegeid*. Udmurtia enda territooriumil on aga rohkem tuntud toit *šeķera*³ – sarapuupähklitest veidi suuremad võitaignast pallikesed (Trofimova 1991: 60). Erinevalt *tšek-tšegeist* / *šešerist*, mida küpsetati üksnes lihavõttelauale, kasutati *šeķerat* aasta jooksul paljudel pidulaudadel.

Foto 1. Anastasia Prokopjeva perekonna lihavõttelaua taga. Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla. Denis Kornilovi foto 2023.

Foto 2. Vladimir Davõdov ja Maria Davõdova käe all valmib Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas tšek-tšegei. Denis Kornilovi foto 2023.

Ilmne on udmurdi *šekera* / *šešeri* seos Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Kiktjaševo küla krjašeenide lihavõttetoiduga *šišara*. See nimetus võib omakorda olla seotud teise tatari toiduga – *šišara* – ristlõigete või kitsendustega saiapäts; kakuke (radiaalsete süvenditega ühel küljel) vms; jahutoode (eri kohtades erinevad) (Ahmetjanov 2015: 491).

Ka Kukmori rajooni (Sardausi küla) krjašeenide lihavõttelaua analoogiline toit huvitava nimetusega *tõš*.⁴ Nähtavasti sai toit nime välise sarnasuse tõttu pähklituumaga.

Mainida tuleb ka nimevarianti *tšumer*. Seda nimetust (traditsioonilise nimetuse *tšek-tšegei* kõrval) on talletatud üksnes Kukmori udmurtide Knini piirkonnast (Staraja Knja-Jumja küla ümbruse asustatud punktid). Võib-olla hakati toitu nii kutsuma teise udmurdi toidu *tšumer* (klimbid, *tšumeren šõd* – klimbisupp) valmistamise analoogia põhjal (taignast rullitakse ümarad vorstikesed, neist lõigatakse väikesed tükid) (Borissov 1991 [1932]: 326).

Selle roa retsept võib varieeruda olenevalt asukohast ja perenaise isiklikest eelistustest. Küpsetise peamised koostisosad on vesi, sulatatud või, jahu, sool. Paljud mainisid koostisosana ka väikest suhkrukogust. Taignast veeretatakse rullid, millest omakorda lõigatakse väikesed tükid, mis meenutavad lössis pallikesi. Need küpsetatakse küpsetusplaadil ahjus või praeahjus. Küsimusele, millist võid kasutatakse, vastasid paljud, et peamiselt koorevõid, kuid

lisasid, et kasutada võib igasugust võid, mis majapidamises on, sealhulgas ka sulatatud searasva. Tõsi, viimase puhul rõhutasid mõned informandid, et searasva kasutamine lihavõttetoitudes on kategooriliselt keelatud:

... nu paris' vöjez ug koso n'i... mi kot' ves' skal vöjen karis'kom van', kin'len tšöž vöjez van', tšöž vöjen karōlo no, karis'kom...

[... searasva ei lubata ju... vähemalt meie kasutame alati lehmapiima pealt tehtud võid, kellel on pardirasva, kasutavad ka seda]

(Maria Davõdova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla).

... ug, Akaška Bõdzh'õmnale paris' sil'l'os, vöjjos vokštši kutõn ug djara...

[... ei, lihavõtete ajal sealiha ja -rasva ei tohi kasutada]

(Gennadi Ahmetov, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Novõi Kaensari küla).

Võimalik, et see keeld on tekkinud tatari mõjude tõttu, udmurtidel ei ole sealihatoidud keelatud.

Foto 3. Maria Davõdova valmistatud tšek-tšegei, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla. Denis Kornilovi foto 2023.

Küsimusele, kas taignasse pannakse muna, vastas suurem osa informantidest ei. Kuulsin isegi versiooni, et kui muna panna, siis ei ole küpsetis enam *tšak-tšak*.⁵ Paljud märkisid, et muna muudab taigna kõvaks ja see rikneb kiiremini. Kukmori rajooni Sredni Kumori külast õnnestus üles kirjutada ka selline retsept: jahu (400 g), hapukoor (300 g), üks muna, suhkur (100 g), kolmandik teelusikatäit soodat ja üks teelusikatäis soola (retsepti andis Valeri Begašev). Üks Baltassi rajooni Malõje Lõzi külas elav informant ütles, et lisada võis ka tilliseemneid:

miljam že ukroplis' kidõsse tõrsa no karo, sojin eššo no tšeskõt šõmo lõe... nõrko... sojiz eššo no in'teresno...

[... meil võidi taigna sisse panna ka tilliseemneid, nii on veelgi maitsvam, huvitavam...]

(Ljubov Konkina, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Malõje Lõzi küla).

Meega *tšek-tšegei* valmistamiseks pandi küpsetatud pallikesed kaussi ja kallati meega üle, ise segades, et pallikesed ühtlaselt läbi imbuksid. Kellel mett polnud, võis selle asemel kasutada mõnikord suhkrusiirupit. Meega variant ei olnud laialt levinud. See võis olla tingitud asjaolust, et esiteks ei olnud mett kaugeltki kõigil, teiseks ei olnud magusad road udmurdi köögile omased (Trofimova 1991: 59). On täiesti võimalik, et *tšek-tšegei* magus variant on laen tatari köögist, kus on analoog *tšak-tšak*. Lastena meile meega *tšek-tšegei* ei meeldinud, sest seda polnud võimalik panna taskusse (sellele osutasid paljud informandid). Aga kui mett siiski kasutati, pandi *tšek-tšegei* spetsiaalsetesse pabertuutudesse või kottidesse:

muen no karis'kom van', kõk tõrlõ, pinjaljos az'la, kisijazõ ponsa koškemzõ pote goi n'i, naštas'ke muen, murtjos kõz'õ dõr in', miljam pinjaljos oz' šuo van', ei, mama, so muen makede en les't ini, pesoken karsa les'tis'ko val no, muen tšeskõt med luoz kaek pote in'i, a so naštas'kis' lõe... gurez' bame poto val goi n'i, paketen sjotsa lez'ko val in', gurez' bame kurekpõzen šõdõn potizõ... potõlo va n'i... kuljoken karis'kom va n' a-a, ki saptas'ke goi n'i... ei... make... kisije ponid ke, kuljoklis' les'tis'kom no, kagazlis', otštšõ ponsa uramõn s'isa vetlis'kom va n'i, a tajze kisije no ponõn lõe, pesoken karsa les'tis'kom no... a-a, vošjas'kom in', kin'len ke kõše, oi, tõnad tšeskõt, mõnam pesokez õžõdges, tin' oz' tin'i... a-a, tõrlõ-tõrlõ lõe, kin'len tšurõt lõe, võjze õžõt poniz ke n'i, tšurõt lõe ini, vu tros ponid ke, osnovnoi, sõz-sõz med luoz šusa, tšurõtse siem uk pot goi n', pin' no vös' lõe, vot, sõz-sõz med luoz šusa võjoges karis'kom val in'i...

[ka meega tehti, kahte moodi [meega ja ilma], lapsed varem tahtsid ju panna taskusse ja minna õue, aga meega *tšek-tšegei* kleepub, meie lapsed ütlesid, et ema, ära tee meega, lisisin lihtsalt suhkrut [taignasse], aga tahad, et meega oleks maitsvam, aga nii muutub kleepuvaks... mindi ju mäele mängima, kotikesega saatsin, nad läksid ju mäele munadega mängima... ja paberkotte tehti, jah, kui paned taskusse, määrib ju... paberkotte tehti ja pandi sinna, käidi mööda tänavat ja söödi, aga tavalise võib ka taskusse panna, [taignasse] pandi lihtsalt suhkrut... vahetati, kellel missugused olid, sinul on maitsvad, minu omades on suhkrut vähem, vaat nii... erinevad-erinevad olid ju, kellel kõvad, kui võid vähem pannakse, jääb kõvemaks, kui vett rohkem lisada... peamine, et oleks mure, kõva ei taha ju süüa, teeb hammastele haiget, nii et mureda saamiseks lisati rohkem õli]

(Maria Davõdova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla);

– az’lo soje... make, ulon ljab val goi n’i, marjos õi val, muos marjos šõem pormõ, trosezlen... make... põžo val no, i võlaz pesok vu kis’to val, az’la vet’ kuregpõzjos tuž uk s’oto val, tšek-tšegei s’oto val mi vetlõkõ tan’ pitši dõr’ja, kisõ no saptas’kisa bõdme val n’i...

[varem ju oli elu hullem, paljudel mett ei olnud... küpsetati ja valati suhkruveega üle, varem ju mune eriti ei antud, *tšek-tšegeid* anti, kui me käisime [kodudes] lapsepõlves, ja juhtus, et määrisime kõik taskud...]

(Vassili Ramazanov, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Oštorma Jumja küla);

nu võlaz kis’tõnõ možet...

[no võidi [meega] üle valada]

(Ljubov Konkina, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Malõje Lõzi küla);

... polaz pono val... või, tin’ sõre dja pesok, dja mu pono val n’i, kin’len mõez van’, polaz...

[...taignasse pandi [mett]... õli, vaat pärast kas suhkrut või mett, kellel on mett...]

(Gennadi Ahmetov, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Novõi Kaensari küla);

evol, evol... evol, muen ug zõralo val, ug, veras’ko goi kisijazõ tõrsa poto val šõsa, ug-ug... muen karemez solen biger štšak-štšak lusa pote n’ so...

[ei, ei, meega ei määritud, ei, räägin ju, taskusse pandi (lapsed), ei, ei...
meega tuleb see nagu tatari tšak-tšak ju...]

(Ljubov Ivanova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Oštorma Jumja küla);

uk val miljam, möen, soen zõramzes todeme ebõ... ,

[meil meega ei määritud, ei tea, et oleks meega määritud]

(Marfa Volkova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Nižnaja Ušma küla);

*mõez lõõmte dõr in'... - võlaz um um um, a-a, pitšioslõ kisõjaz ponsa
koškono vet', so sere sapta, mõed, kisõje tõrsa koškis'kom va vet' pitši
dõr"ja...*

[meega vist ei olnud... – ei valatud [meega], ei, ei, lastel on vaja ju taskusse
panna, mesi määrrib, lapsepõlves pandi ju taskusse ja mindi [tänavale]]
(Jekaterina Šiškinam Rimma Ismekova, Tatarstani Vabariigi Baltassi
rajooni Staraja Turja küla);

*... Akaška dõr"ja les'to vau no, sõre mi soje, anaos võjõn võjalozõ vau no,
mi kisõje tõris'kom vau, sere sõje s'isa vetlis'kom vau uramõn... kisõje
tõris'kom vau, kisõ bujas'ke vau võjõn... tšek-tšegei...*

[Akaška ajal valmistati, pärast me, emad määrisid võiga mõnikord ja meie
panime taskusse, ja pärast käisime, sõime tänaval... taskusse panime,
taskud määrdusid võiga... tšek-tšegei...]

(Jelizaveta Zimejeva, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Starõi Kušketi
küla).

Mee lisamisel lihavõttenädala rituaalsete roogade lahutamatu komponendina näiteks Vjatka-taguste udmurtide seas on lisaks puhtpraktilisele eesmärgile ka sümboolne põhjendus, selgitus põhjuse ja tagajärje seostest ning roa ja lihavõttepühade tähendusest. Vähem oluline põhjus pole ka mesilase enda sümboolika, keda tuntakse jumala linnukesena, kes päästis Jumala, istudes ristilöömise ajal talle rinnale. Vaenlased arvasid, et mesilane on Jumala südamepiirkonnas olev naelapea ega hakanud lisanaela lööma, mis andis Jumalale võimaluse üles tõusta (Vladõkina 2023: 471; Kelmakov 2023: 288).

Nagu eespool mainitud, on *tšek-tšegei* lihavõtteroog (**a**) ja lihavõttekostituse tähtsaim atribuut (Kelmakov 2006: 318). Kuid informandid (peamiselt Baltassi rajoonis) rääkisid, et tänapäeval valmistatakse seda mõnel pool ka muudel päevadel (**b**):

(a) – *tin' ta arnjaje les'to, sobere vuono arnjaje noš les'to... tan' tunne voskresen'ijed goi õmve, il'i hot' tolon žõt les'tisa kel'te n' kin'len vrema- jez ug lu, žõt õjbõt les'sa puko val miljam az'la... az'la mõntšoje põrsa potis'kod no, miljam tšõžanajjos anajjos võsjas'... võs' kn'iga lød'd'e val, tšõžanai, anai tšõmer les'te val, kurekpõz pös'te, kurekpõz bõja... žõtaz... tan' ta vuono arnjaje noš ik oz' ik... bõdes arnja Akaška arnja mõne, sõbere vuono arnjaje, voskresen'ije-a, subotije-a noš oz' ik tšõmer les'to... tšep-tšegei, miljam tšõmer šõo soje... Potšinkajõn... - tšõmer šõis šol kin'a tikljatši no, ti tšõmer šõis'kodõ-a ma šõi no mon, ume pe, tšek-tšegei, oz'õ pe koškiz in', tšõmer no, pe, šõo sja, šõe...*

[sel nädalal tehakse, aga pärast järgmisel nädalal... vaat täna pühapäeval või kasvõi eile õhtul valmistati, kellel aega pole, õhtul [laupäeval enne lihavõtteid] kogu õo valmistuti [järgmisel päeval küpsetamiseks] meil varem... varem, nii kui saunast välja tuled [laupäeva õhtul], meie vanaema ja ema lugesid pühakirja, tegid *tšumer'*it, keetsid mune, värvisid... järgmisel nädalal samuti... kogu nädala kestab vastlanädal, pärast järgmisel nädalal pühapäeval või laupäeval [õhtul] tehakse ka *tšumer'*it... *tšek-tšegei* nagu meil *tšumer'*it nimetatakse, Baldõ-Knjas; – ja lang Staraja Knja Jumjast ütles ka *tšumer*, ma küsisin, kas te ütlete *tšumer*, ütles ei, *tšek-tšegei*, nii ütles, nii on kombeks, ka *tšumer* öeldakse vist, rääkis] (Vladimir Davõdov, Maria Davõdova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla);

– *mõnam todemõja tol'ko Akaška dõr"ja...*

[nii palju tean, et lihavõtete ajal küpsetati]

(Vassili Ramazanov, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Oštorma Jum'ja küla);

– *tol'ko sokõ gõne...*

[ainult siis [lihavõtetel]...]

(Valeri Begašev, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Srednii Kumori küla);

– *šešeritek keše Pashõ luoz in'...*

[ilma šešerita, mis lihavõtted need oleksid...]

(Marfa Volkova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Nižnjaja Ušma küla);

Foto 4. Tšek-tšegei meega variant Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas. Denis Kornilovi foto 2023.

– *tol'ko Akaška dör"ja...*

[ainult lihavõtete ajal...]

(Olga Ptšelnikova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Malõe Lõzi küla;

– ... *töš šuo n' sje... tol'ko Akaška... imenno Akaškalõ dasjalo val in'i... sokõ gõne pitšijos kisõjazõ tõrsa poto val õn'...*

[töš öeldakse [meil]... ainult lihavõteteks... just lihavõteteks valmistati, siis lapsed panid taskusse ja läksid välja]

(Ljubov Ivanova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Oštorma Jum'ja küla).

(b) – *mon al'i no les'tis'ko, pinjaljos djarato... Pasha ebõ dör"ja no les'tis'ko mon, soje kuro no pinjaljosõ...*

[praegugi teen, lastele meeldib, ma ei tee ainult lihavõteteks, sest lapsed paluvad valmistada] (Marfa Volkova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Nižnjaja Ušma küla);

– *nõlpijos din'yn dõr"ja... võhodnoi dõr"ja... – prazn'ik dõrjaõos in'i... – nõlpijostõ erkijam pote ke, sokõ jik les'to... majin ato erkijalod...*

[kui lapsed on kodus... puhkepäevadel..., – pühade ajal peamiselt valmistatakse... – tahaks ju lapsi hellitada, siis tehaksegi, mille muuga sa hellitad] (Valentina Nikitina, Zoja Peremetševa, Vera Lobanova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Melnitšnaja küla);

– *ljuboi vremjajen, jes'i ton hotšes soje, marõm, s'ijemed pote ke, možno... [igal ajal kui tahad seda toitu, võib [valmistada]...]*

(Ljubov Konkina, Tatarstani vabariigi Baltassi rajooni Malõje Lõzi küla).

Vaatleme selle roa seotust konkreetse pühaga. Enamikus asulates märkisid informandid selle roa valmistamise praktilist eesmärki seoses lihavõtetega (**a**). Juhiti tähelepanu, et see asendas mune, kuivõrd sel päeval käisid lapsed mööda kodusid ja kogusid mune, aga olid ajad, mil inimestel ei olnud majapidamises mune või oli neid vähe, seepärast asendas lastel mune *tšek-tšegei*. Mõnest külast saadi aga väga huvitavaid ilmse mütoloogilise alltekstiga vastuseid. Näiteks Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja (Tõlo) külas ütlesid peaaegu kõik informandid, et see oli sihvkaade asemel, sest vastlanädalal ei lubatud maha sülitada (**b**). Lihavõteteks šešeri valmistamist põhjendati Tatarstani Baltassi rajooni Starõi Kušketi külas veel ühe piibliteemaga (**c**):

(**a**) – *sjotanõ tože adjamijoslõ, pinjaljoslõ... – možet pitšijoslõ s'õt'tjanõ, al'i to ladno kampet sjoto...*

[lastele jagamiseks... – võib-olla lastele jagamiseks, praegu on ju küll komme...] (Vitali Fedorov, Alevtina Ivanova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Srednii Kušketi küla);

– *...sokõ pinõaljõs tros vau vet' in'i... – kurekpõz uk sjoto vau n', tšek-tšegei sjoto va, akve... – tšek-tšegei sjoto šõsa um no põris'ke vau ai kudiz dore... tšek-tšegei sjoto šõsa, kurekpõz kue vet' in'... kurekpõz duno lõem dõr in'...*

[siis oli lapsi ju palju... – mune ei antud, tšek-tšegei oli, jah tõesti... igale poole ei mindudki, et ainult tšek-tšegei on, mune on ju vaja... munad olid nähtavasti kallid...] (Valentina Šiškina, Ekaterina Šiškina, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Staraja Turja küla);

– *az'la kurekpõz ežet lõem, miljam pesjai oz' šõiz... ona, govorit, jaitš n'e bõlo otdavat', i on'i vot imenno... šeseri imenno v etot den' pekli...*

[varem oli mune vähe, meie vanaema rääkis nii... ta ütles, et ei olnud mune anda [lastele] ja nad just sel päeval küpsetasid šešerit...] (Ljudmila Plotnikova, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Malõje Lõzi küla);

(b) – ...sõre tšek-tšegejez no oz'õ šuemzes kõleme van' in'i: tšerkole mõnsa darul vu d'õs'kom no sjalas'kõn uk koso šuo odig... odig arnja in so darul võež Isus Hristoslis' virze no mugorze d'õs'kom, šuo... šuo n'i, prosfera sjoto vet' cerkovõn, tin' so bere sjalas'kõn uk koso, sojen ik, šundõbergan odig arnja, šundõbergan sijon evo, šundõbergan intije tšak... tšek-tšegei tin'i... [ma olen ka seda kuulnud: vaat kirikus joome seda püha vett ja palutakse nädal aega mitte sülitada, vaat seda tervendavat vett, öeldakse, et Jeesus Kristuse verd ja ihu joome, kirikus antakse ju armulaualeiba, vaat pärast seda palutakse mitte sülitada, sellepärast palutakse üks nädal mitte süüa sihvkasid, sihvkaade asemel on vaat – tšek-tšegei]

(Maria Davõdova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jum'ja küla);

– šumbergan s'ijontem, sjalas'kõsa mijaz vetle šõsa soje s'ijo n'... - Immarlen õmnõraz medaz tšalas'ke šusa... bo tan' al'i tšerkole mõs'kom, make, pritšasjat'sja karis'sa bers'kod otis', tan' üjõn službaje mõs'kod no pritšasjat'sja karis'sa bers'kod, otõn s'õlõkjoste vera... i otõn okšore dõr"ja no pritšasjen'ije bas'tõkõ kõn' nõnal ug djara tšalas'kõn, vostem vozjono aste, šuem... –...sijon evo šumberganez... Isus Hristoslen õmnõraz sjaldis'kod kejek, pe, lue in'i...

[et sihvkasid ei söödaks, et ei sülitataks, seda [tšek-tšegei'd] söödi ikka... – et ei sülitataks Jumalale näkku... see ju, vaat läheme kirikusse, ja pärast armulauda tuled koju, öösel lähed jumalateenistusele ja, pärast armulauda tuled tagasi... ka tavalistel aegadel kui armulaua käid, kolm päeva ei tohi sülitada, tuleb tagasihoidlikult käituda... – ei ole vaja sihvkasid süüa [lihavõttenädalal]... öeldakse et see oleks justkui Jeesusele Kristusele näkku sülitamine [kui maha sülitad]...]

(Anastasia Prokofjeva, Julia Prokofjeva, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jum'ja küla);

(c) – soje, tan'i kõz'õ, Isus Hristosed, akve, veran dõrja, so njanjen sjudem, vektši-vektši karsa, adjamijosõz, kõlemdõ van' dõr?.. a-a, tin' so põnna tini soje tini adjamijos oz' tin', oz' tin' karsa pinjaljostõ noš oz' sjudono... pinjaljoslõ oz'õ sjotono... kin' veraz, anai veraz...

[see... vaat, kuidas... Jeesus Kristus, kui ta rääkis, toitis inimesi leivaga, murendanud esmalt leiva väikesteks tükkideks, kuulsite arvatavasti? Vaat sellepärast, murendatult on vaja lastele anda... ema ütles nii...]
(Maria Karabaeva, Tatarstani Vabariigi Baltassi rajooni Starõi Kušketi küla)

See oli lastele tõesti omamoodi rituaal: minna tänavale, taskud täis, ja vahetada neid söödavaid pallikesi. Nende huvi oli eelkõige selles, et kõigi *tšek-tšegeid* erinesid suuruse, värvi, kõvaduse ja maitse poolest. Tegevuse motivatsioon oli rituaalne kingituste vahetamine sel tähtsal kalendripühal. Mis puudutab päevalilleaseemnete versiooni, siis eeldatavasti on see arhailise keelu ristiusustatud versioon. Kuna eelkristlikel aegadel seostati seda püha maaga, mida omakorda samastati ühe loodusjumalusega, *Muzjem-mumaga* (Emake Maa), keda ei tohtinud rüvetada ja kellega olid seotud muudki keelud (Vladõkina 1997: 270; Vladõkina 2018: 15–16). Tuginedes 20. sajandi alguses Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Staraja Utša külas informandilt salvestatud teavele toob Tatjana Vladõkina näite Emakese Maa ühinemisest Maa Loojaga (*Mu-Köldõsin / Mu-Költšin*): “*Mu-Köldtšinez tulõs bure vajo, sez’õ kizjon poton dõr*”ja. *Muzjem-Anai, pe, so* [*Mu-Költšinit kummardatakse kevadel, kaera külvamise ajal. Nad ütlevad, et emake Maa.*] (Vladõkina 2018: 57).

Roa pühadust rõhutab asjaolu, et enne *tšek-tšegei* valmistamist tuli pöörduda Jumala poole, just nagu teistegi rituaalsete toitide puhul:

en ai, pervõi, makejez bure vajom ai, les’tõn kus’kõkõ, In’mis’ Atajez vera-lom... tan’ svetša puktõsa... (loeb udmurdi keeles Meie Isa palve) ... tan’ tunne Isus Hristos uld’isa sultem, tšõn ik uld’isa sultem šusa, soje bure vajsa tšek-tšegei les’tis’kom...

[pea nüüd, kõigepealt enne valmistamist pöördume taevase Isa poole... vaat paneme küünla (loeb udmurdi keeles Meie Isa palve)... just täna tõusis Jeesus Kristus üles, selle auks teeme *tšek-tšegeid*... (järgnevad palved heaolu, tervise, rikkaliku saagi, rahuliku elu ja kõige hea eest)
(Maria Davõdova, Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja küla).

Roa rituaalsusele viitab ka asjaolu, et varem viidi Staraja Utša külas kolmandal päeval pärast lihavõtteid läbi eriline kombetalitus – *urai karon* (meenutab kaudselt vene jõulusanditamist (Kelmakov 1970: 529)), kus seda rooga mainitakse ühe ohvritoiduna: “Jõulusanditamise päeval tulid mehed hommikul välja vihtadega, aga noormehed võisid tulla hobuse seljas... Läbinud selle tänava ja

tolle tänava suundusid ratsanikud siis surnuaiale. Vanad mehed läksid vihtadega, aga noormehed kepiga, kepil kahest rätikust justkui lipusarnasega nõiuvad. Vaat selle kepi viskavad pärast kalmistu lähedal jäärakusse, aga rätikud seovad hobuse kõrva juurde / ja nii / sõidavad, koju. Tulevad tagasi, ohverdades esivanemate auks leiba, jah, *tjaktjagei*, mune” (Kelmakov 1970: 529–530).

Nagu eespool mainitud, on see toit populaarse udmurdi roa *šekera* teisend. Selle kuju on jäädvustatud ka udmurdi mõistatuses kuust ja tähtedest: *Gurtros šekera, šoraz odig biskõli (kömetš)* [Ahi täis *šekerit*, keskel *biskõli (kömetš)*]⁶ (Perevoztšikova 1982: 219), mis Tatjana Vladõkina arvates tähistab maailmaruumi ja kodu identiteeti, aga taevavõlv assotsieerub “taevase ahjuga” (Vladõkina 2018: 33).

Kokkuvõtteks

Rituaalne roog *tšek-tšegei*, mille koostisse kuulus ka mesi, ning mille valmistamine ja pakumine põhines traditsioonilistel uskumustel toidust ja lihavõtetsüklist, on tänaseks kaotamas oma pühadust. Tänapäeval võidakse varem lihavõtetega (*akaška*) seostatud toitu mõnes külas valmistada ka suvalisel ajal, ent paljudes külades lakati seda küpsetamast isegi lihavõteteks (*akaška*). Tatari toidust *tšak-tšak* erineb udmurdi *tšek-tšegei* koostise (taignasse ei panda muna ja meega immutamine ei ole kohustuslik) ja valmistamisviisi poolest. *Tšak-tšakki* valmistatakse õlis (fritüüris), ent *tšek-tšegeid* küpsetatakse kuival või võiga määritud pannil (ahjus/praeahjus).

Toidu nimetus varieerub vastavalt tatari nimetustele: Kukmori rajooni udmurdid laenasid tatari roa *tšak-tšak* nime, Baltassi rajooni udmurdid kohandasid *šešeri* nimetuse teise tatari toidu *šišara* – magusad hapendamata taignast rõngassaiad – järgi (Šišara (2) elektrooniline allikas). Aga Baltassi rajooni Biktjaševo küla krjašeenid näiteks küpsetasid saidi TatKultResursTsentr (Šišara (1)) andmetel enne lihavõtteid *šišarat*. Lihavõttepäeval jagati neid lastele koos värvitud munadega. Veebilehekülje fotode järgi otsustades sarnaneb roog suuruse ja kuju poolest *šešerile*, samuti Kukmori udmurtide *tšek-tšegeile*. Ent valmistamisviisi (praetakse õlis) ja koostise (taignasse pannakse muna) meenutab see tatari *tšak-tšakki*.

Roaga seotud mütoloogiline süžee on säilinud vaid üksikutes paikades. Näiteks sihvkaade söömise keelust on räägitud vaid Tatarstani Vabariigi Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas, kuid tuleb mainida, et sellele süžeele viitasid kõik nimetatud küla informandid. Samas piibliversiooni leiva murdmisest, mis on talletatud Tatarstani Vabariigi Baltassi rajoonist, rääkis vaid üks selle küla

informant. Teised külaelanikud, kes olid rääkimise juures, kuulsid seda lugu samuti esimest korda.

Informantide toodud arvukad näited lubavad eeldada, et *tšek-tšegei* võis täita praktilist funktsiooni munade asendajana kui mune oli vähe või polnud neid üldse, ning rooga võis kasutada nii laua katmisel kui ka lastele jagamisel. Oluline on ka sümboolne alltekst. Kuivõrd *akaška* tähistab kevade algust, looduse elavnemist ja kevadtööde algust, siis võis *tšek-tšegei* tähistada ka loodusesse elu toovaid seemneid. Väga tähelepanuväärne on selle roa nimi Kukmori rajooni krjašeenide seas: *tõš* (seeme, terake). Tähelepanu tasub pöörata udmurtide rituaalsetele ohverdustele emakesele Maale, sh ohvritoidule (leib munakoogid) (Vladõkina 2018: 15; Vereštšagin 1886: 36), millena võis kasutusel olla ka *tšek-tšegei*.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Vjatka-tagused udmurdid on lõunaudmurtide perifeerne rühmitus, kes asus elama Vjatka jõe paremkalda alamjooksule Tatarstani Vabariigi Kukmori, Mamadõši, Baltassi rajooni, Kirovi oblasti Malmõži rajooni ning Mari Eli Vabariigi Mari-Tureki rajooni. Udmurdi Vabariigis elavate põhirühma udmurtide suhtes asuvad nad teisel pool Vjatka jõge, sellest ka nende nimetus.
- ² Volga ja Urali piirkonna tatarlastest koosnev õigeusklike rühmitus (tatari *kerešenner*, tuleneb vn *kreštšon* (ristitud), ristitud tatarlased, tat *kerošen tatarlarõ*).
- ³ Toit on levinud Udmurtias elavate udmurtide seas, kuid uuritud piirkonnas seda mainitud ei ole.
- ⁴ Vrd tat ja bašk *tõš* – pere, viljatera; tšuv *teš* – tuum (nt pähklil); udm *tõs'* / komi *tus'* – tera, pere; mari *tuš tõš* – pere, tuum; mordva *šuž* – oder.
- ⁵ Türgi rahvaste kulinaariatooded (meesiirupiga segatud frititud taignatükid).
- ⁶ *Biskõl'i* – parimast suvivilja jahust väikesed leivad, *kõmetš* – kakuke (Borissov 1991: 29, 141).

Välitööde materjalid

(välitööd viidi läbi Tatarstani vabariigis)

Ahmetov, Gennadi, snd 1960, sündis ja elab Kukmori rajooni Novõi Kaensari külas;

Begašev, Valeri, snd 1963, sündis ja elab Kukmori rajooni Sredni Kumori külas;

Volkova, Marfa, snd 1937 Baltassi rajooni Bolšije Lõzi külas, elab 1962. aastast Baltassi rajooni Nižnjaja Ušma külas;

Davõdov, Vladimir, snd 1965 Kukmori rajooni Baldõ-Knja külas, 1988. aastast elab Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas;

Davõdova, Maria, snd 1966, sündis ja elab Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas;

Fedorov, Vitali, snd 1985, sündis ja elab Baltassi rajooni Bolšije Lõzi külas;

Ivanova, Alevtina, snd 1988 Baltassi rajooni Jarak-Tšurma külas, 2003. aastast elab Baltassi rajooni Sredni Kušketi külas;

Ivanova, Ljubov, snd 1952 Kukmori rajooni Sardausi külas, 1978. aastast elab Kukmori rajooni Oštorma Jumja külas;

Ismekova, Rimma, snd 1960, sündis ja elab Baltassi rajooni Staraja Turja külas;

Karabaeva, Maria, snd 1936, sündis ja elab Baltassi rajooni Starõi Kušketi külas;

Konkina, Ljubov, snd 1957 Baltassi rajooni Tagašuri külas, 1981. aastast elab Baltassi rajooni Baltassi alevis;

Lobanova, Vera, snd 1955, sündis ja elab Baltassi rajooni Melnitšnaja külas;

Nikitina, Valentina, snd 1950, sündis ja elab Baltassi rajooni Melnitšnaja külas;

Peremetševa, Zoja, snd 1939 Baltassi rajooni Tsipja külas, 1961. aastast elab Baltassi rajooni Melnitšnaja külas;

Plotnikova, Ljudmila, snd 1974, sündis ja elab Baltassi rajooni Malõje Lõzi külas;

Prokopjeva, Anastasia, snd 1934 Kukmori rajooni Baldõ-Knja külas, 1958. aastast elab Verhnjaja Jumja külas;

Prokopjeva, Julia, snd 1974, sündis ja elab Kukmori rajooni Verhnjaja Jumja külas;

Ptšelnikova, Olga, snd 1969 Baltassi rajooni Sõrja külas, 2002. aastast elab Baltassi rajooni Baltassi alevis;

Ramazanov, Vassili, snd 1950 Kukmori rajooni Staraja Jumja külas, 1974. aastast elab Kukmori rajooni Oštorma Jumja külas;

Šiškina, Valentina, snd 1954 Kukmori rajooni Lelviži külas, 1977. aastast elab Baltassi rajooni Staraja Turja külas;

Šiškina, Ekaterina, snd 1957 Kukmori rajooni Lelviži külas, 1980. aastast elab Baltassi rajooni Staraja Turja külas;

Zimeeva, Elizaveta, snd 1939 Baltassi rajooni Melnitšnaja külas, 1959. aastast elab Baltassi rajooni Starõi Kušketi külas.

Internetiallikad

Šišara (1) – *TatKultResursTsentr* (<https://tatcultresurs.ru/onkn/nacionalnaya-vypechka-kryashen-shishara-0> – 21.10.2024).

Šišara (2) – *1000 menu* (<https://1000.menu/cooking/1787-shishara> – 21.10.2024).

Kirjandus

Ahmetjanov 2015 = Akhmet'ianov, Rifkat. *Etimologicheskii slovar' tatarskogo iazyka* v 2 t. Kazan' : Magarif – Vakyt.

Borissov 1991 = Borisov, Trokaj 1991. *Udmurt kylliukam = Tolkovyi udmurtsko-russkii slovar'*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i l'it'eratury UrO AN SSSR.

Fedotov, Mikhail 1996. *Etimologicheskii slovar' chuvashskogo iazyka*. V 2-kh tt. Cheboksary: Chuvashskii gosudarstvennyi institut gumanitarnykh nauk.

Kelmakov 1970 = Kel'makov, Val'ei 1970. *Kukmorskii dialekt udmurtskogo iazyka*. Aftoref. d'is. ... kand. filol. nauk. Moskva: AN SSSR. In-t iazykoznaniiia.

Kelmakov 2006 = Kel'makov, Val'ei 2006. *Kratkii kurs udmurtskoi dialektologii*. Uchebnoe posobie dlia vysshikh uchebnykh zavedenii. 2-oe izd., stereotipnoie. Izhevsk: Udmurtskii universitet.

Kelmakov 2023 = Kel'makov, Val'ei 2023. Pchela i med i ikh nazvaniia kak sostavnye elementy gumanitarnoi kul'tury udmurtov (Lingvo-istoriko-fol'klornoie esse). – Popova, E. V. (koost). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Izhevsk: UdmFICz UrO RAN, lk 287–319.

Nurijeva 1999 = Nurieva, Irina 1999. *Muzyka v obriadovoi kul'ture zaviatskikh udmurtov: problemy kul'turnykh konteksta i traditsionnogo myshleniia*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN.

Trofimova, Elena 1991. *Kak slozhilas' narodnaia kukhnia udmurtov. Bliuda udmurtskoi kukhni* Izhevsk: Udmurtiia.

Perevoztšikova 1982 = Perevozchikova, Tat'iana 1982. *Udmurtskii fol'klor. Zagadki*. Izhevsk: Udmurtiia.

Vereštšagin 1886 = Vereshchagin, Grigorii 1886. *Votiaki Sosnovskogo kraia*. Zapiski imp. rus. geogr. o-va po otd-niiu etnografii. S-Peterburg: tip. M-va vnutr. del.

Vereštšagin 1889 = Vereshchagin Grigorii 1889. *Votiaki Sarapul'skogo uezda Viatskoi gubernii*. S-Peterburg: Tip. I. N. Skorokhodova.

Vladōkina 1997 = Vladykina, Tat'iana 1997. *Udmurtskii fol'klor: problemy zhanrovoi evoliutsii i sistematiki*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN.

Vladōkina 2018 = Vladykina, Tat'iana 2018. *Udmurtskii fol'klorny mirotekst: obraz, simvol, ritual*. Izhevsk: MonPorazhyon.

Vladõkina 2023 = Vladykina, Tat'iana 2023. "Sladkii" i "mudryi": simvolika mioda v udmurtskoi kul'ture. – Popova, E. V. (koost). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Izhevsk: UdmFICz UrO RAN, lk 464–476.

Summary

The ritual dish *chek-chegey* of Zavyatsky Udmurts

Denis Kornilov

Department of Philological Studies

Udmurt Institute of History, Language and Literature

of the Udmurt Federal Research Centre

Ural Branch of Russian Academy of Sciences

Izhevsk, Russia

denkornilove@gmail.com

Keywords: Zavyatsky Udmurts, Udmurts of Tatarstan, traditional culture, calendar rituals, Easter (*Akashka*), folk cuisine, ritual dish *chek-chegey*, oral history

The article deals with the ritual dish *chek-chegey* / *shesheri* common among Zavyatsky Udmurts. *Chek-chegey* is a pastry in the form of small dough balls, which are baked for the spring holiday *Akashka* (in local tradition it coincides with Easter). The dish is analyzed in comparison with similar dishes of neighboring peoples (Tatars, Kryashens). Local legends about the connection of the dish *chek-chegey* with the *Akashka* ritual are given. The article contains memories of informants about the peculiarities of cooking the dish and its microlocal differences. For the first time, materials from field research conducted by the author in 2021–2022 have been introduced into scientific circulation. In addition, the author cites his childhood memories associated with this holiday treat.

Denis Kornilov on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiauuringute osakonna nooremteadur. Tema teadushuvi valdkonnas on udmurdi pärimus- ja kaasaegne kultuur, visuaalne antropoloogia, kujutatav kunst, etnograafilised filmid.

Denis Kornilov

Denis Kornilov is a junior researcher at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute of History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. His main fields of interest are Udmurt traditional and contemporary culture, visual anthropology, visual art, and ethnographic films.

ORCID 0000-0003-4358-5937

denkornilove@gmail.com

Kama-taguste udmurtide kevadise suure päeva (*bōddzh'õnal*) kombetalituse laulufolkloor

Irina Ptšelovodova

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur
orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur,
Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur
nikolai.anisimov@folklore.ee

Teesid: Artiklis analüüsitakse Kama-taguste udmurtide kevadise rituaalikompleksi *bōddzh'õnal* (suur päev) raames esitatavaid laulumotiive. Uurimuse aktuaalsus on tingitud selle lokaalse rahvarühma muusikalise folkloori ebapiisavast uurimisest. Peamisteks allikateks on aastatel 2016–2023 kogutud välitöömaterjalid, aga ka Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi materjalid ning udmurdi etnograafi Ranus Sadikovi välitööde kirjapanekud. Uurimismeetod põhineb filoloogilistel ja muusikateaduslikel lähenemistel, mis eeldavad poeetilise teksti narratiivset ja temaatilist analüüsi, lauluviiside arengu iseärasuste tuvastamist nende tonaalsuse, rütmi ja meloodia omaduste kontekstis. Analüüsi tulemused annavad tunnistust motiivide mitmekesisusest vaadeldavates lauluviisides. Esiletõstetud anehemitoonilised heliread viitavad Kama-taguste udmurtide kalendrimuusika sarnasusele lõuna- ja Vjatka-taguste udmurtide muusikatraditsiooniga. Melismi esinemine on seletatav turgi kultuuri mõjuga.

Märksõnad: Kama-tagused udmurdid, kevadised rituaalid, laulufolkloor, tavandilaulud

Sissejuhatus

Kama-tagused udmurdid said nimetuse oma geograafilise asukoha tõttu Udmurdi Vabariigi ehk udmurdi rahva põlise ala suhtes, kuna nad elavad Kama jõe taga Baškortostani Baltatševo, Burajevo, Iliševo, Kaltašõ, Kušnarenkovo, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis ning Permi krai Kujeda rajoonis. Kama-taguste udmurtide hulka kuuluvad ka Bavlõ (Tatarstani Vabariigi Bavlõ (Bavlinski) rajooni ja Baškortostani Vabariigi Jermekejevo (Jermekejevski) rajoon) ja Krasnoufimski (Sverdlovi oblast) udmurdid (Nasibullin 1972; Minnijahmetova 2000,

2003; Sadikov 2001, 2008, 2019). Bavlõ udmurtide arvestamine Kama-taguste rühma jääb siiski vaieldavaks (Kosareva 2000: 162–163; Atamanov 2004; Atamanov 2005: 113). Pealegi esindavad Bavlõ udmurdid viimaste etnomusikoloogiliste uurimuste kohaselt muusikalises mõttes Kama-taguste udmurtide omast erinevat muusika- ja laulutraditsiooni (Udmurtide laulud... 2018). Krasnoufimski udmurtide laulutraditsiooni ei ole veel eraldi uuritud. Samas näitavad keeleteaduslikud uurimused naabruses olevate maride kultuuri tugevat mõju kohalikele udmurtidele (Nasibullin 1978).

Kaart 1. Kama-taguste udmurtide leviku kaart. Vincent Dautancourt 2019.

Uurimise seis

Kama-taguse udmurdi diasporaa traditsiooniline kultuur on korduvalt äratanud välis- ja kodumaiste uurijate tähelepanu. Suuremal määral on Kama-taguste udmurtide aladel materjali kogunud teadlastest reisijad, etnograafid, keeleteadlased, antropoloogid ja folkloristid: Péter Hajdú, Uno Holmberg, Johann Gottlieb Georgi, Max Buch, Peter Simon Pallas, Ivan Smirnov, Nikolai Tezjakov, Ivan Jakovlev, Vladimir Vladõkin, Mihhail Atamanov, Tatjana Vladõkina, Valei Kelmakov, Rif Nasibullin, Ivan Tarakanov, Galina Nikitina, Irina Kosareva, Aleksandr Tšernõhh, Tatjana Minnijahmetova, Ranus Sadikov, Galina Šušakova, Eva Toulouze, Nikolai Anisimov jt. Laulutraditsioonile ei ole aga suurt tähelepanu pööratud, välja arvatud üksikud uurimused ja artiklid (Vikár & Bereczki 1989; Nurijeva 2013; Botškarjova & Smirnova 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2022) ning diplomitööd (Kamaltdinova 2007; Botškarjova 2020).

Eesmärk

Käesoleva artikli keskmes on Kama-taguste udmurtide peamise kevadpäeva kombetalituste kompleksi kuuluvate rituaalsete lauluviiside analüüs. Kevadpähal on erinevaid lokaalseid nimetusi: *bõdzh'dzh'õnnal / böddzh'õnnal / budzh'dzh'innal / budzh'dzh'õnnal* (suur päev). Tänapäeval on see ajastatud õigeusu lihavõttepühade tähistamisega, kuid rituaalide endi struktuuris õigeusu elemente pole.

Allikad ja uurimismeetodid

Uurimuse peamiseks allikaks olid üleskirjutused välitöödelt (edaspidi AVM – autorite välitöömaterjalid), mis viidi läbi ajavahemikul 2016–2023 Baškortostani Baltatševo, Burai, Kaltassõ, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis. Täiendavaks väärtuslikuks allikaks olid Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali filiaali Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi (UIILL UdmFRC UB RAS) arhiivimaterjalid ja udmurdi etnograafi Ranus Sadikovi ekspeditsioonimaterjalid.

Laulude salvestamine toimus kohtumistel folkloorirühmade ja osavate esitajatega. Informandid olid peamiselt üle 50aastased naised, kes tunnevad laulufolkloori ja oskavad laulda. Siinkohal tuleb märkida laulukollektiivide olulist rolli kohalike lauluviiside säilitamisel, isegi selliste laulude säilitamisel, mis on Kama-taguste udmurtide peokultuurist ja kombestikust juba kadunud.

Uuringu metoodika tuleneb etteseatud ülesandest. Artiklis võetakse arvesse filoloogilisi ja muusikateaduslikke lähenemisi. Filoloogiline lähenemine hõlmab poeetilise teksti süžeelist ja temaatilist analüüsi ning muusikateadusliku lähenemise eesmärk on tuvastada lauluviiside arengu struktuurilised (poeetilised ja muusikalised), helistikulised, meetrilis-rütmilised ja meloodilised iseärasused.

Tulemused

Kama-taguste udmurtide *Bõddzh'õnnal* on erinevate nimedega vastastikku seotud kombetalituste kompleks, mis sümboliseerivad aasta algust vastavalt rahvakalendrile:

- *eru karon* (lärmi tekitamine) / *ur vös'* (lärmaksas palvetamine) / *dzh'in-periosõz ulljan* (kurjade vaimude väljaajamine) / *verva kis'tõk* / *vervatšõk* / *verbatšõk* / *verba* / *verva kis'tõr* / *berba kõs'tõr* / *vervas'tõk* / *putši njõr* (pajuoks) / *budzh'dzh'õnnal bašlan* (suure päeva algus);
- *kulon poton džõt* / *kulon poton* / *kulõš ui* (surnute ilmumise öö);
- *bõddzh'õnal žõt* (suure päeva eelõhtu);
- *bõdzh'dzh'õnnal* / *bõddzh'õnal* / *budzh'dzh'innal* / *budzh'dzh'õnnal* / *buddzh'õnnal* (suur päev);
- *tulõs dzh'umšan* (kevadpidu), *ošorog* / *ošorok* / *põrtmas'kon* (kevadine maskeerimine);
- *Bõddzh'õnnal keljan* (suure päeva ärasaatmine) (Minnijahmetova 2003: 83–152; Minnijahmetova 2000: 22; AVM 2016–2023).

Seda peo- ja tavandiperioodi on üksikasjalikult kirjeldanud ja uurinud etnoloog Tatjana Minnijahmetova oma doktoritöös “Kama-taguste udmurtide traditsioonilised kombed” (“Traditsionnõje obrjadõ zakamskih udmurtov: Struktura. Semantika. Folklor”, 2003: 83–152). Käesolevas artiklis keskendutakse vaa-deldava tavandikompleksi muusika- ja laulude aspektile, mistõttu kommete lühikirjeldused esitatakse üksnes antud küsimuste kontekstis.

Meie salvestuste hulgas on kolme kevadise kombetalitusega seotud lauluviise:

Halapajuga puhastamine: *verva kis'(õ)tõr* (Tatõšlõ rajooni Vil'gurti (Novõje Tatõšlõ) küla) / *ver(õ)ba kis'tõr* (Tatõšlõ rajooni Petõrpavoli (Petro-pavlovka) küla) / *ver(õ)va kis'tõk* (Tatõšlõ rajooni Kõzõlljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla) / *verbas'tõk/vervatšõk* (Janauli rajooni Vuž Varaš (Starõi Varjaš) küla) / *Budzh'dzh'õnnal bašlan küi* (Tatõšlõ rajooni Kalmijari (Starokalmijarovo) küla) / *vervatšõk* (Janauli rajooni Gerei (Andrejevka) küla) / *verva kis'tõk* (Baltatševo rajooni Asavka küla) / *verba küi* (Tatõšlõ rajooni Aribaši (Aribaševo) küla);

Suur päev: **bödzh'dzh'önnal / bödzh'dzh'önnal güi / valen dzh'umšan** (Janauli rajooni Tšutštša (Šudeki küla) / **böddzh'önnal güi / buddzh'önnal güi** (Janauli rajooni Kon'ga (Konigovo) küla) / **buddzh'innal güi** (Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla) / **budzh'dzh'önnal güi** (Tatõšlõ rajooni Völõn Baltatš (Verhnebaltatševo) küla) / **budzh'dzh'önnal güi** (Tatõšlõ rajooni Kõzõljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla);

Kevadine maskeerimine: **ošorok küi / ošorok takmak** (Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Kalmijari (Starokalmijarovo) küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Kõzõljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla) / **ošorok takmakjos** (Janauli rajooni Vuž Varaši (Starõi Varjaš) küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Aribaši (Aribaševo) küla) – *ošoroki* kombetalituse ajal lauldud tšastuškad / lauluviisid.

Järgnevalt vaatame nende lauluviiside toimimist üksikasjalikumalt.

Halapajuga puhastamise kombetalitus

Esimene rituaal on otseselt seotud küla, eluruumide, inimeste ja karja puhastamisega “kurjast” ja haigustest, mida tähistatakse eespool toodud nimetustega. Rituaali ja lauluviisi nimi rõhutab selle peamist atribuuti ja tegevust – halapaju ja (vitsaga) löömist / müra / kurja väljaajamist / rituaalinädala algust. Sel päeval varuti paaritu arv (3, 5, 7) noori pajuoksi pikkusega üks kuni kaks meetrit ja punuti nendest omapärane piits, mis on maagiline vahend haiguste ja kurjade jõudude väljaajamiseks ning viljakuse stimuleerimiseks. Vaatamata sellele, et tegelikult kasutatakse pajuoksi, nimetatakse neid halapajuks. Piitsaga lüüakse majapidamishooneid, kariloomi ja majaanike. Puhastusringkäik algab tänava ülemisest otsast ja liigutakse alumise otsa suunas, kus hiljem vabanetakse neist okstest.

Kogu protsessi olulisteks osadeks on rituaalse lauluviisi esitamine, müra tekitamine, soovide ja loitsude väljahüüdmise. Kombetalituse käigus esitatud lauluviis on ühelt poolt kaitseks, teiselt poolt on see üks vahend kurjade vaimude mõjutamiseks. Seda lauldi inimeste ja kariloomade piitsutamisel, aga ka rongkäigus tänaval ja majast majja käies. Seda lauluviisi jäädvustati kolmes Baškortostani rajoonis – Baltatševo (Asavka k), Janauli (Andrejevka ja Starõi Varjaši k), Tatõšlõ (Novõje Tatõšlõ, Starokalmijarovo, Petropavlovka, Starõi Kõzõl-Jari ja Aribaševo k). Teaduskirjanduses mainitakse selle kombetalituse ja lauluviisi levimist ka Baškortostani Burai ja Kaltassõ rajoonis ning Permi krai Kujeda rajoonis (Tšernõhh 2002: 48; Minnijahmetova 2003: 93–99).

Foto 1. Lilija Garajeva demonstreerib puhastusrituaali jaoks pajuokstest punutud piitsa. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Aribaševo küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Foto 2. Lilija Garajeva demonstreerib naise löömist pajuokstest punutud piitsaga puhastusrituaali käigus. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Aribaševo küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Teksti keskne kujund on halapaju kui puhtuse, uue elu ja piitsutamise teel uuesti sündimise sümbol. Viidatakse selle päeva eripärale: *Aris' lõktem ar(õ) nunal* (Kord aastas tulnud aasta päev), kõige tähtsamale pühale: *Putšõ lõktoz, Putšõ koškoz, / Budzh'dzh'õnnal kõljoz voz'manõ* (Paju tuleb, paju läheb, suur päev jääb ootama) (Petropavlovka k), öeldakse apotroopilisi ja stimuleerivaid loitse: *Vervatsõk! Vervatsõk! / Žinde kuštõ, ubõrde kuštõ! / Murõ jen kõl'õ!* (Paju piitsutab! Paju piitsutab! / Viska paha ära, viska kurja ära! / Ära jää viljatuks!) (Andrejevka k).

Lauluviiside terminoloogia viitab otseselt rituaali peamisele atribuudile (paju) ja sooritatavale tegevusele (piitsutamine): *verva kis'(õ)tõr / ver(õ)ba kis'tõr / ver(õ)va kis'tõk / verbas'tõk / vervatsõk*. Viisi nimetuse teine osa markeerib paljaste okste vihinat imiteerivat heli, mis kostab okstega peksmisel või vehkimisel majast majja käies. Ainult ühel juhul (Starokalmijarovo k) kajastab viisi nimi selle ajalist tähendust, sest sel päeval algab rituaalinädal – *Budzh'dzh'õnnal bašlan küi* (suure päeva [rituaalinädala] alguse viis).

Muusikaliselt on viisid sama tüübi variandid: ühejooneline muusikaline vorm, mis hõlmab luuleteksti kahte salmi; võrdsilbiline rütm (nn kaheksalõugiline rütm)

(8+7); helirea aluseks on suuretertsiline trihord (c-d-e), mis kasvab kvindi ulatusega tetrahordini (c-d-e-g), esindatud on ka teistsuguse teistsuguse struktuuri-ga kvindi ulatusega tetrahord (c-d-f-g); meloodiline muster on lihtsakoeline ning koosneb tõusvast ja langevast liikumisest läbi heliredeli astmete (näited 1–3):

Näide 1

(Janauli rajooni Starõi Varjaši küla)

Näide 2

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 3

♩ = 90

Ве-р(о)-ва кись-ток, ве-р(о)-ва кись-ток, а-рись лок-тэм ар ну - нал. Вер-ва ори-чоз, ве-р(о)-ва ори-чоз, Буз'зон-нал ко - лёз возь-ма-но(й).
Ве-р(о)-ва ори-чоз, ве-р(о)-ва ори-чоз, Буз'зон-нал ко - лёз возь-ма-но(й).

(Baltatševo rajooni Asavka küla)

Rituaali unustusaste on praegu märgatav, kuid Aribaševo külas taastati see pühendunud rahvatraditsioonide hoidja Lilija Garajeva initsiatiivil ja hakati korraldama igal aastal.

Suur päev

Kombetalituste kompleksi keskne püha on loomulikult suur päev, mil valmistatakse rituaalseid toite, peetakse palvusi, külastatakse sugulasi, lapsed mängivad munadega mängu ja kindlasti kõlab eriline viis **bōdzh'dzh'ōnnal küi / güi**. Etnomusikoloog Irina Nurijeva (2013: 156) sõnul väärivad just need viisid erilist tähelepanu, sest neil on selged lokaalsed erijooned. Udmurdi keeleteadlase Rif Nasibullini andmetel on Janauli rajooni Vjatka külast jäädvustatud suure päevaga seotud meeste ja naiste viise (viidatud Nurijeva 2013: 157). See on ainuke viide sellisele traditsioonile udmurdi etnomusikoloogias. Meie 2023. aasta välitööd seda väidet ei kinnitanud. Võib-olla on see tingitud kalendriviiside esitamise ja üldiselt rituaali läbiviimise traditsiooni hääbumisest või laulmise eripäradest konkreetses patrilineaarses suguvõsaringis.

Bōdzh'dzh'ōnnal küi / güi lauluviise on talletatud vähem. Meil on salvestusi kahest rajoonist – Tatõšlõ (Verhnebaltatševo, Vjazovka, Starõi Kõzõl-Jar) ja Janauli (Šudek, Konigovo) rajoonist. Meie välitöödest selgus, et antud viis on areaalse levikuga, sest see ei esine kõigis Kama-taguste udmurtide külades, mõnes neist on see juba unustatud ja kadunud.

Laulutekstitid kõnelevad aasta erilise päeva tulekust:

Budzh'dzh'innal kü

*Voz'mam no voz'mam, la(i),
Budzh'dzh'innalez,
Tünne võlem, la(i), solen no(i) nünnalez,
Tünne võlem, la(i), solen no(i) nünnalez.*

Suure päeva viis

Ootasime ja ootasime suurt päeva,
Selgus, et täna on see päev,
Selgus, et täna on see päev.

*Arskõn no(i) lõk(õ)tem, la(i),
Budzh'dzh'innaled
Gür(õ)lalož no, šol, kor(õ)kaz' no(i)
võžõjad,
Gür(õ)lalož no, šol, kor(õ)kaz' no(i)
võžõjad.*

Aastas kord saabuv meie Suur päev
Hakkab laulma sinu trepi jalamil,
Hakkab laulma sinu trepi jalamil.

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Esineb loitsuvormeleid:

*Miljemõž no veras', ai, murtdzh'os šol,
Tšiskõloklen pasjaz med üsjož.*

Meid laimavad inimesed
Kukkugu väljakäigu auku¹.

(Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo küla)

Levinud kujund on emahani, kes on tuleva kevade, elujaatamise ja uue elu sümboliks:

*Ai, vu vijaloz, vu vijaloz,
Vu küzja no dzh'azeg ujaloz.
Vu küzja dzh'azeg ujan dõr(õ)ja,
Kõk sin'mis'tõm vued vijaloz.*

Oi, jõgi voolab, jõgi voolab,
Jõel ujub emahani.
Kui emahani jõel ujub,
Mu mõlemast silmast hakkab pisaraid
voolama.

(Janauli rajooni Šudeki küla)

Rahvauskumuste kohaselt oli seda viisi lubatud laulda üksnes antud pühal, muul ajal oli selle esitamine keelatud. Usuti, et rituaalse viisi kontekstiväline esitamine võib tuua häda ja soovimatuid sündmusi. Tänapäeval on kombetalituse läbiviimine selle kohustusliku toimumise ajal haruldane, kuna traditsioon on hääbumas.

Käsitletavate luuletekstide värsid on pikad ja erineva silpide arvuga (9+9, 9+10, 9+11, 10+9, 10+10, 10+11, 11+10 jne). Rütmistruktuuris võib eristada kahte varianti. Esimene koosneb võrdsest silpide arvust (kohati võib see sõltuvalt tekstist laieneda kestuste lõhenemise arvelt):

Teine variant ühendab võrdsete silpide arvuga ja jambilise vormiga jadasid:

Meloodialt on Janauli rajooni Šudeki küla ja Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla viisid sama tüüpi helistikupõhjaga *c-d-e-g-a* (pentatoonika). Sama anhemitoonika (tetrahord kvindis *c-d-e-g* ja pentatoonika *c-d-e-g-a*) on Janauli rajooni Konigovo küla *budzh'dzh'õnnal güi* aluseks, kuid viis ise erineb. Kõik need vastavad esimesele rütmstruktuuri liigile (näited 4, 5, 6):

Näide 4

$\text{♩} = 84$

Возь - ма - м(а) по - ло - зь(о)вимъ Бѣл - зон на - лѣхъ, тун - нѣ вы - лѣ - м(о)ко - лѣи ну - на - лѣхъ.
 То - ло - мо ме - да, ай, вет - ло - но, у - м(а)ю - лѣ - лѣ ме - да, ва, ве - т(о)но - по(у).
 То - ло - мо ме - да, ай, вет - ло - но, у - м(о)ю - лѣ - лѣ ме - да ве - т(о)но - по(у).

(Janauli rajooni Šudeki küla)

Näide 5

$\text{♩} = 102$

Ай, вѣ ви - я - лозъ, вѣ ви - я - лозъ, вѣ кѣ - зя но ѓа - ѓег у - я - лозъ.
 Вѣ кѣ - зя ѓа - ѓег у - я - н(о) доръ - я кокъ синь - мись - то - з(о) вѣ - эз ви - я - лозъ.
 Ай, сур пот - то - зо, су-р(о) пот - то - зо, зу-м(о)-шась но ка - локъ - ѓс шу-м(о)-по - тозъ.
 Зу-м(о)-шась но ка - локъ, ай, зу - м(о)-ша - ко, се - рась но ве - рась - ѓс ме - даз лѣ.

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 6

♩ = 84

Ай, ву ви - я - лоз, ву ви - я - лоз, Шур ку - за но за - зег у - я - лоз.
Ву кү - за за - зег у - ян доръ - я, Кок снъ - мись - тоз ву - эз ви - я - лоз.

(Janauli rajooni Konigovo küla)

Kahel teisel viisil (Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo ja Vjazovka k) on erinevad meloodilised kehastused, kuid sarnane intonatsiooniline väljendus alguses. Erinevad on ka heliskaalad: Verhnebaltatševo viis põhineb samal anhemitoonilisel helireal, kuid oktaavis – *c-d-e-g-a-c¹*; Vjazovka viisil on teise struktuuriga anhemitoonika – *c-d-f-g-a-c¹*. Need viisid on seotud teise rütmistruktuuritüübiga (näited 6, 7):

Näide 7

♩ = 114

Су-р(ъ) ба - дй - я - нёс но су-р(ъ)-ёс по - тоз, зум - шась ка - лък со - ль но шум - по - тоз.
Зум - шась ка - лък со - ль но шум - по - тоз.
Ту-га-нэз до - рь но ту-га-нэз лък - тоз, аз - ёоз ме - да со - е но лу - лез каз.
Аз - зиз ке аз - ёоз, ай, лү - лез каз, ме - дам аз - ёз со - е но за - тээ каз.

(Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo küla)

Näide 8

$\text{♩} = 90$

Во-зь(ь)-мам, во-зь(ь)-мам, лай, Буэ - зин - на-лээ, тун - нэ вь - лэм, лай, со - лэн но(й) ну - на - лээ.

Тун - нэ вь - лэм, лай, со - лэн но(й) ну - на - лээ.

Арс-кян но(й) лък - тэм, лай, Буэ - зин - на - лээ гу-р(ь)-ла - лоз но шол ко-р(ь)-казь но(й) вь - жь - яд.

Гу-р(ь)-ла - лоз но шол ко-р(ь)-казь но(й) вь - жь - яд.

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Üldiselt on *bõdzh'dzh'õnnal küi / güi* viisidel keeruline meloodiline muster rohkete melismidega. Meie materjalid kinnitavad samuti iga suure päeva viisi kitsast lokaalset levikut.

Kevadine maskeerimine

Suure päeva järgsetel päevadel või kohati samal päeval jätkusid külaskäigud koduse õlle ja muude alkohoolsete jookidega kostitamistega – *tulõs dzh'umšan* (kevadpidu) / *ošorok* (deetümologiseerunud termin). Varem kaasnes pidustusega maskeerimine: eakad naised panid selga pahupidi kasukad, määrisid näod tahma või punase peediga, muutsid oma häält, et jääda tundmatuks, ning käitusid teadlikult väljakutsuvalt ja sündsusetult. Nende riietuse lahutamatuks osaks olid porgand ja peet, mis sümboliseerisid meeste suguorganeid. Nüüdseks hääbunud kombe üksikasjaliku kirjelduse võib leida Tatjana Minnijahmetova (2000: 31–32; 2003: 139–144), Mihhail Atamanovi (2020: 160, 169, 172, 178) ning Tatjana Vladõkina ja Galina Gluhhova (2011: 103–104, 238–240) tööd.

Rituaalsel ringkäigul külas laulsid maskeeritud sandid (*ošorokjos*, *ošorokdzh'os*, *põrtmas'kis'jos*) tšastuškasiid *ošorok takmakjos* erootiliste motiividega, mis on selle toimuingu esmased komponendid:

Ošorok takmak”jos

*Ai, šõr viz'tem, šõr viz'tem,
Min'tšo seregez pasjam.
Ai, pi viz'tem, pi viz'tem,
Nõlles' pit'õkse pasjam.
Ai, pi viz'tem, pi viz'tem,
Nõlles' pit'õkse pasjam.*

*Lõi-lõi lõtšin'ka,
Min'tšo berõn Potšin'ka.
Palagija, Nastatšija,
Lõs'-las' - pit'õk pas'.*

*Põtšõk-papa marlõ kule,
Põrtštšas'kõmte no bere?*

Ošoroki tšastuškad

*Oi, hiir on rumal, hiir on rumal,
Teinud augu sauna nurka.
Oi, poiss on rumal, poiss on rumal,
Teinud augu tüdrukusse.
Oi, poiss on rumal, poiss on rumal,
Teinud augu tüdrukusse.*

*Vaikselt [kõigub] kiik,
Sauna taga [on] Potšinka.
Pelagija, Nastatšija,
Lits-läts – [ja ongi] süütus läinud.*

*Tussi-riista milleks vaja,
Kui mitte seksida?*

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Foto 3. Rahvaansambel Utšhõ nõl (Õõbikutütar) etendab kevadist maskeerimist ošorok. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla. Nikolai Anisimovi foto 2019.

Rõhutatult seksuaalse / erootilise loomuga verbaalsed, laulu- ja tegevuskoodid täidavad sakraalseid ülesandeid. Kalendrikombestikus aitavad need üldjuhul sümbolsest ja maagilisest kaasa maa ja looduse ärkamisele, uue saagi sündimisele jne. Tänapäeval tajuvad *ošoroki*-traditsiooni kandjad seda häbiväärse meelelahutusena (*viz'tem šuldörjas'kon*), mis põhjustab piinlikkust ning kutsub esile osavõtjate naeru ja lusti, kuna selle rituaali kui looduse ja inimese tootva jõu stimuleerimise viisi semantika on juba hääbunud (Vladõkina 2018: 191). Tõenäoliselt seetõttu on kombetalituse laulude tekstid säilinud vaid vanema põlvkonna mälus ja peab ütlema, et neid oli üpris raske üles kirjutada.²

Viiel käsitletud *ošoroki takmakil* (Tatõslõ rajooni Aribaševo, Vjazovka ja Srarõi Kõzõl-Jari küla ning Janauli rajooni Starõi Varjaši küla) (näited 8–10) on erinev tantsuline meloodia ja kolme tüüpi anhemitoonika (c-g-a-c¹; c-d-e-g-a-c¹; c-d-f-g-a-c¹-d¹), kuid kaheksalöögilise rütmi (8+7) võrdsilbiline rütmstruktuur nagu pajuga puhastamise rituaali saatvates lauludes:

Näide 9

$\text{♩} = 132$

(Tatõslõ rajooni Aribaševo küla)

Näide 10

♩ = 204

Ай, шор визь-тэм, шор визь-тэм, минь-чо сэ-ре-гез па-сям. Ай, пи визь-тэм, пи визь-тэм, нол-лэсь пи-тьок-сэ па-сям.

Ай, пи визь-тэм, пи визь-тэм, нол-лэсь пи-тьок-сэ па-сям.

Лой - лой лё-чинь-ка, минь-чо бе-рон По-чинь-ка. Па-ла-ги-я, Нас-та-чи-я, лось-лась-пи-тьок-пась.

Пи-чок-па-па мар-ло ку-лэ, пор-чась-ком-тэ но бе-ре?

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 11

♩ = 168

Тй-ни о-тй маш-на лык-тэ, фа-ри-ё-сыз чи-ля-ло. Тй-ни о-тй ныл-лэс лык-то, няр-ул-лэс-сы чи-ля-ло(у).

Тй-ни о-тй ныл-лэс лык-то, няр-ул-лэс-сы чи-ля-ло(у).

Ог-па-лыз ал, ог-па-лыз вок, со по-лу(ы)м-тэ и-зы кал. Кõ-тыз бәл-зын, ку-кыз вак-чи, со по-лу(ы)м-тэ шу-дон пи.

Кõ-тыз бәл-зын, ку-кыз вак-чи со по-лу(ы)м-тэ шу-дон пи.

(Janauli rajooni Starõi Varjaši küla)

Nende seast paistab silma Tatõšlõ rajooni Vjazovka külast pärit rituaalne viis *ošorok küi*. Esiteks äratav tähelepanu nimetus *küi*, mis erinevalt *takmakist* rõhutab melodiat. Esitamise tempo on aeglane, viis on märkimisväärselt lüürilisem, mida ehk soodustab bajaani saade. Meloodial on palju melisme. Omapäraks on ka viisi rütm, kus on kombineeritud võrdsilbilisi vormeleid jambalistega (nagu *bõdzh'dzh'õnnal küi / güi* viisides), kusjuures värss on pikem (10+10) (näide 11):

Näide 12

Музыкальный фрагмент (Näide 12) с нотной записью и русскими текстами. Темп обозначен как 102. Музыкальная записка включает две системы нот с соответствующими текстами: «Сурь - ёс пот - то, сур бадь-янь-ёс пот - то, шум(о)-шась ка - лок со - ло но шум по - тоз, шум(о)-шась ка - лок со - ло но шум по - тоз.»

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Kokkuvõte

Meie uurimistulemused kinnitavad vaid osaliselt Maria Botškarjova ja Jelena Smirnova artiklis “Kama-taguste udmurtide laulutraditsioon (aastatel 2017–2018 toimunud välitööde tulemuste põhjal)” (“Pesennjaja traditsija zakamskih udmurtov (po rezultatam polevõh ekspeditsii 2017–2018 godov)”, 2020) esitatud hüpoteesi. Artikli autorid rõhutavad helistiku ja rütmstruktuuri vahelist seost: “...suure tertsi trihordil või kvindi ulatusega tetrahordil põhinev viis on vormistatud võrdsilbilisuse põhimõttel; kvardi ulatusega trihordil põhinev viis on tehtud jambilise valemiga; lõpuks, suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi ühendava helireaga viis kombineerib oma pikkuslahenduses nende silbi- ja rütmivormid” (Botškarjova & Smirnova 2020: 66). Meie materjalid näitavad, et võrdsilbilise rütmstruktuuriga viisid (meie *verva kis'tõr*, *ošorok* ja neli *budzh'dzh'õnnal* viisi Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari külast ning Janauli rajooni Šudeki ja Konigovo külast) põhinevad erinevatel heliridadel: mitte ainult suure tertsi trihordil (c-d-e) ja kvindi ulatusega tetrahordil (c-d-e-g), millest räägivad eespool nimetatud autorid, vaid ka erineva struktuuriga pentatoonikal, mis ühendab suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi (c-d-e-g-a; c-d-f-g-a), samuti esineb tetrahord oktaavis (c-g-a-c¹). Tsitaadi teine väide sobib meie andmetega, s.t võrdsilbiliste ja jambiliste rütmivalemite kombinatsioonile rajatud viiside aluseks on anhemitoonilised heliread, mis ühendavad suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi.

Praeguses uurimistöös järgus ei saa teha lõplikke järeldusi, kuid mõned seaduspärasused on ilmsed:

- 1) Meie materjal kinnitab etnomusikoloogide Irina Nurijeva, aga ka Maria Botškarjova ja Jelena Smirnova seisukohta, et enamik salvestatud viisidest põhineb suure tertsi trihordil ja selle tuletistel, kus on kohale ja/või alla

lisatud helisid. See näitab Kama-taguste udmurtide kalendriviiside lähedust Vjatka-taguste ja lõunaudmurtide muusikatraditsiooniga.

2) Rütmistruktuure on kahte liiki: võrdse silpide arvuga, mis on kohati jagunemise teel laiendatud, ning võrdsilbiliste ja jambiliste valemite kombineerimine.

3) Rituaali *böddzh'õnnal* (suur päev) viiside meloodiat iseloomustavad rohked melismid, mis eristab neid kombetalituste *vervas'tõk* ja *ošorok* viisidest. Ühest küljest väljendub selles turgi muusikakultuuri mõju, teisest küljest näitab see ehk selle viisi olulisust Kama-taguste udmurtide traditsioonis, sest seal arvatakse, et oskuslik esitus on seotud just melismaatiliste kaunistustega – mida rohkem neid on, seda osavam on esitaja. Tänapäeval on sellised laulikud suur haruldus, nagu ka lauluviis ise.

Meie materjalid on näidanud ka eespool nimetatud viiside heterogeensust Kama-taguste udmurtide käsitletud elupaikades. Kõik need nüansid muudavad rituaalsete laulude viiside käibimise ja toimimise ning muusika erijoonte kirjeldamise keeruliseks. Jätkame edaspidi nende probleemide süvendatud uurimist.

Kama-taguste udmurtide kevadrituaali kompleksi *böddzh'õnnal* laulufolkloor kujutab endast olulist aspekti etnose kultuuripärandist. Laulud on osa kombestikust ja süvendavad nende semantikat. Rituaalide ajal esitatavad viisid ei iseloomusta mitte ainult rituaali toimumisaega ja püha, vaid on ka mütoloogiliste, religioossete ja rituaalsete tähenduste edastamise ja säilitamise vahendiks.

Laulude tekstid sobituvad kevadise rituaalikompleksi üldsüžeesse, rõhutades üleminekut talvest kevadesse ning sümboliseerides looduse ja elu uuene-mist. Muusika viisid ja rütmid peegeldavad selle aja emotsionaalset küllastatust ja sisemist energiat, luues peo- ja ühtsuse meeleolu.

Kokkuvõtteks võib lisada, et nende laulude esitamine on tänapäeval väga haruldane ja kujutab endast hääbuvat traditsiooni, mida tuleks talletada kui vaimse kultuuripärandi objekti.

Tõlkinud Nikolay Kuznetsov

Tänuõnad

Täname ajaloodoktorit etnograafi Ranus Sadikovit välitöömaterjalde eest ja filoloogiadoktorit folkloristi Tatjana Vladõkinat väärtuslike kommentaaride eest laulutekstide uurimisel. Artikkel on seotud EKM projektiga EKM 8-2/20/3.

Kommenataarid

- ¹ Sõnaline kaitse loitsu kujul soovitusena minna tühja juttu ajavatel vaenlastel sündsusetusse kohta.
- ² Laulumaterjali kogumisel juhtus nii, et Vjazovka küla folkloorirühm vahetas *ošoroki* rituaali kohalikud viisid / *takmakid* ära. Ansambli liikmete sõnul lisasid nad traditsioonilistes *takmakides* sisalduvate häbiväärsete sõnade tõttu oma repertuaari lõunaudmurtide lõbusa mängulaulu, mis on lähedane nende muusikatradsioonile. Esinemistel ei räägi nad publikule ega uurijatele selle “laenamises”, vaid esitavad seda kohaliku laulufolkloorina. Vaatamata sellele õnnestus salvestada ansambli vanematelt liikmetelt üks selle rituaali *takmak*, mis oli kunagi levinud nende külas (AVM 2019, Vjazovka k).

Allikad

AVM – artikli autorite välitöömaterjalid ajavahemikust 2016–2023, talletatud Baškortostani Baltatševo, Burai, Kaltassõ, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis, hoiul autorite käes.

Kirjandus

- Atamanov, Mikhail 2004. Iz istorii formirovaniia zakamskoi gruppy iuzhnykh udmurtov. – *Vordskem kyl* 1, lk 79–90.
- Atamanov, Mikhail 2005. *Ot Dondykara do Ursygurta. Iz istorii udmurtskikh regionov*. Izhevsk: Udmurtiya.
- Atamanov-Egrapi, Mikhail 2020. *Ot Viatki i Kamy do Obi i Eniseia – put' neblizkii: iz ekspeditsionnykh dnevnikov uchenogo*. Izhevsk: Shelest.
- Botškarjova 2020 = Bochkareva, Maria 2020. *Pesennaia kul'tura zakamskikh udmurtov*. Dipl. rabota. Kazan: Kazanskaia gosudarstvennaia konservatorija.
- Botškarjova & Smirnova 2020 = Bochkareva, Maria & Smirnova, Elena 2020. *Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov (po rezul'tatam polevykh ekspeditsii 2017–2018 godov)*. – *Muzyka. Iskusstvo, nauka, praktika* 4 (32), lk 59–74.

Kamaltdinova, Alfira 2007. *Dopesennoe i pesennoe intonirovanie v muzykal'nom fol'klоре zakamskikh udmurtov (metodika notirovki zvukozapisei)*. Dipl. rabota. Izhevsk: Udmurtskii gosudarstvennyi universitet.

Kosareva, Irina 2000. *Traditsionnaia zhenskaia odezhda periferiinykh grupp udmurtov (kosinskoi, slobodskoi, kukmorskoi, shoshminskoi, zakamskoi) v kontse XIX – nachale XX v.* Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Minnijahmetova 2000 = Minniyakhmetova, Tatiana 2000. *Kalendarnye obryady zakamskikh udmurtov*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Minnijahmetova 2003 = Minniyakhmetova, Tatiana 2003. *Traditsionnye obryady zakamskikh udmurtov: Struktura. Semantika. Fol'klor*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Nasibullin, Rif 1972. *Zakamskie govory udmurtskogo iazyka*. Kandidaativäitekiri. Moskva: AN SSSR.

Nasibullin 1978 = Nasibullin, Rif 1978. *Nabliudeniia nad iazykom krasnoufimskikh udmurtov. – O dialektakh i govorakh iuzhnoudmurtuskogo narechiia (sbornik statei i materialov)*. Izhevsk: Nauchno-issledovatel'skii institut pri Sovete Ministrov UASSR, lk. 86–151.

Nurijeva 2013 = Nurieva, Irina 2013. *Zakamskie udmurty: traditsiia paradoksov (etnomuzykovedcheskii etiud)*. – *Etnograficheskoe obozrenie* 6, lk 150–158.

Ptšelovodova & Anisimov 2020 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. *Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov: iz istorii sobiraniia i izucheniia. – Gosudarstvennost Udmurtii: istoriko-kulturnye praktiki i strategii sovremennogo razvitiia: sbornik statei po materialam mezhdunarodnogo nauchno-prakticheskogo foruma “100-letie gosudarstvennosti Udmurtii: istoricheskie vehi i perspektivy razvitiia” (Izhevsk, 15 oktyabrya 2020 g.)*. T. 2. Ch. 1. UdmFIC UrO RAN. Izhevsk: Tipografiya MarShak, lk 71–79.

Ptšelovodova & Anisimov 2022 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. *Pesennyi folklor zakamskikh udmurtov v kontekste vesennego obriadovogo kompleksa Bydzynnal. – Istoriko-kulturnoe nasledie* 12 (2), lk 84–97.

Sadikov, Ranus 2001. *Poseleniya i zhilishcha zakamskikh udmurtov (material'nyy i dukhovnyy aspekty)*. Ufa: Gilem.

Sadikov, Ranus 2008. *Traditsionnye religioznye verovaniya i obryadnost' zakamskikh udmurtov (istoriya i sovremennye tendentsii razvitiya)*. Ufa: Tsentr etnologicheskikh issledovaniy UNTs RAN.

Sadikov, Ranus 2019. *Traditsionnaya religiya zakamskikh udmurtov (istoriya i sovremennost')*. 2-e izd., dop. In-t etnologicheskikh issledovaniy im. R.G. Kuzeeva UFITs RAN. Ufa: Pervaya tipografiya.

Tšernõhh 2002 = Chernykh, Aleksandr 2002. *Udmurty Kuedinskogo rayona: istoriia i kul'tura*. Perm'-Kueda: [bez izd-va].

Udmurtide laulud... 2018 = Nurieva, I. M. & Kuznetsova, A. P. & Aleksandrov, P. A. (koost) 2018. *Pesni udmurtov Bavlinskogo raiona Respubliki Tatarstan*. Kazan: Kazan. gos. konservatoriia.

Vikár, László & Bereczki, Gabor 1989. *Votyak Folksongs*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vladõkina & Gluhhova 2011 = Vladykina, Tatiana & Glukhova, Galina 2011. *Ar-god-bergan: Obryady i prazdniki udmurtskogo kalendarya*. Izhevsk: Izd-vo "Udmurtskiy universitet".

Vladykina, Tatiana 2018. *Udmurtskii fol'klorny mirotekst: obraz, simvol, ritual*. Monografia. Izhevsk: MonPorazhen.

Summary

The song folklore of the spring ritual *Bydzhynnal* in the tradition of the Eastern Udmurts

Irina Pchelovodova

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, Estonia

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

nikolai.anisimov@folklore.ee

Keywords: Eastern Udmurts, song folklore, spring rituals, ritual songs

The article is dedicated to the analysis of musical motifs performed by Eastern Udmurts within the framework of the spring ritual complex *Bydzhynnal* (The Great Day). The relevance of this study is justified by the limited exploration of the musical folklore of this local group. The primary sources for the analysis include field materials collected during the period from 2016 to 2023, as well as materials from the Scientific Archive of the Institute of Udmurt Philology, Ethnography, and Arts of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, along with expedition records by Udmurt ethnographer Ranus Sadikov. The research methodology is based on philological and musicological approaches, involving a plot-thematic analysis of poetic texts and the identification of

features in the development of melodies in the context of their modal, rhythmic, and melodic characteristics. The results of the analysis indicate the diversity of motifs used in the examined tunes. The identified anhemitonic tonal systems suggest similarities between the calendar musical compositions of Eastern Udmurts and the musical tradition of Southern and Western Udmurts. The rhythmic structures are presented in two main types. The presence of melisma in the melodies has also been identified, which is explained by the influence of Turkic culture.

Irina Ptšelovodova on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna teadur. Tema uurimisvaldkonnaks on udmurdi traditsiooniline ja kaasaegne laulukultuur, udmurdi instrumentaalne traditsioon võrdluses teiste etniliste rühmadega (soome-ugri, turgi, slaavi).

Irina Pchelovodova is Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. Her research interests include Udmurt traditional and contemporary song culture, and the instrumental tradition of the Udmurts in comparative perspective with other ethnic groups (Finno-Ugric, Turkic, Slavic).

ORCID 0000-0002-5553-0100
orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur ning Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna teadur. Tema huviorbiidis on peamiselt udmurdi pärimus- ja nüüdiskultuur, eriti udmurdi esivanematekultus ja laulutraditsioon.

Nikolai Anisimov is Senior Research Fellow at the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, Estonia, and Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. His main field

Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov

of interest is Udmurt traditional and contemporary culture, and more precisely, the living ancestors' cult by the Udmurt and their singing tradition.

ORCID 0000-0002-6060-3562

nikolai.anisimov@folklore.ee

Baškortostani udmurtide folkloor: žanriline iseloomustus, kogumislugu, käibimise iseärasused tänapäeval

Ranus Sadikov

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna

Kuzejevi nim Etnoloogiauuringute Instituudi

etnograafia osakonna vanemteadur

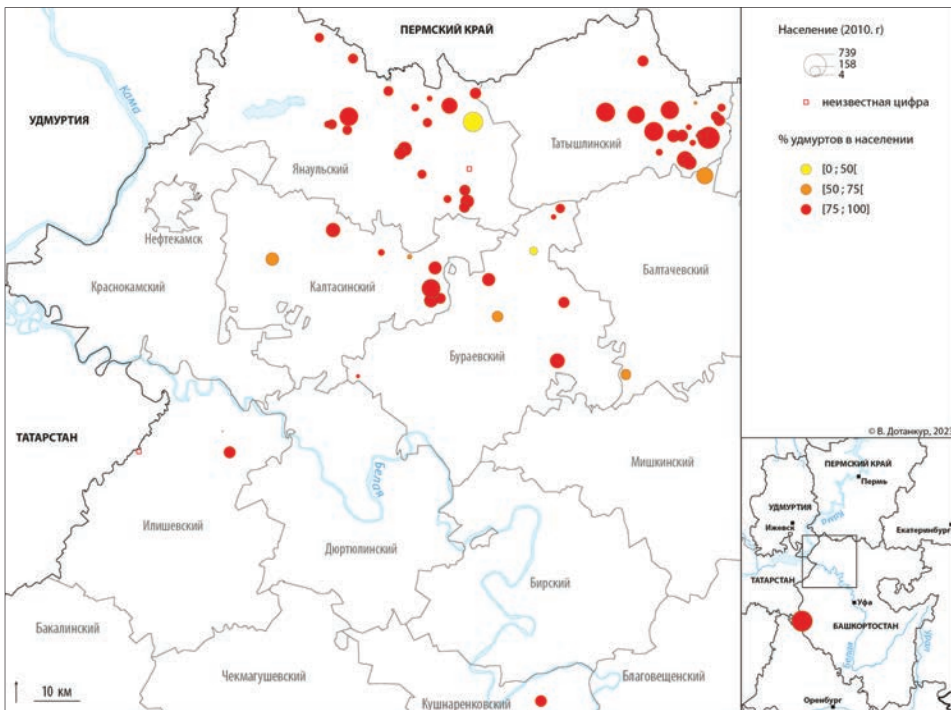
kissapi@mail.ru

Teesid: Artiklis käsitletakse Vene Föderatsiooni Baškortostani Vabariigis elavate udmurtide folkloori žanrulist eripära, selle kogumise, avaldamise ja uurimise ajalugu ning tänapäevast käibimist. Selle emamaast eraldunud rahvarühma folklooritraditsioonid on saanud turgi mõjutusi, kuid samas on säilitanud palju arhailisi jooni. Nende rahvaluulele lisab omapära ustavus traditsioonilisele rahvausule. Selle rahvakillu folkloori on uuritud vähe, kogumikud ja monograafiad puuduvad. Viimasel ajal hakati uurima nende rahvapalveid ja rituaalseid laule. Folkloori elushoidmise jaoks vajaliku autentse keskkonna ahenemise tõttu liigub see tänapäeval lavale, eeskätt laulud. Suurt rolli kohalike folkloorinäidiste säilitamisel mängivad harrastusansamblid, udmurdi keele ja kirjanduse õpetajad, kultuurimajade töötajad, raamatukoguhoidjad, kodu-uurijad.

Märksõnad: avaldamine, Baškortostan, folkloor, kogumine, žanrid, tänane olukord, udmurdid, uurimine

Baškortostani Vabariik (Baškiiria, BANSV) on üks Venemaa Föderatsiooni osa, mis asub Lõuna-Uurali regioonis ja Uurali eelmäestikus, on aastatuhandeid olnud mitmekesise rahvaste- ja kultuuridevahelise suhtluse piirkonnaks, kus on kujunenud palju etnilisi kultuure, keeli ja religioone. 2010. aasta üle-venemaalise rahvaloenduse andmetel elas Baškortostani Vabariigis enam kui 160 rahva ja 13 etnilise rühma esindajaid. Paljud neist on uued sisserändajad, teised on elanud sellel alal juba mitu sajandit. Kõige arvukamad rahvad, kelle arv ületab 10 000, on venelased, baškiirid, tatarlased, tšuvašid, ukrainlased, marid, mordvalased, udmurdid ja valgevenelased (Galín & Mannapov *et al.* 2014: 35). Uurijate sedastuse kohaselt on Baškiiria omamoodi “etnoloogialabor”, kus on lai väli etniliste kultuuride uurimiseks ja võimalus jälgida neid mitte staatiliselt, vaid aktiivse rahvastevahelise suhtluse ja vastastikuste mõjutuste taustal (Galijeva & Sadikov *et al.* 2018: 513).

Enamik Baškortostani udmurte on 16.–18. sajandil Uurali eelmäestiku aladele ümberasunud Kama-taguste udmurtide järeltulijad. Nende asulad kuuluvad administratiivselt praeguse Baškortostani Vabariigi Baltatševo, Burajevo, Pliševo, Kaltassõ, Kušnarenkovo, Tatõšlõ ja Janauli rajooni (joonis 1). Kuna nad elavad turgi-moslemi (baškiirid, tatarlased, mišäärid) keskkonnas emarahvast lahus, on nende kultuuris säilinud palju arhailisi elemente, eelkõige ustavus traditsioonilisele religioonile. Viimast asjaolu tajuvad nad peamise etnilise tunnusemärgina (nad nimetavad end “tõelisteks udmurtideks” (*tšõn udmurt*’jos), eristades end seeläbi hõimlastest, kes on omaks võtnud õigeusu, s.o “vene usu” (*dzh’utš vös*’)). Samas on nende igapäevaelu ja kultuur kogenud üsna tugevat turgi mõju (näiteks on nende rahvarõivad baškiiri omadega väga sarnased). Ka rahvaluule on saanud võõrmõjusid (Sadikov 2018: 280–283). Baškortostani Vabariigi Jermekejevo rajooni udmurtide, samuti end praegu krjašeenideks pidavate Pliševo rajooni ristitud udmurtide rahvaluule eripärasid artiklis ei käsitleta, kuna see kuulub muude idaudmurdi rühmade folkloori-etnograafiliste traditsioonide hulka.

Joonis 1. Udmurtide asustuse kaart Baškortostani Vabariigis. Vincent Dautancourt, 2019.

Žanriline eripära

Baškortostani udmurtide folklooris on esindatud paljud rahvaluuležanrid, on laule ja pillilugusid, tantse ja mängu ning rahvateatri elemente. Kõige märkimisväärsem ja mitmekesisem on rituaalne folkloor. Väga arhailise osa sellest moodustavad kalendritrituaalide ja pühade ajal esitatavad laulud ja viisid,¹ mis on Kama-tagustel udmurtidel vähemate kiriku mõjutustega kui nende ristitud hõimlastel (Minnijahmetova 2000: 4, 115). Kalendri- ja rituaalilaulud moodustavad terveid tsükleid, mida lauldakse kevadise *bōddzh'ōnal* (sõna-sõnalt 'suur päev') püha ajal, mis langeb ajalisel kokku kristliku lihavõttepühaga (foto 1). Peo igal etapil oli oma viis – *bōddzh'ōnal kōrdzh'an / gur / küi* (suure päeva viis / meloodia). Erootilise sisuga omapärased laulud *ošorog kōrdzh'an* (rukkiõllelaul *ošorog*) saatsid kevadpidu *ošorog*, neid laulsid maskeeritud eakad naised suure päeva neljandal päeval (Minnijahmetova 2000: 31–32). Spetsiaalseid lauluviise *või keljan – või keljan küi* (vastlanädala meloodia) esitati ka võinädala tähistamisel.² Perekonnlake tavandilaulude hulgas eristuvad oma mitmekesisusega pulmalaulud *sjuan küi*; iga pulmaetappi saatsid eraldi laulud (foto 2). Nende hulgas on eriti tähelepanuväärsed pruudi itkud *ves'keli küi / sandök gur* (pruudikirstu itk) (Minnijahmetova 2020: 132). Matustel lauldi kadunukese ärasaatmislaule *kulem murt keljan küi* ja sõjaväkke saatmisel – nekrutilaule / sõduri ärasaatmislaule *lekrok kōrdzh'an / soldat keljan küi*. Väga huvitavaid laule esitati aasta mälestuspäeval, kui sooritati ohverdus *ullan' sjoton* (allapoolle andmine) vastava laulu *ullan' sjoton gui* ("allapoolle andmise" laul) saatel.

Rahvalikel palvetel *kuris'kon / vös'köl* (palve / ohvrisõna), mida lausutakse palvustel ja ohverdamisriitustel ja mis kujutavad endast üleminekuvormi proosast värsiks, kõnest lauluks, on rituaalne iseloom ja sakraalne funktsioon. Suurt huvi pakuvad peitel lausutavad pöördumised surnute poole *azjazō us'kōton köl* (mälestussõnad), samuti pöördumised kurjade vaimude poole ohvriandide tegemisel lahti ostmise eesmärgil *kujas'kon köl* (sõna-sõnalt 'äraviskamise (ohvri) sõnad'). Maagiliste riituste juurde kuuluvad loitsud, mille hulgas olid laialt levinud tervendavad loitsud *pel'tis'kon / pelljas'kon* (lausumine).

Mitterituaalne folkloorne proosa hõlmab nii muinasjutte (*võžököl*) kui ka muud rahvajutuliigid, mida esindavad mütoloogilised, ajaloolised ja kohajutud, legendid, muistendid, tõestisündinud lood ja mälestused *veran* (jutustus). Mitterituaalsed laulud koosnevad külalistele suunatud lauludest (*kuno sjektan küi / peres' küi* – külaliste kostitamise laul / esiisade laul) ja töölauludest (*pur keljan küi* – palgiparvetuse laulud, *dera gužaton küi* – lõuendite valgendamise laul), tšastuškadest (*takmak*) jne. Oma mitmekesisusega eristuvad lühijanrid: mõistatused (*madis'kon*), kõnekäändude ja lühiloitsude eriliigid nagu pöördumised ja üleskutsed (*vazis'kon köl*), soovid (*dzh'etšlök sizjon*), needused

(*kargas'kon*), keelud (*dzh'arantemze veran*), manitsused (*viz'nod sjoton*), kõnekäänud (*letšöt köl*), vanasõnad (*viz' köl*), lausumised (*as ponnad veran*); uskumused (*šun*), ennustused (*tšaklas'kon*) jne. Lastefolkloor on esindatud hällilauludega (*bebei vettan gur / bebei iz'õton*), (laste)mängitustega (*pitši murte dõšeton, naz'õlljas'kõton*), naljasalmidega (*pitši murtlõ kõrdzh'an*), narritamissalmidega (*esas'kon*), lasteloitsudega (*õtjon köl*), ütlustega (*kinlõ ke veran*), kiirkõnega (*žog veran*), hirmutustega (*kõškaton*), liisusalmidega (*tšotlas'kon*) jne.

Laulud ja pillimäng saatsid paljusid kalendri- ja perepidusid ning külas-käike. Vanasti mängiti kandletaolist pilli (*krez'*) ja torupilli (*bõz*), hiljem viiulit (*krez'*), mille asendas 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses järk-järgult lõõtspill (*mõsken / mõzgen*). Eriti populaarsed olid *tal'janka* ja Vjatka lõõtsad. Baškiiria udmurtide muusikakultuuris on tunda märgatavat turgi mõju, mis väljendub pentatoonika domineerimises ja otsestes laenudes. Tantsud (*ekton/jekton*) on samuti paljude rahvapidustuste kohustuslik atribuut. Algselt olid tantsud rituaalse iseloomuga: mõnes külas püsis kuni viimase ajani komme, kui pärast külaohvritalituse läbiviimist esitasid preestrid väikese tantsu.³ Rahvapidu *sabantui* (tatar keeles 'adra pulm'), mida peeti pärast kevadiste põllutööde lõppu, oli eriti rikas laulude, muusika ja tantsude poolest. Samuti toimus sellel pidustusel palju rahvamänge ja võistlusi. Istjate, laua taga kogunemiste ja noorte pidude ajal mängiti mitmesuguseid liikumis- ja lauamänge. Lastemängud olid eriti mitmekesised. Vastlamaskeraadil karutants (*gondõr jektõton*), aga ka vana uusaasta (*vuž vil' ar*) ja *ošorogi* maskeerimisel (*pörtmas'kon*) toimusid rahvateatrietendused.

Kogumise, avaldamise ja uurimise lugu

Kui Baškiiria udmurtide etnograafilised iseärasused said teadlaste uurimisobjektiks juba rahvusteaduste algusaegadel, siis folkloorile on pööratud palju vähem tähelepanu. Kohalike udmurtide rahvaluulet ei ole kuni viimase ajani avaldatud eraldi kogumikena, samuti puuduvad monograafiad. Vähesed uurimused näitavad, et nende udmurtide rituaalses folklooris on säilinud palju kihte (lauluviisid, rahvapalved, rituaalsed hüüatused jne), mis on vähimal määral saanud turgi mõjusid. Viimane seik on iseenesest huvitav uurimisteema nii laenatud žanrite, motiivide, meloodika kui ka etnolingvistilise aspekti poolest. Näiteks esineb informantide sõnul piirkonna mõnes udmurdi külas pulmalaule tatar keeles, kuid neid ei tunne kohalik turgi elanikkond.

Kama-taguste udmurtide esimene talletatud rahvaluuletekst (rahvapalve fragment) pärineb 18. sajandist ja selle pani kirja vene reisimees Nikolai Rõtškov 1770. aastal, kui külastas Bõstrõi Tanõpi vesikonnas asuvaid votjaki

(udmurdi) külasid Orenburgi kubermangu Ufa provintsis (Rõtškov 1770: 158). Samuti mainis uurija pulmarituaalide kirjeldustes esmakordselt kohalike udmurtide muusikariistu ja laulude esitamise iseärasusi (Rõtškov 1770: 163).

Kama-taguste udmurtide folkloori hilisemad näited talletasid kohalikud uurijad ja teadlased alles 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Väga väärtuslikud on muinasjutud (*võžõ kõl*), mille oli kirja pannud Ufa kubermangu Birski kreisi Starõi Varjaši muulaste kooli õpetaja Gavriil Aptiev ja mille avaldas Ivan Smirnov udmurtidele pühendatud monograafias (Smirnov 1890: 1–29). Mõned kohaliku uurija üleskirjutatud folklooritekstid on hoiul Kaasani Föderaallükooli N. I. Lobatševski nim. teadusliku raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (ORRK NB KFU) ja Soome-Ugri Seltsi teaduslikus arhiivis Helsingis (SUS TA).

Olulise panuse Baškiiria udmurtide folkloori kogumisse on andnud välismaalastest uurijad. 1885. aastal külastas ungari keeleteadlane Bernát Munkácsi Birski kreisi Možga küla. Siin salvestas ta ühe palve ja mõned laulud, mis hiljem avaldati raamatus “Votják néplköltészeti hagyományok” (“Votjaki folklooritraditsioonid”) (Munkácsi 1887: 168, 309). 1894. aastal kogus soome keeleteadlane Yrjö Wichmann Ufa kubermangu Birski kreisi Bolšoi Katšaki küla udmurtide rahvaluuletekste (vanasõnu, mõistatusi, laule, rituaalide kirjeldusi) ja avaldas need 1901. aastal Helsingis udmurdi keelenäidete “Votjakische Sprachproben” teises osas (Votjakische 1901: 1–3, 10–14) ja õpperaamatus “Votjakische Chrestomathie mit Glossar” (Wichmann 1901: 39–42). Esimese maailmasõja ajal töötas Bernát Munkácsi aastatel 1915–1917 Esztergomi laagris (Austria-Ungari) udmurdi sõjavangidega, kelle hulgas oli ka Ufa kubermangust pärit inimesi. Ungarlasest teadlase talletatud folklooritekstid (rahvapärased palved, loitsud, muinasjutud, nelikvärsid) dešifreeris ja avaldas 1952. aastal Helsingis ungari keeleteadlane Dávid Rafael Fokos-Fuchs udmurdi rahvakommete ja rahvaluule kogumikus “Volksbräuche und Volksdichtung der Votjaken” (Volksbräuche 1952: 110–115, 160, 219–232, 451–519). Kahe kohaliku udmurdi informandiga töötas Munkácsi koos Austria muusikateadlase Robert Lachiga, salvestades nende laule fonograafia. Need laulud koos nootidega avaldati 1926. aastal vene sõjavangide laulude kogumiku “Gesänge russischer kriegsgefangener” esimeses köites (Lach 1926: 43–47, 92–97). 1911. aastal salvestas Soome usuteadlane Uno Holmberg (Harva) ekspeditsiooni käigus Ufa kubermangu udmurtide juurde nende religioossete uskumustega seotud folkloorseid süžeesid ja motiive (lugusid mütoloogilistest tegelastest, legende jumalast *Költšinist*, müüte maailma ja inimese tekkimisest jne). Nende sisu ja motiivid leidsid kajastust tema monograafias (Holmberg 1914), välitööde märkmeid säilitatakse Soome Kirjanduse seltsi käsikirjaarhiivis (SKS KA). Osa materjale on avaldatud ka vene keeles (Sadikov & Hafeez 2010).

Foto 1. Rituaalne söömaaeg kevadise püha (bõddzh'õnal) päeval. Baškortostani Burajevo rajooni Kasijarovo k, 2008. Ranus Sadikovi foto.

Foto 2. Pulmad sjuan. Baškortostani Baltatševo rajooni Asavka k, 1990. aastad. Foto L. G. Pukrova fotoarhiivist.

Foto 3. Preestrid palvetamas ohvritalitusel Eljen vös'. Permi krai Kujeda rajooni Kirga k, 2010. Foto A. Š. Galihhanovi fotoarhiivist.

Foto 4. Palvetamine pruudi kümblemisriituse ajal (vil'ken põlaton). Baškortostani Tatõšlõ rajooni Nižnebaltatševo k, 2022. Foto Nižnebaltatševo kultuurimaja kodulehelt sotsiaalvõrgustikus VKontakte.

Pärast 1917. aasta revolutsiooni korraldati mitu folkloristlikku ja keeleteaduslikku ekspeditsiooni Baškiiria udmurtide juurde. Suurim neist toimus 1936. aastal Aleksandr Belovi juhtimisel BANSV-i Burajevo, Tatõšlõ ja Jannauli rajoonis. Kahjuks ei ole selle ekspeditsiooni materjale avaldatud, need asuvad Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi teadusarhiivis (NA UII JL UdmFIC UrO RAN a). Seal on hoiul laulude ja mitme muinasjutu tekstid.

1970. aastatel salvestasid udmurdi dialektoloogid Rif Nasibullin ja Valei Kelmakov suure hulga Baškiiria udmurtide folklooriteoseid, sh unikaalseid rahvapäraseid palvetekste. Hiljem avaldasid nad palju materjale Kama-taguste udmurtide keelenäidetena (Nasibullin 1981; Nasibullin 1982; Kelmakov 1978; Kelmakov 1998: 263–285; Kelmakov & Saarinen 1994: 324–348; Kelmakov 2010: 81–83). Nasibullini poolt magnetlindile salvestatud palvete muusika-teadusliku analüüsi on teinud Margarita Hruštševa (Nasibullin & Hruštševa 1986; Hruštševa 2001: 21–37).

Aastatel 1974–1975 kogusid BANSV-i udmurtide laule ungari etnomusikoloog László Vikár ja keeleteadlane Gábor Bereczki (Bereczki 1994: 221–234; Vikár 2002: 233–247, 280). Nad avaldasid 1989. aastal Budapestis raamatu “Votyak Folksongs” (Vikár & Bereczki 1989), mis sisaldas ka näiteid Baškiiria udmurtide laulufolkloorist koos nootidega. 1984. aastal andis Vikár välja heliplaate Uurali-Volga piirkonna rahvaste lauludega, ühel neist on udmurdi, sh Baškiiria udmurtide laule. 1990. aastal uuris Tatõšlõ udmurtide tantse ja muusikat ungari etnokoreoloog László Felföldi (Felföldi 1993).

Alates 1970. aastatest hakkasid Baškiiria udmurtide seas folkloorimaterjali koguma Udmurdi Riikliku ülikooli (Iževsk) filoloogiateaduskonna üliõpilased, keda juhendasid erinevatel aastatel Lidia Dolganova (1978), Daniil Jašin (1982), Galina Šušakova (1990), Valei Kelmakov (1993), Galina Gluhhova (2002) jne. Dolganova avaldas 1981. aastal udmurdi lastefolkloori kogumiku (Dolganova 1981), milles on ka Baškiiriast pärit materjale, nii folkloristi enda kogutud kui ka arhiivimaterjale.

Kohalikud koduloolased andsid samuti suure panuse Baškortostani udmurdi folkloori kogumisse ja avaldamisse. 1940.–1960. aastatel tegeles kohaliku udmurdi folkloori (tšastuškade, vanasõnade, kõnekäändude, muinasjuttude, lastefolkloori, mängude) kogumisega õpetaja Galljamutdin Faršatov (Baidullina 2020b), kelle kirjapanekuid säilitatakse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi teadusarhiivis (NA UIIJaL UdmFITs UrO RAN b, v). Suurt tähelepanu udmurdi folkloori kogumisele ja avaldamisele pööras Andrei Gilmajev (Gilmajev 1981; Gilmajev 1982), kes oli 1970.–1980. aastatel Tatõšlõ rajooni udmurdi ajalehe *Az’lan’* (Edasi) toimetaja.

Foto 5. Tuntud löötpillivalmistaja Zidōjar Muhhajarov, 1970. aastad. Foto F. Š. Muhhajarovi pildialbumist.

Foto 6. Rahvatantsud jekton pärast ohvritalitust õstijak. Baškortostani Janauli rajooni Kajmašabaši k, 2021. Ranus Sadikovi foto.

Praegu tegelevad Kama-taguste udmurtide folkloori kogumise, avaldamise ja uurimisega keeleteadlased Rif Nasibullin ja Anna Baidullina, folklorist Nikolai Anisimov, etnoloogid Tatjana Minnijahmetova ja Ranus Sadikov, sotsiaalantropoloogid Eva Toulouze ja Liivo Niglas.

Tatjana Minnijahmetova on 1990. aastate algusest edukalt kogunud Kama-taguste udmurtide rahvaluulet. Oma võrdleva folkloristika alases doktoritöös (Minnijahmetova 2003) analüüsis ta Kama-taguste udmurtide rituaalide ja folkloori seoseid. Mõned tema tööd on pühendatud laulufolkloorile, sealhulgas pulmalauludele (Hristoljubova & Minnijahmetova jt 1989; Minnijahmetova 1989).

Ranus Sadikov on oma kandidaadiväitekirja “Kama-taguste udmurtide asulad ja elamud (materიაalne ja vaimne aspekt)” (2000) jaoks materjali kogumisel kirja pannud palju ajaloolist ja kohapärimust udmurtide ümberasumisest baškiiride maadele, asulate rajamisest jne. Need lood on oluline allikas ümberasumise ja külade rajamise ajaloo uurimisel (Sadikov 2000: 13). Doktoritöö (“Kama-taguste udmurtide religioossed uskumused ja rituaalid (traditsiooni säilimine ja järjepidevus)” (2011) koostamise käigus on ta talletanud “paganlike” palveid, ohverdamissõnu, muistendeid ja muid religioossete traditsioonidega seotud folkloorižanre. Uurimisel selgus, et rahvapalveid kasutatakse jätkuvalt aktiivselt ja suulise folkloori žanrina on need säilinud ainult selles udmurtide rühmas (Sadikov 2011b: 311–312). Artiklis Kama-taguste udmurtide palvete (*kuris’kon*) transformatsioonist käsitles autor muutusi nõukogudeaegsetes ja tänapäevastes tekstides, mis olid tingitud sotsiaalmajanduslikest muutustest nende loojate elus (Sadikov 2011a). Teises, koos Eva Toulouze’iga kirjutatud töös (Sadikov & Toulouze 2019) käsitleb Sadikov Kama-taguste udmurtide palvete uurimislugu, traditsioonilisi vorme ja tänapäevast käibivust.

Aastatel 2013–2019 töötas Baškortostani Vabariigi Tatõšlõ, Janauli, Baltatševo, Burajevo ja Kaltassõ rajooni udmurdi külades rahvusvaheline Kama-taguste udmurtide tänapäevaste usutraditsioonide ja rahvaluule interdistsiplinaarse uurimise ekspeditsioon: Venemaa Teaduste Akadeemia Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse Rail Kuzejevi nim. Etnoloogiauringute Instituut (Venemaa), Tartu Ülikool (Eesti) ning Ida Keelte ja Kultuuride Instituut (Prantsusmaa). Ekspeditsiooni kuulunud Tartu Ülikooli visuaalantropoloog ja tuntud antropoloogiliste filmide ekspert Liivo Niglas koos Ranus Sadikovi ja Eva Toulouze’iga filmisid üle 20 udmurdi ohverdamisrituaali, nii suviseid kui ka talviseid. Nelja palvuse (suvine külalpalvus Malaja Balzuga külas 2014; suvine ringkonnalpalvus Tatõšlõ rajooni Novõje Tatõšlõ külas 2013; suvine kraipalvus Kujeda rajooni Kirga külas 2013; talvine ringkonnalpalvus Tatõšlõ rajooni Novõje Tatõšlõ külas 2016) videomaterjalist monteeriti ja avaldati etnograafiliste filmide DVD (Udmurdi palvused 2019). Need visualiseerivad selgelt rahvapalvete esitamise

kaasaegseid viise. Projekt näeb ette ka teiste filmide väljaandmist Baškiiria udmurtide usutraditsioonist.

Sadikov ja Toulouze on teinud palvete esitamisest audio- ja videosalvestusi kohapeal, pildistanud tekste preestrite palveraamatutest ja litereerinud kogutud materjalid (Toulouze 2020: 56). Samuti otsiti üles Kama-taguste udmurtide avaldatud ja arhiivides hoitavad palved. Kogu hulk (üle 120) unikaalseid rahvaluuletekste avaldati eraldi kogumikuna udmurdi keeles 2023. aastal Ufas (Sadikov & Toulouze 2023). Lisana on raamatus peietel öeldavad pöördumised surnute poole. Kavas on välja anda palvete kogumik koos vene- ja ingliskeelsete tõlgetega ning heli- ja videosalvestustega.

Folklorist Nikolai Anisimov tegeleb projekti raames laulufolkloori kogumise ja töötlemisega. Ajavahemikul 2016–2019 salvestas ta 11 Baškortostani külas laule ja lõõtspilliviise nii ansambli-, duo- kui ka sooloesituses. Žanriliselt on need külalis-, pulma-, matuse-, nekruti- ja lüürilised laulud, naljalaulud, tšastuškad, kalendri- ja töölaulud (Ptšelovodova & Anisimov 2020: 76–77). Kogutud materjalide põhjal valmistab Anisimov koostöös etnomusikoloog Irina Ptšelovodovaga (Iževsk) väljaandmiseks Kama-taguste udmurtide rituaalse laulufolkloori kogumiku koos nootidega.

Baškortostani udmurtide laulude esitamise muusikateadusliku analüüsi on teinud Irina Nurijeva (2013), Marija Botškarjova ja Jelena Smirnova (Botškarjova & Smirnova 2020). Farida Galijeva monograafia sisaldab teiste Baškortostani rahvaste muusikalise folkloori materjalide hulgas ka üldistatud teavet piirkonna udmurtide laulu- ja pillimängu kohta (Galijeva 2022: 289–308).

Oluliseks sündmuseks Kama-taguste udmurtide rahvaluule uurimises sai entsüklopeedia “Baškortostani rahvaste folkloor” (“Fol’klor narodov Baškortostana”, 2020) ilmumine, mis on esimene taoline väljaanne Volga-Uurali piirkonnas. T. Minnijahmetova, R. Sadikovi ja A. Baidullina artiklites esitatakse esmakordselt kokkuvõtlikku teavet udmurdi folkloori žanrilisest eripärast ja uurimise ajaloost selles piirkonnas (Folkloor 2020).

Kaasaegse käibimise iseärasused

Viimaste aastate uuringud on näidanud, et rahvaluule eri žanrid ja muud folkloorivormid on säilinud erineval määral. Paljud neist on kaotanud oma aktuaalsuse ja on säilinud üksnes vanema põlvkonna mälus. Neid ei reprodutseerita enam rituaalide autentse keskkonnas, kuna rituaalid ise on lakanud toimumast. Rituaalsed kalendrilaulud on kahjuks peaaegu täielikult kadunud. Ainult mõnes väikeses külas, kus on kärbitud kujul säilinud suurpäeva (*bōddzh’ōnal*) külaskäimise traditsioon, laulavad vanemad inimesed aeg-ajalt mõnd rituaalset

laulu sellest pühast. Pere- ja suguvõsapidustuste rituaalsed laulud on säilinud veidi paremini, kuid ka see traditsioon pole täielik. Pulmapidude üleviimine kohvikutesse on jätnud vähe võimalusi ka pulmalaulude esitamiseks. Neid võivad laulda vanemad sugulased pulmaeelsetel või -järgsetel istjatel kodus. Vaid üksikutes külates esitatakse itke (*ves'keli*). Laulude esitamine matustel on säilinud Kaltassõ rajooni udmurtidel. Matuserongkäik liigub nii sündmusele kohaste traditsiooniliste lugude kui kaasaegsete lüüriliste laulude ning reeglina küla lõõtsamängija mängimise saatel. Janauli rajooni Votjak Urazõ (Votskaja Urada) ja Votjak Ušjazõ (Votskaja Oš"ja) külas on tavaks laulda esimesel surma-aastapäeval, kui surnu auks korraldatakse ohverdamisrituaal (*ullan' sjoton*), kuid viisid ise on kahjuks ununenud.⁴ Sõdurite teesasaatmisel võivad vanemad sugulased meenutada ka sellele sündmusele pühendatud laule. Noored neid enam ei tea.

Külalislaulude laulmist esineb veel lauas istumistel, kuid informantide sõnul on vanade venivate laulude (*peres' küi*) laulmise viis järk-järgult ununemas. Rohkem lauldakse kaasaegseid udmurdi, tatari ja venekeelseid estraadilaule. Kõige rohkem meeldima hakanud laule tõlgitakse udmurdi keelde, mis on eriti iseloomulik Tatõšlõ rajoonile. Uute udmurdikeelsete laulude levitamisele aitab kaasa vabariiklik udmurdikeelne ajaleht *Ošmes* (Allikas). Selles avaldatakse ka traditsiooniliste laulude ja tšastušcade tekste.

Rahvalaulude esitustraditsiooni säilitamisel mängivad olulist rolli folkloorirühmad. Nende juhid ja aktiivsed osalejad selgitavad sihipäraselt välja ja salvestavad vanu laule ning püüavad neid lisada oma repertuaari. Praktiliselt igas suuremas udmurdi asulas on amatöörlauluansamblid, millest kümme on saanud rahvaansambli tiitli. Paljud neist loodi 1990. aastatel, mil huvi folklooripärandi vastu elavnes kõikjal. Hoolitseva suhtumisega laulude esitamise traditsioonidesse paistavad silma Iske Kõzõljari (Starõi Kõzõl-Jar) kultuurimajas tegutsev *Mardzh'an* ja *Utšõ nõl* Tatõšlõ rajooni Vjazovka kultuurimajast.

Üksikuid rahvajutuliike ja näiteid on mingil määral veel säilinud, kuid paljud on juba unustatud või püsivad ainult vanema põlvkonna mälus. Muinasjutte peaaegu ei mäletata, mõned ajaloolised ja kohamuistendid eksisteerivad kärbitud versioonidena. Lauavestlustes võib osavate jutuvestjate suust kuulda mitmesuguseid *bõlitškasiid*, tõesti sündinud lugusid ja memoraate. Vaid vanema põlvkonna kõnest võib kuulda vanasõnu, kõnekäande, endeid, häid soove jms. Matustel ja peietel lausub iga osaleja spetsiaalseid pöördumisi, mis on adresseeritud surnute hingedele. Ka laste folkloor on minevikku jäämas – ainult eakad inimesed mäletavad seda, kuid lapsed ei tea.

Olulist tööd kohaliku rahvaluule kogumisel teevad udmurdi keele ja kirjanduse õpetajad, raamatukoguhoidjad, mõnikord ka ajalooõpetajad ja kodu-uurijad, päästes seega folkloorinäiteid täielikust unustusest. Kahjuks ei ole

salvestiste kvaliteet alati rahuldav, murdeomadusi ei võeta arvesse, mõnikord ei lisata vajalikke metaandmeid. Mõned rahvaluuleteosed avaldatakse Baškortostani udmurtide vabariiklikus ajalehes.

21. sajandil on endale uue elu leidnud rahvapalved *kuris'kon*. Koos avalike ohverdamistraditsioonide taaselustamisega on tagasi tulnud taevastele kaitsjatele suunatud pöördumised (foto 3). Ent kui 20. sajandil järgiti suust suhu palvete edasiandmise traditsiooni, siis tänaseks on see kadunud. Varem arvati, et palveid ei tohi spetsiaalselt pähe õppida, vaid neid tuleb vanadelt preestritelt “varastada” (*nuškanō*), s.t õppida neid ohvritalituste ajal, kuulates sõnu.⁵ Teisel moel saadud (õpitud) palvetel puudus sakraalne jõud. Tänapäeval loevad preestrid neid ja jätvavad meelde, enamgi veel loevad neid riituse ajal paberilt. Palju palvetekste on nõukogudejärgse preestripõlvkonna esindajad kirjutanud oma eelkäijatelt üles, säilitades neid rahva ja teaduse jaoks. Siiski pole märgata säästvat suhtumist vanadesse tekstidesse, preestrid improviseerivad ja muudavad neid vastavalt tänapäevastele elutingimustele. Kahjuks on rikutud ka esitusmaneer: kui varem loeti palveid, järgides teatud rütmi ja tämbrit, siis nüüd lausutakse neid lihtsalt valjusti ja ilmekalt. Lisaks avalikele religioossetele tseremooniatele lausutakse palveid ka perekondlikel pidustustel (pulmas, soolaleivapeol, nimepanemisel, sõjaväkke saatmisel). Varem tegid seda perekonnapead, nüüd aga tavaliselt külapreestrid (Sadikov 2024).

Teatud määral on säilinud ka rahvapillimängu traditsioon. Üldjuhul on igas külas oma lõõtsamehed, kes lisaks kohalike amatöörlauluansamblike esinemistele mängivad ka külaelanike perepidudel. Tatõšlō rajooni Utar-Jelga külast pärit udmurt Zidōjar Muhhajarov (1942–2006) oli üle Venemaa tuntud harmoonikate ja *tal'jankade* valmistamise meister (foto 5). Ta valmistas eksklusiivseid lõõtspile vastavalt parimatele traditsiooni- ja konstruktsioonisaavutustele (Baidullina 2020a).

Ka tantsutraditsioone pole täielikult unustatud: rahvatantsud lõõtsa saatel on sagedane nähtus rahvapidudel (foto 6). Informandid märgivad, et tantsud on soolaleivapidude kohustuslik atribuut – nõnda “testivad” külalised pöranda aluspalkide tugevust. Säilinud on ka üksikuid traditsioonilise mängukultuuri elemente. Mõnes külas mängivad lapsed *bōddzh'ōnal* ajal siinamaani munade veeretamise mängu (foto 7). Kahjuks on kadumas kossimäng *lōdigajen šōdon* (foto 8), mis on istjatel asendunud kaardimänguga. Paljud rahvamängud ja lõbud on esindatud kevadiste põllutööde järel korraldataval rahvapeol *sabantui* (foto 9). Mõnes külas on säilinud rahvadraamaelemente maskeeritud sanditamistel, mis ei toimu enam vana uusaasta tähistamisel nagu varem, vaid õl vastu uut aastat (foto 10). Rahvamänge ja rahvateatrietenduste traditsioone koguvad kultuurimajade ja raamatukogude töötajad. Mõnda neist rakendavad nad elanike vaba aja ja puhkuse veetmise korraldamisel.

Foto 7. Munade veeretamise mängud kuregpõz pitõr”jan. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Nižnebaltatševo k, 2022. Foto Nižnebaltatševo kultuurimaja kodulehelt sotsiaalvõrgustikus VKontakte.

Foto 8. Kossimäng lödiga. Baškortostani Janauli rajooni Kajmašabaši k, 2022. Foto Kajmašabaši kooli kodulehelt sotsiaalvõrgustikus VKontakte.

Foto 9. Meelelahutus ja mängud pidustusel sabantui. Ämbrivöistlus (vedra šukkon). Baškortostani Burajevo rajooni Kasjarovo k, 2021. Ranus Sadikovi foto.

Foto 10. Maskeeritud sandid (pörtmas'kis'jos) uusaasta tähistamisel. Baškortostani Burajevo rajooni Kasjarovo k, 2022. G. F. Minnigalijeva foto.

Kokkuvõtteks võib täheldada, et autentne keskkond folkloori reprodutseerimiseks on praeguseks järsult ahenenud, kuid see ei kehti ainult selle piirkonna udmurtide kohta. Folkloor liigub rituaal- või mängusfäärist lavale või kaob täielikult. Samal ajal kui traditsioonilised riitused kaovad, tekivad uued ajaviitevormid, kus folkloor võtab oma väärilise koha, nt juubelipidustused, külafestivalid jne. Rahvaluulepalad ja nende esitamise oskus on kõige paremini säilinud vanemate ja eakate inimeste, peamiselt naiste hulgas. Siiski on rikutud suulisuse põhimõtet. Näiteks arvati varem, et peale palvetekstide pidi vanainimestelt “varastama”, samuti loitse, jättes neid meelde riituse ajal, muidu polevat neil maagilist jõudu. Kinnitamaks oma tegude ja sõnade “õigsust” ütlesid nad maagiliste riituste sooritamisel *peres’josles’ luškasa kel’tem kõl’jostõ veras’ko* (ütlen vanainimestelt varastatud sõnu).⁶ Ka laulude viis pidi olema “varastatud” (*küjez luškalo šuo* – meloodia varastatakse, öeldakse).⁷

Rahvaluule liigub üle kirjaliku kultuuri sfääri. Õpetajate, kultuurimajajate, raamatukoguhoidjate ja kodu-uurijate üleskirjutused on folkloori säilitamise omapärane vorm. Palvete puhul on märgata ka nende uut olemissuuna – preestrid loevad palveid paberilt ette. Folkloori paremat säilimist autentsel kujul on täheldada väikestes kaugetes küldes rahva kompaktses asustuse piirkondades.

Tõlkinud Nikolay Kuznetsov

Loe Ranus Sadikovi artikleid eesti keeles:

Sadikov, Ranus 2024. Innovatsioonid idaudmurtide preesterkonnas. – *Mäetagused* 89, lk 125–134 (doi:10.7592/MT2024.89.sadikov).

Eva Toulouze & Nikolai Anisimov & Ranus Sadikov 2023. Diasporaa etnokultuuriline portree Kesk-Venemaal: Kama-tagused udmurdid, moodustumine, kultuur ja suhted naabritega. – *Mäetagused* 86, lk 139–180 (DOI:<https://doi.org/10.7592/MT2023.86.udmurt>)

Ranus Sadikov 2010. Kaama-taguste udmurtide ettekujutused elamu kaitsevaimudest. – *Mäetagused* 13, lk 112–118 (doi:10.7592/MT2000.13.kaama).

Tänu sõnad

Uurimus viidi läbi riikliku teema IER UFRC RAS Nr 122041900118-5 raames.

Kommentaariid

- ¹ Kama-taguste udmurtide kalendri- ja rituaalsüsteemi kohta vt täpsemalt (Minnijahmetova 2000).
- ² Nende laulude esitamine oli keelatud “ebakohastel” ehk ebasobivatel aegadel. Autor nägi välitöödel ise, kuidas mõned eakad informandid esitasid teatud laule vastumeelselt, sest arvasid, et pole õige aeg neid laulda.
- ³ Autoril õnnestus midagi taolist näha 1997. aastal Baškortostani Vabariigi Janauli rajooni Možga küla lähedal toimunud *Jemenlöki* ringkonnapalvusel. Preester tegi pärast rituaalse osa lõpetamist mõningaid tantsuliigutusi, mille järel algas folkloorirühma esinemine.
- ⁴ 2023. aastal õnnestus autoril koos Nikolai Anisimoviga salvestada üht selle rituaali laulu Janauli rajooni Kajmašabaši külas.
- ⁵ Autori välitöömaterjalid (AVM) 2006. Gölbanu Urakbajevna Urakbajeva, snd 1932, Bolšoi Katšaki küla, Kaltassõ rajoon, Baškortostani Vabariik.
- ⁶ AVM 2016. Zaliija Valerjevna Galijeva, snd 1974, Asavka küla, Baltatševo rajoon, Baškortostani Vabariik.
- ⁷ AVM 2017. Liliija Šaripovna Sadrejeva, snd 1963, Ivanovka küla, Tatõšlõ rajooni, Baškortostani Vabariik.

Allikad

AVM 2006 – autori välitööde materjalid aastast 2006.

ORRK NB KFU – Otdel rukopisei i redkikh knig Nauchnoi biblioteki im. N. I. Lobachevskogo Kazanskogo federal'nogo universiteta [N. I. Lobatševski nimelise Kaasani Föderaallülikooli käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond].

SUS TA – Suomalais-Ugrilainen Seuran Tutkimusarkisto. Kotelo 727. Wichmann Y. Udmurttilaisaineistoa. 1894.

SKS KA – Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Uno Harvan matkamuuistiinpanoja. 1911.

NA UIIJL Udm FIC UrO RAN a = Nauchnyi arkhiv Udmurtskogo instituta istorii, iazyka i literatury UdmFITs UrO RAN. Rukopisnyi fond. Op. 2-N. D. 223. T. 1–4. Materialy fol'klorno-lingvisticheskoj ekspeditsii instituta (skazki, pesni, poslovitsy, pogovorki, primety, legendy, schitalki), zapisannye v Balezinskom, Alnashskom, Grakhovskom, Vavozhskom, Kil'mezskom, Iukamenskom, Seltinskom raionakh UASSR; Kuedinskom raione Sverdlovskoi oblasti; Ianaul'skom, Buraevskom raionakh BASSR; Baltasinskom, Kukmorskom raionakh TASSR, Slobodskom raione Kirovskoi oblasti. 1936 g. [Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi käsikirjade fond, op 2-H. Д. 223. T. 1–4. Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi käsikirjade fond, op 2-H. Д. 223. T. 1–4. Folkloori- ja keeleekspeditsiooni materjalid (muinasjutud, laulud, vanasõnad, ütlused, märgid, legendid, riimide loendamine), mis on üles kirjutatud Udmurdi ANSV Balezino, Alnaši, Grahhovo, Vavoži, Kilmezi, Jukamenskoje

ja Seltõ piirkonnas; Baškiiri ANSV Sverdlovski oblasti Kudeinski rajoonis; Baškiiri ANSV Janauli ja Burajevo rajoonis; Tatari ANSV Baltassi ja Kukmori rajoonis Kirovi oblasti Slobodskoi rajoonis 1936. aastal.]

NA UIIJL Udm FIC UrO RAN b = Nauchnyi arkhiv Udmurtskogo instituta istorii, iazyka i literatury UdmFITs UrO RAN. Rukopisnyi fond. Op. 2-N. D. 198. Detskii fol'klor (schitalki, igry, draznilki, kolybel'nye, chastushki), zapisannyi v Balezinskom, Karsovaiskom, Zurinskom, Alnashskom, Zav'ialovskom raionakh UASSR; Bavlinskom raione TASSR; Tatyshlinskom, Iliševskom raionakh BASSR. 1931–1940 gg. [Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi käsikirjade fond. Op 2-N, d 168. Lastefolkloor (salmid, mängud, narritused, hällilaulud, tšastuškad), üles kirjutatud Udmurdi ANSV Balezino, Karsovai, Zura, Alnaši ja Zavjalovo rajoonis; Tatari ANSV Bavlõ rajoonis: Baškiiri ANSV Tatõšlõ ja Iliševo rajoonis aastail 1931–1940.]

NA UIIJL Udm FIC UrO RAN c = Nauchnyi arkhiv Udmurtskogo instituta istorii, iazyka i literatury Udm FITs UrO RAN. Rukopisnyi fond. Op. 2-N. D. 535. Farshatov G.D. Udmurtskie poslovitsy, pogovorki, zagadki, pesni, chastushki, skazki, zapisannye v Tatyshlinskom, Kaltasinskom, Iliševskom raionakh BASSR. 1957, 1967 gg. [Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi käsikirjade fond. OP 2-N, toimik 535. Faršatov, G. D. Udmurdi vanasõnad, kõnekäänud, mõistatused, laulud, tšastuškad, jutud, mis on üles kirjutatud Baškiiri ANSV Tatõšlõ, Kaltassõ ja Iliševo rajoonis aastail 1957 ja 1967.]

Kirjandus

Baidullina, Anna 2020a. Mukhaiarov Zidiyar Shakirovich. – Nadrshina, F. A. (peatoim). *Fol'klor narodov Bashkortostana*. Entsiklopediia. Ufa: Bashkirskaja entsiklopediia, lk 326–327.

Baidullina, Anna 2020b. Farshatov Valentin (Galliamutdin) Dmitrievich. – Nadrshina, F. A. (peatoim). *Fol'klor narodov Bashkortostana*. Entsiklopediia. Ufa: Bashkirskaja entsiklopediia, lk 543.

Berezki, Gabor 1994. *A névától az Urálig*. Az urnalisztikai tanszék kiadványai 4. Szombathely.

Botškarjova, Maria & Smirnova, Elena 2020 = Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov (po rezul'tatam polevykh ekspeditsii 2017–2018 godov). – *Muzyka. Iskusstvo, nauka, praktika* 4 (32), lk 59–74.

Dolganova, Lidia (koost) 1981. *Udmurtskii fol'klor*. Pesenki, poteshki, schitalki, draznilki. Izhevsk: Udmurtiia.

Felföldi, László 1993. Néptánc kutatás a Volga, Káma és a Bjalaja folyók mentén. – *Néprajzi Hírek* 1–2, lk 73–74.

Folkloor 2020 = Nadrshina, F. A. (peatoim). *Fol'klor narodov Bashkortostana*. Entsiklopediia. Ufa: Bashkirskaja entsiklopediia.

Galieva, Farida 2022. *Muzykal'nyi fol'klor narodov Bashkortostana*. Fol'klorno-etnografičeskie očerki. Ufa: Pervaia tipografiia.

Galieva, Farida & Sadikov, Ranus & Petrov, Igor & Netšvaloda, Elena & Hasanova, Zifa 2018 = Galieva, F. G. & Sadikov, R. R. & Petrov, I. G. & Nečvaloda, E.E. & Khasanova, Z. F. Izučenie etnografii narodov Iuzhnogo Urala i Priural'ia v Institute etnologičeskikh issledovanii im. R.G. Kuzeeva UFITs RAN. – *Vestnik Udmurtskogo universiteta*. Seria istoriia i filologii. 28 (4), lk 513–521.

Galim, Rafhat & Mannapov, Marsel & Suleimanova, Margarita 2014. Etničeskii sostav naseleniia Baškortostana – Khisamitdinova, F. G. (peatoim). *Narody Baškortostana*. Entsiklopediia. Ufa: Baškirskaia entsiklopediia, lk 33–37.

Gilmajev, Andrei 1981 = Gil'maev, Andrei. Tatyshlinskii dialekt I – Nasibullin, Rif & Arkhipov, G. A. & Atamanov, Mikhail & Vakhrušev, Vasilii (toim). *Materialy poudmurskoi dialektologii. Obraztsy rechi*. Izhevsk: NII pri Sovete ministrov UASSR, lk 97–102.

Gilmajev, Andrei 1982 = Gil'maev, Andrei. Tatyshlinskii dialekt II – Nasibullin, R. Sh. (vast. toim). *Obraztsy rechi udmurtskogo iazyka*. Izhevsk: NII pri Sovete ministrov UASSR, lk 167–170.

Hristoljubova, Ljudmila & Minnijahmetova, Tatjana & Timirzjanova, Raušanija 1989 = Khristoljubova, Liudmila & Minniakhmetova, Tat'iana & Timirzjanova Raushaniia. Svadebnye obriady udmurtov Baškirii. – Vladykina, Tat'iana & Khristoljubova, Liudmila (koost). *Fol'klor i etnografiia udmurtov: obriady, obyčai, pover'ia*. Izhevsk, lk 85–120.

Hruštševa, Margarita 2001 = Khrushcheva, Margarita. *Udmurtskaia obriadovaia pesennost'*. Moskva: Kompozitor.

Holmberg, Uno 1914. *Permalaisten uskonto*. Porvoo.

Kelmakov, Valei 1978 = Kel'makov, V.K. Obraztsy udmurtskoi rechi I: Tatyshlinskii dialekt. – *Fenno-Ugristica*. Vyp. 5: Grammatičeskii stroi ural'skikh iazykov, lk 101–122.

Kelmakov, Valei 1998 = Kel'makov, Valentin 1. *Krathkii kurs udmurtskoi dialektologii*. Vvedenie. Fonetika. Morfologii. Dialektnye teksty. Bibliografiia. ucheb. posobie dlia vuzov. Izhevsk: Izd-vo Udmurt. un-ta.

Kelmakov, Valei 2010 = Kel'makov, Valei. *Udmurt dialektologii*. Student'esly no aspirant'esly iurttos. Izhevsk: Udmurtskii universitet.

Kel'makov, Valentin & Saarinen, Sirkka 1994. *Udmurtin murteet – Udmurt dialekt'es*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 47. Turku & Iževsk.

Lach, Robert 1926. *Gesänge russischer kriegsgefangener*. I band. Finnisch-ugrische Volker. 1. Wotjakische, Syrjanische und Permiakische Gesänge. Wien-Leipzig.

Minnijahmetova, Tatjana 1989 = Minniakhmetova, Tat'iana. Rol' etničeskoi sredy v formirovanii pesennogo repertuara derevni. – Vladykina, Tat'iana & Khristoljubova, Liudmila (koost). *Fol'klor i etnografiia udmurtov: obriady, obyčai, pover'ia*. Izhevsk, lk 128–140.

Minnijahmetova, Tatjana 2000 = Minniakhmetova, Tat'iana. *Kalendarnye obriady zakamskikh udmurtov*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Minnijahmetova, Tatjana 2003 = Minniakhmetova, Tat'iana. *Traditsionnye obriady zakamskikh udmurtov: struktura, semantika, fol'klor*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu University Press.

Minnijahmetova, Tatjana 2020 = Minniakhmetova, Tat'iana. Ves'keli. – *Entsiklopediia*. Ufa: Bashkirskaja entsiklopediia, lk 132.

Munkácsi, Bernát (toim) 1887. *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Nasibullin, Rif 1981. Dialekty Zakam'ia i Urala I. – Nasibullin, Rif & Arkhipov, G. A. & Atamanov, Mikhail & Vakhrushev, Vasilii (toim). *Materialy poudmurtsoi dialektologii. Obraztsy rechi*. Izhevsk: NII pri Sovete ministrov UASSR, lk 149–180.

Nasibullin, Rif 1982. Dialekty Zakam'ia i Urala II. – Nasibullin, Rif (vast toim). *Obraztsy rechi udmurtsogo iazyka*. Izhevsk: NII pri Sovete ministrov UASSR, lk 154–166.

Nasibullin, Rif & Hruštševa, Margarita 1986 = Nasibullin, Rif & Khrushcheva, Margarita. O nekotorykh osobennostiakh udmurtsovskikh kuris'konov. – Rūitel [Riuitel'], Ingrid (koost). *Muzyka v obriadakh i trudovoi deiatel'nosti finno-ugrov*. Sbornik statei, posviashchennyi 80-letiiu akademika Paulia Ariste. Tallinn: Eesti Raamat, lk 229–243.

Nurijeva, Irina 2013 = Nurieva, Irina. Zakamskie udmurty: traditsiia paradoksov (etnomuzykovedcheskii etiud). – *Etnograficheskoe obozrenie* 6, lk 150–158.

Ptšelovodova, Irina ja Anisimov, Nikolai 2020 = Pchelovodova, Irina, Anisimov, Nikolai. Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov: istoriia sobiraniia i izuchenii. – Stepanova, Tat'iana (vast toim). *Gosudarstvennost' Udmurtii: istoriko-kul'turnye praktiki i strategii sovremennogo razvitiia*. Sb. st. T. 2. Ch. 1. Izhevsk: MarShak, lk 71–80.

Rötškov, Nikolai 1770 = Rychkov, Nikolai. *Zhurnal, ili dnevnyia zapiski puteshestviia kapitana Rychkova po raznym provintsiiam Rossiiskogo gosudarstva v 1769 i 1770 godu*. Sankt Peterburg: Imperatorskaia akademiia nauk.

Sadikov, Ranus 2000. *Poseleniia i zhilishcha zakamskikh udmurtov (material'nyi i dukhovnyi aspekty)*. Dis. ... kand. ist. nauk. Tsentri etnologicheskikh issledovanii UNTs RAN. Ufa: Gilem.

Sadikov, Ranus 2011a. Molyty-kuris'kon zakamskikh udmurtov (modernizatsiia kul'tury – transformatsiia teksta). – Sadikov, Ranus (toim). *Traditsionnaia kul'tura narodov Uralo-Povolzh'ia v usloviiakh modernizatsii obshchestva*. Sb. statei. Ufa: IEI UNTs RAN, lk 109–133.

Sadikov, Ranus 2011b. *Religioznye verovaniia i obriadnost' zakamskikh udmurtov (sokhranenie i preemstvennost' traditsii)*. Dis. ... doktora ist. nauk. Institut etnologicheskikh issledovanii im. R.G. Kuzeeva UNTs RAN. Ufa.

Sadikov, Ranus 2018. Udmurty. – *Etnosy i kul'tury v edinoi sem'e Bashkortostana*. Moskva: Pero, lk 279–303.

Sadikov, Ranus 2024. Innovatsioonid idaudmurtide preesterkonnas. – *Mäetagused* 89, lk 125–134 (doi:10.7592/MT2024.89.sadikov).

Sadikov, Ranus & Hafeez, Kirsi 2010 = Sadikov, Ranus; Khafiz, Kirsi. *Religioznye verovaniia i obriady udmurtov Permskoi i Ufimskoi gubernii v nachale XX veka (ekspeditsionnye materialy Uno Khol'mberga)*. Ufa: IEI UNTs RAN.

Sadikov, Ranus & Toulouze, Eva 2019 = Sadikov, Ranus & Tuluz, Eva. Molitvy-kuris'kon zakamskikh udmurtov: istoriia izucheniia, traditsionnye formy, sovremennoe bytovanie – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniia* 13 (1), lk 85–100.

Sadikov, Ranus, Toulouze Eva 2023 = Sadikov, Ranus & Tuluz, Eva (koost). *Kams'or udmurt"eslen kuris'kon"essy*. Ufa: Pervaiia tipografia.

Smirnov, Ivan 1890. *Votiaki. Istoriko-etnograficheskii ocherk*. Kazan': Tipografia Imperatorskogo un-ta.

Toulouze, Eva 2020 = Tuluz, Eva. Sem' let polevykh rabot u zakamskikh udmurtov: kollektivnyi opyt. – *Istoriko-kul'turnoe nasledie narodov Uralo-Povolzh'ia* 1, lk 53–63.

Udmurdi palvused 2019 = Niglas, Liivo (režissör, operaator). Udmurdi palvused (videosalvestis) = Удмурт вӧсьӛс = Удмуртские моления = Udmurt prayer ceremonies = Cérémonies Oudmourtes. Tallinn: MP DOC. 2 plaati.

Vikar, László 2002. *Volgán Innen, Volgán túl*. Naplójegyzeter a Magyar őshaza videkeről. Budapest: Balassi Kiado.

Vikar, László & Bereczki, Gabor 1989. *Votyak Folksongs*. Budapest: Akadémia Kiadó.

Volksbräuche 1952 = *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken*. Aus dem nachlasse von Bernhard Munkacsi. Herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Wichmann, Yrjö 1901. *Wotjakische Chrestomatie mit Glossar*. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft.

Wotjakische 1901 = *Wotjakische sprachproben*. Herausgegeben von Yrjö Wichmann. II. Sprachwörter, ratsel, märchen, sagen und erzählungen. Helsingfors: Suomal. Kirjalliss. Seuran kirjapainon Osakeyhtiö.

Summary

Folklore of the Bashkortostan Udmurts: Genre characterisation, collection history, peculiarities of modern circulation

Ranus Sadikov

Leading Researcher

Department of Ethnography

R.G. Kuzeev Institute for Ethnological Research, Ufa Federal Research Centre

Russian Academy of Sciences, Russia

kissapi@mail.ru

Keywords: publication, Bashkortostan, folklore, collection, current situation, genres, Udmurts, research

The article discusses the peculiarities of the folklore genres of the Udmurts living in the Republic of Bashkortostan, Russian Federation, the history of the collection, publication and research of folklore, as well as its modern circulation. The folklore traditions of this ethnic group, separated from the motherland, have been subjected to Turkish influence, yet at the same time have preserved many archaic features. Loyalty to traditional folk beliefs adds uniqueness to their folklore. The folklore of this ethnic group has not been widely studied, and no collections or monographs have been published. Recently research into their folk prayers and ritual songs has started. Today, due to the shrinking of the authentic environment necessary for keeping it alive, folklore (mainly songs) has moved to the stage. Amateur ensembles, teachers of the Udmurt language and literature, staff of community centres, librarians, and local lore researchers play a significant role in the preservation of local folklore specimens.

Ranus Sadikov on R. G. Kuzejevi etnoloogiliste uuringute instituudi (Vene Teaduste Akadeemia Ufa föderaalse uurimiskeskuse iseseisev struktuuriüksus) juhtivteadur. Tema uurimisvaldkond hõlmab ajalugu, etnograafiat, folkloori ja rahvausundit, eelkõige soome-ugri rahvaste etnoterritoriaalsete rühmade ajaloolist kujunemist Lõuna-Uuralis, udmurdi, mari, mordva ja eesti kultuuride etnograafilisi iseärasusi Lõuna-Uuralis ning traditsiooniliste religioonide ja pühapaikade antropoloogiat.

Ranus Sadikov is Leading Researcher at the Department of Ethnography, R. G. Kuzeev Institute for Ethnological Research, Ufa Federal Research Centre, Russian Academy of Sciences, Russia. His fields of studies cover history, ethnography, and folklore and folk beliefs, above all the historical formation of the ethno-territorial groups of Finno-Ugric peoples in southern Urals, the ethnographic features of the Udmurt, Mari, Mordovian and Estonian culture in southern Urals, and the anthropology of traditional religions and sacred places.

kissapi@mail.ru

Udmurdi hällilaul: veel kord esmaallika probleemist

Irina Nurijeva

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse
udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi juhtivteadur
nurieva-59@mail.ru

Teesid: Udmurdi hällilaulude žanr sattus muusikateadlaste tähelepanu alla üsna hilja. Alates 1980. aastate lõpust tehtud hällilaulude salvestused on näidanud ühe laulu eri variantide üleüldist levikut. Pärast pikka arutelu jõudsid filoloogid järeldusele, et poeetilise teksti autor on udmurdi valgustaja Grigori Vereštšagin (1851–1930). Loo meloodia, rütmi ja kompositsioonilise ülesehituse iseärasused võimaldavad rääkida ka viisi autorsusest, mitte folkloorsest päritolust.

Artiklis käsitletakse udmurdi hällilaulu “*Tšagör, tšagör dödöke*” (“Hall, hall tuvi”) viisi võimaliku autori küsimust.

Märksõnad: Kuzebai Gerd, udmurdi folkloor, udmurdi hällilaul, Grigori Vereštšagin

Sissejuhatus

Udmurdi pärimusmuusika uurimine, mille ajalugu ulatub umbes 140 aasta taha, ei ole alati olnud süstemaatiline. Udmurdi muusikud ja folkloristid seadsid erinevatel ajalooperioodidel esikohale erinevad stiilikihistused: näiteks 1920. aastatel keeldusid kogujad sihilikult salvestamast arhailiste rituaalidega seotud laule, seostades neid udmurdi rahva möödunud “pimeda ja mõtestamata” eluga (Tšurakova 1989: 54). Prioriteediks olid “uued” laulud sotsialismi ehitamisest, kommunistlikust parteist jne. 1930. aastatel salvestatud rituaalsed laulud avaldati alles 1980. aastatel. Just siis tekkis udmurdi folkloristidel uurimishuvi selle pärimuses siiani aktiivselt toimiva arhailise udmurdi folkloorikihi vastu, ja just siis tühistati nende avaldamise vaikivad keelud. Sellest ajast peale hakkasid Udmurdi teadlased folklooriekspeditsioonidel salvestama hällilaulu koos rituaalsete viisidega (Boikova & Vladõkina 1992; Nurijeva 2004; Anisimov & Veršinina *et al.* 2011; Veršinina & Vladõkina 2014). Udmurdi rituaallaulude rikkalik kiht on aga hällilaulude tagasihoidliku žanri teatud määral varju jätnud, mistõttu on need rituaallauludega võrreldes endiselt uurimishuvide äärealas.

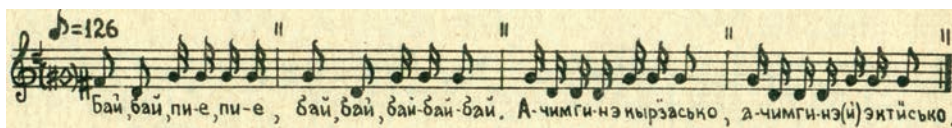
Samas näitasid hällilaulude esitusviisi vaatlused välitöödel ja avaldatud laulunäidiste analüüs, et liik on huvitav ja mitmestiililine. Lisaks on mitmes näites täheldatavad ilmsed autoriloomingu jooned, mis üldiselt raskendab hällilaulu määramist traditsioonilise žanrina udmurdi folkloori žanrisüsteemis. Selle artikli eesmärk on anda üldine kirjeldus udmurdi hällilauludest ja selgitada hällilaulu “*Tšagör, tšagör dödöke*” (“Hall, hall tuvike”) autorsust.

Artikli allikateks olid erinevatel aastatel (1925–2014) Iževskis ilmunud udmurdi rahvalaulude kogumikud ja autori välitööd. Uurimistöös kasutati võrdlevat ajaloolist ja tekstianalüüsi.

Hällilaulud-improvisatsioonid

Udmurdi hällilaulud jagunevad kaheks muusikaliseks ja stiililiseks rühmaks. Esimene, nagu paljudel soome-ugri rahvastel, sisaldab improviseeritud laule – laulufolkloori kõige arhailisemat kihti. Improviseeritud udmurdi hällilaulud on spontaansed rütmilised ja meloodilised intonatsioonid, mis on iseloomulikud lapse rahustamiseks/uinutamiseks mõeldud viisidele. Improviseeritud hällilauludes pole kuigi mitmekesist intonatsiooni. Sõltuvalt esinejate meloodilisest kujutlusvõimest võib meloodia põhineda ühe või kahe heli kordusel või kujutada lihtsat intonatsiooniliini. Neid improviseeritud hällilaule ühendab kahejalalise värsimõõdu õõtsuv intonatsioon. Improviseeritud on ka hällilaulu tekst, mis võib kujutada üksikute fraaside, sõnade või silpide kombinatsiooni.

Noodinäide 1. Nunõ vettan gur. Hällilaul (Udmurdi Vabariigi Alnaši rajooni Kuzebajevo küla, esitas Jekaterina Zjambekova, snd 1918)

Bai, bai, pije, pije,

Bai, bai, bai, bai, bai.

Atšim gine kõrdzh'as'ko,

Atšim gine(j) ektis'ko.

(Boikova & Vladõkina 1992: 117)

Bai, bai, mu pojake, mu pojake,

Bai, bai, bai, bai, bai.

Ise ma laulan,

Ise ka tantsin.

Noodinäide 2. Nunõ vettan gur. Hällilaul (Udmurdi Vabariigi Malaja Purga rajoon, Staraja Burožikja küla, esitas Anisja Andrejeva, snd 1922)

Џи-ли - а - ли, а - ли - лё, а - ли - а - ли - а - ли - лё, Џи-ли - а - ли - а - ли - лё.

Џи-ли - а - ли, а - ли - лё, а - ли - а - ли - а - ли - лё, Џи-ли - а - ли - а - ли - лё.

Dzh'ili-ali, ali-ljo, ali-ali-ali-ljo.
Dzh'ili-ali, ali-ljo, ali-ali-ali-ljo.
(Veršinina & Vladõkina 2014: 213)

“Tšagõr, tšagõr dõdõke” (“Hall, hall tuvike”): luuletuse autorluse poleemika

Rahvaluuleekspeditsioonidel laulsid lauljad sagedamini teist – populaarsemat ja tuntumat hällilaulu, mis põhines udmurdi koolitaja, etnograafi, kirjaniku, säravate etnograafiliste teoste autori Grigori Vereštšagini (1851–1930) värssidel “Tšagõr, tšagõr dõdõke” värssidel (“Hall, hall tuvike”), mille kõik variandid moodustavad teise rühma. Seda on salvestatud kõigis udmurtide elupaikades ja see on peaaegu tõrjunud välja kohalikud improviseeritud hällilaulud. Hällilaulu muusikaline ja stiililine analüüs näitas, et erinevalt improviseeritud hällilauludest on see lugu stiililt hiline: meloodiat laudakse laias vahemikus, hüpetega seksti ja septimisse, põgusate kõrvalekalletega paralleelsesesse helistikku, laulu vormi iseloomustab selge perioodiline struktuur viitega harmoonilisele saatele. Samas tänu üldisele intonatsioonimuustrile (tertsiaarsed õõtsumised, laiade hüpete täitmine langeva võrdsustava käiguga) ja ühtlasele kahepoolsele rütmile (hälli õõtsumise rütmile) vastab viis hällilaulu põhifunktsioonile.

Noodinäide 3. Nunõ vettan. Hällilaul (*Mari Eli Vabariigi Mari-Tureki rajooni Sizneri küla, esitasid Dina Ovtšinnikova, snd 1955; Anna Romanova, snd 1914; Anna Romanova, snd 1927; Anna Jevstafjeva, snd 1933; Jelena Romanova, snd 1957, Nadežda Romanova, snd 1965*)

♩ = 70

ча - тыр ча - тыр ды - ды - кэ ма - лы шы - дэ жо - бае' - код
 ча - бэр ши - йэ му - со - йэ ма - лы йа - лан бэ'р - дис' - код
 ит' ит' ну - шы - йэ зар - ии бу - то - рэ
 ит' ит' ну - шы - йэ зар - ии бу - то - рэ
 биэ - зым бу - лог тир - ку - тод гэ - лэ мы - пот кыр - за - са'

*Tšagõr, tsagõr dõdõke,
 Malõ põdde žobas'kod?
 Tšeber pije, musoje,
 Malõ jalan bõrdis'kod?
 Iz', iz', nunõje, zarni bugore.
 (Nurijeva 2004: 253)*

Hall, hall, mu tuvike,
 Miks sa jalad määrisid
 Mu ilus pojake, mu armas,
 Miks kogu aeg nutad?
 Maga, maga, lapsuke, kullapallike.

Laulu tekst on pälvitud filoloogide ja kirjandusteadlaste tähelepanu, kes püüavad välja selgitada värsside autorit. Luuletuse “Hall, hall tuvike” avaldas Vereštšagin 1889. aastal raamatus “Vjatka kubermangu Sarapuli maakonna votjakid” (“*Votjaki Sarapul’skogo ujezda Vjatskoi gubernii*”) (Vereštšagin 1996: 50). Laulu tekstile lisatud autori märkus, mis hilisemaid uurijaid ilmselgelt segadusse ajas, pidi seda esitama rahvalikuna: “Üsna harva kuulete hällilaulu votjaki emalt, kes last magama paneb. Ühes kohas kuulsime sellist hällilaulu”.

<i>Tšagör, tšagör dödöke!</i>	Hall, hall tuvike!
<i>Malõ pödde žobas'kod?</i>	Miks jalakesi määrid?
<i>Tšeber pije, gödöke!</i>	Pojake väike, ilus poiss!
<i>Malõ jalan bördis'kod?</i>	Miks, lapsuke aina nutad?

<i>Baddzh'öm budod – tir bas'tod,</i>	Kasvad suureks – võtad kirve,
<i>Sike monod kõrdzh'asa;</i>	Lähed lauluga metsa;
<i>Džužõt kõzez us'kötod,</i>	Langetad suure puu,
<i>Žadjod, pude korasa.</i>	Raiud ja väsid.

<i>Mõnam böroz as pöro,</i>	Ma lõpetan oma soperdise.
<i>Tone vitjo žaljasa.</i>	Jään sind haletsedes ootama.
<i>Šundõ vas'koz sik s'örõ,</i>	Loojub päike metsa taha,
<i>Gurte bertod žad'õsa.</i>	Sina väsid, tuled tagasi.

<i>Sjudo tone tabanen,</i>	Küpsetan sulle pärmipannkooke,
<i>Jõrde vjõn vjõjasa.</i>	Võiga määrin pead.
<i>Juod mušsur tšetšõjen,</i>	Jood sa õlut meega,
<i>Mumi pöz'tiz šuõsa.</i>	Ütled, ema keetis.

<i>Tšagör, tšagör dödöke!</i>	Hall, hall, tuvike!
<i>Malõ pödde žobas'kod?</i>	Miks jalakesi määrid?
<i>Tšeber pije, gödöke!</i>	Pojakene, kaunike!
<i>Malõ jalan bördis'kod?</i>	Miks, lapsukene aina nutad?

(Vereštšagin 1996: 50)

Hiljem Vereštšagini autorluse küsimuses puhkenud tuline arutelu kestis mitu aastakümnet. Filoloogide kõrgeenenud tähelepanu luuletusele oli tingitud udmurdi kirjanduse ajaloo seisukohalt oluline fakt – dateerimine. Pikka aega – kuni udmurdi kirjandusteadlased tundsid udmurdi algtekstina ära 1769. aastal ilmunud tundmatu autori loodud oodi Katariina II-le, peeti häällilaulu esimeseks udmurdi luuletuseks ja selle avaldamist udmurdi kirjanduse lähtepunktiks. Vereštšagini rahvaluulelise inspiratsiooniallika toetajad – kirjandusteadlane Aleksandr Škljajev, keeleteadlane Rif Nasibullin, ajaloolane Deniss Saharnõhh – pidasid luuletust algupäraselt rahvaluuleks või selle töötluseks (Škljajev 1989; Nasibullin 1989; Saharnõhh 2010). Luuletuse kujundisüsteem ja stiil on tõepoolest väga lähedased udmurdi folkloorile, mille ekspert Vereštšagin oli. Ent kirjandusteadlased Pjotr Pozdejev, Peter Domokoš ja Vassili Vanjušev ei kahelnud, et häällilaul “Hall, hall tuvike” pärineb andeka kirjaniku sulest (Pozdejev

1965: 154–155, 1966: 7, 1984: 112–117; Domokoš 1993: 181–184; Vanjušev 1978: 77–82, 1995: 101–106). Tatjana Vladõkina luuletuse folkloristlik analüüs tõestas veenvalt, et luuletuse algne autor on Vereštšagin. Selle tõendina tõi uuriija välja mitmeid argumente, sealhulgas viisi pärimuses toimimise iseärasusi (“laulu päheõpitus”) ja ristriimilist stroofivormi kogu teksti vältel, mis ei ole omased udmurdi rahvalaulule (Vladõkina 1991: 135–141). Võib lisada, et autoriloomingu selged jooned – muutlikkuse puudumine – tulevad eriti selgelt esile siis, kui hällilaulu lauldakse tüdrukule.

Noodinäide 4. Nunõ vettan Hällilaul (Mari Eli Vabariigi Mari-Tureki rajooni Karlõgani küla, esitas Maria Iljina, snd 1926)

ба - йуш - ки ба - йу ба - йу ба - йуш - ки ба - йу ба - йу
 о - л'а ба - боз бай ка - роз бад - зым бу - дос тир ку - тоз
 тэ - л'э мы - нос ко - ра - лоз бад - зым кы - зэс по - гыр - тоз

*Bajuski, baju, baju,
 Olja baboz, bai karoz.
 Baddzh'õm budoz, tir kutoz,
 Tele mõnoz, koraloz,
 Baddzh'õm kõzez no pogõrtoz.*
 (Nurijeva 2004: 251)

Äiu, äiu, äiu,
 Olja heidab magama ja uinub.
 Kasvab suureks, võtab kirve,
 Läheb metsa, hakkab raiuma,
 Suure kuuse maha võtab.

Vereštšagini luuletus “läks rahva sekka”, millele paljuski aitas kaasa udmurdi valgustaja, luuletaja ja folklorist Kuzebai Gerd (1898–1937). Teadlased märgivad, et Gerd avaldas seda luuletust korduvalt Vereštšagini autorluse all, lisades pärast iga salmi refrääni *Iz', iz', nunõje, zarni bugore!* (Maga, maga, mu lapsuke, kullapallike!) ja asendades mõned sõnad:

*Tšagõr, tšagõr dõdõke!
 Malõ põdde žobas'kod?
 Tšeber pije, gõdõke!
 Malõ jalam bõrdis'kod?*

Hall, hall tuvike!
 Miks jalakesi määrid?
 Mu ilus pojake kallike!
 Miks, lapsuke, aina nutad?

Õz', õz', nunõje,
Zarni bugore!

Baddzh'õm budod – tir kutod –

Tele mõnod kõrdzh'asa;

Džužõt kõzez us'kõtod,

Žadjod pude korasa,

Õz', õz', nunõje,

Zarni bugore!

(Gerd 1927: 110)

Maga, maga, mu väikseke,
kullapallike!

Kasvad – võtad kirve,

Lähed lauluga metsa;

Langetad suure puu,

Raiud ja väsid.

Maga, maga, mu väikseke,

kullapallike!

Otsustades avaldatu ja arhiivimaterjali põhjal võiks pärimuskeskkonnas taandada häällilaulu teksti üheks refrääniks või lisada uusi motiive. Häällilaulu arvatavasti üks huvitavamaid versioone on salvestatud Alnaši pärimusest 1927. aastal sündinud Mavra Krasnovalt. Tekstis pöördub ema õrnusega väikese poja poole ja jutustab, kuidas talle laulab ööbik, mesilane toob mett, liblikas paneb pea alla lilli, aga oravad korjavad pähkleid.

Noodinäide 5. Nunõ vettan gur. Häällilaul (Udmurdi Vabariigi Alnaši rajooni Udmurt Višuri küla)

Изь, изь, ну-ны-е, ул-мо-пу сясь-ка-е,
[у-чы] ты-ныд кыр-за-лоз, зар-ни муш че-чы ва-ёз.
Ча-гыр бур-до бу-бы-ли йыр у-лад сясь-ка ва-лёз.
Ко-ны пи-ёс паш-пу-ись пуш-мо-ли би-ча-ло-зы,
би-чам чёс-кыт тысь-ёс-сэс бур-ки-сы-яд по-но-зы.
Изь, изь, ну-ны-е, ул-мо-пу сясь-ка-е,
вад-эын бу-дод, тир ку-тод, тэ-ле мы-нод, кыз чо-год
до-рад бер-тод шу-ла-са, а-на-ед та-бань пы-жоз.
А-на-ед та-бань пы-жоз, луд кеч кө-йын кө-я-лоз.
Луд кеч кө-йын кө-я-лоз, ко-ны бы-жын вё-я-лоз.

<i>Iz', iz', nunõje, ulmopu sjas'kaje,</i>	Maga, maga, mu lapsuke, mu õuna- puuõieke,
<i>Utšhõ tñõd kõrdzh'aloz, zarni</i>	Õobik laulab sulle, kuldne mesilane
<i>muš tšetšõ vajoz.</i>	toob mett,
<i>Tšagõr burdo bubõli jõr ulad</i>	Sinitiivaline liblikas paneb su pea alla
<i>sjas'ka valjõz.</i>	lilli.
<i>Kon'õ pijos pašpuõs' pušmoli</i>	Oravad korjavad põõsastelt
<i>bitšalozõ.</i>	pähkleid,
<i>Bitšam tšeskõt tis'josses bur</i>	Magusad pähkliid panevad su
<i>kisõjad ponozõ.</i>	paremasse taskusse.
<i>Iz', iz', nunõje, ulmopu sjas'kaje.</i>	Maga, maga, mu lapsuke, mu õuna- puuõieke.
<i>Baddzh'õn budod, tir kutod,</i>	Kasvad suureks, võtad kirve,
<i>Tele mõnod, kõz tšhogod.</i>	Lähed metsa, kuuse raiud,
<i>Dorad bertod šulasa,</i>	Tuled koju vilega,
<i>Anajed taban' põžoz,</i>	Ema küpsetab sulle pannkooke,
<i>Anajed taban' põžoz,</i>	Ema küpsetab sulle pannkooke,
<i>Ludketš kõiõn kõjaloz.</i>	Määrib jänerasavaga.
<i>Ludketš kõiõn kõjaloz.</i>	Määrib jänerasavaga,
<i>Kon'õ bõžõn võjaloz.</i>	Määrib oravasabaga.

(Boikova & Vladõkina 1992: 113–114)

Uus süzeeliin sisaldab ohtralt animafilmi kaadreid meenutavaid pilte, mis on udmurdi tagasihoidliku ja vaashoitud traditsioonilise eneseväljenduse seisukohalt ebatavalised. Metsaelanike “multifilmilikkus”, hällilaulu fragmendi sarnasus lastekirjandusliku luule kujunditega viitab veel ühele võimalikule, kuid hilisemale autorisekkumisele laulu teksti, millest võib saada ka iseseisva uurimistöö objekt.

Kes on viisi autor?

Kui filoloogilistes vaidlustes on teada erinevate osapoolte seisukohad, siis etnomusikoloogias pole laulu autorluse teemat veel isegi tõstatatud. Viis on vähimisi loetud rahvalikuks või omistatud Vereštšaginile (Sizõi 2004: 25; Tšagõr 2000: 42). Vereštšagini luulel põhineva hällilaulu esimene noodistus ilmus 1925. aastal Glazovo pedagoogilise tehnikumi õpetaja Mihhail Romanovi udmurdi laulude kogumikus.

Noodinäide 6. Nunõ vettan kõrdzh'an. Hällilaul

(Romanov 1925: 3–4)

Lähtudes laulikute avaldamise tollastest eesmärkidest (koolikooride repertuaari koostamine) ja välitöökogemuseta mitteheliiloojatest autorite töövõtetest võib eeldada, et laul on üles kirjutatud õpilaste suust ja seejärel seatud neljahäälsele koorile. Nähtavasti oli see hällilaul juba 1920. aastatel rahva seas laialt levinud. Kuzebai Gerd on kirjeldanud uute laulude levimist Udmurdimaal: "... nõudlus votjaki laulutekstide järele oli nii suur, et selliseid väljaandeid haarati lennult, viisid õpiti selgeks kontsertidel, etendustel ja votjaki kongresside ajal kuulmise järgi ning kanti siis noorte ja kultuuritöötajate poolt kõigisse Udmurdimaa

nurkadesse” (Gerd 1927: 3). Seejuures vaikis ta tagasihoidlikult enda rollist laulude populariseerimisel. Udmurdi etnomusikoloog Rimma Tšurakova, kes uuris Kuzebai Gerdi loomingulist pärandit ja sai suhelda tema kaasaegsetega, märkis:

Kaasaegsete mälestuste järgi oli K. P. Gerd [möödunud sajandi – I. N.] 20. aastatel lauljana väga populaarne. Ta laulis rahvalikke ja revolutsioonilisi ning omaloomingulisi laule. Tänu tema esinemistele omandasid suure populaarsuse laulud “Tšagör, tšagör dödöke” (“Hall, hall tuvike”), “Vož badjar, oi kad’ ik” (“Nagu roheline vaher”) “Por”jaloz, por”jaloz” (“Keerutab, keerutab”) jt. (Tšurakova 1989: 50)

Ent Gerd ise on oma ainsas 1927. aasta noodistatud kogumikus ära toonud vaid hällilaulu teksti. Aga kes on siis viisi autor? Vihje võib anda eelpool mainitud fakt Vereštšagini luuletuse redigeerimisest Kuzebai Gerdi poolt, kes lisas refräänini “Iz’, iz’ nunõje zarni bugore!” pärast iga salmi, andes luuletusele laulu vormi – salm ja refrään. Võib oletada, et Kuzebai Gerd, andekas laulja ja pädev muusik, muutis teadlikult Vereštšagini luuletuse struktuuri, kohandades seda enda loodud või talle teadaoleva meloodiaga. Just sel kujul saavutas hällilaul populaarsuse.

Samas ei saa loobuda ka teistest hüpoteesidest, sest 1920. aastatel töötasid Udmurtias sellised kutselised muusikud nagu Mihhail Romanov, Mihhail Iljin, Jelizaveta Molotkova, E[?] Mironova, Mihhail Kurotškin ja teised, mistõttu jääb udmurdi hällilaulu viisi autorlus esialgu lahtiseks.

Kokkuvõtteks

Vaatamata oma näilisele lihtsusele ja vähenõudlikkusele on hällilaulužanr sageli pälvinud luuletajate tähelepanu. Tõenäoliselt teadis Vereštšagin hästi ome eelkäijate luuletusi: 1838. aastal ilmunud Mihhail Lermontovi “Kasakate hällilaulu”; Nikolai Nekrassovi (1845), Lev Mei (1849) ja Apollon Maikovi (1858) “Hällilaule”. Udmurdi keeles oma hällilaulu luues kasutas Vereštšagin vene luuletajate kogemustele tuginedes venekeelse luule norme: stroofiline vorm, riimitud read, neljajalgne trohheus.

Luuletus “Hall, hall tuvike” osutus edukaks. Vereštšagin esitles seda oma lugejatele kui hällilaulu, mida ta kuulis last magama paneva udmurditari esituses. Laul sai oma viisi ja muutus tõeliselt rahvalikuks, saades tuntuks igas udmurdi

külas. Nii omandas autorilooming udmurdi folkloorižanrisüsteemis iseseisva folklooriüksuse staatuse, tõrjudes peaaegu välja häällilauluimprovisatsioonid.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kirjandus

Anisimov & Veršinina & Ptšelovodova 2011 = Anisimov, Nikolai & Vershinina, Elena & Pchelovodova, Irina. *Tigyrmen gur'es: Udmurt el'kunys' Kiiasa erosys' tigrmen udmurt'eslen kyrdzh'an'essy = Tigyrmenskie melodii: pesni tigrmenskikh udmurtov Kiiasovskogo raiona Udmurtskoi Respubliki*. Narodnoe tvorcestvo Udmurtii. Izhevsk: Resp. Dom nar. tvorcestva, Dom molodezhi.

Boikova & Vladõkina 1992 = Boikova, Elena & Vladykina, Tat'iana. *Pesni iuzhnykh udmurtov*. Vyp 1. Udmurtskii fol'klor. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Domokoš 1993 = Domokosh, Peter 1993. *Istoriia udmurtskoi literatury*. Izhevsk: Udmurtiia.

Gerd, Kuzebai 1927. *Udmurt kyršan'es. Revoliutsionnye i udmurtskie narodnye pesni*. Izhevsk: Udkniga.

Nasibullin, Rif 1989. Iubilei ili oshibka? – *Udmurtskii universitet*. 7 marta.

Nurijeva 2004 = Nurieva, Irina. *Pesni zaviatskikh udmurtov*. Udmurtskii fol'klor. Vyp. 2. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Pozdejev 1965 = Pozdeev, Petr. Fol'klornye istochniki proizvedenii G. E. Vereshchagina. – *Vsesoiuznaia konferentsiia po finno-ugrovedeniiu*, iun' 1965 g. Syktyvkar, lk 154–155.

Pozdejev 1966 = Pozdeev, Petr. Udmurt literaturalen kyldemez. – *Udmurt literatura*. Izhevsk: Udmurtiia.

Pozdejev 1984 = Pozdeev, Petr. Snachala byla pesnia – *Krai rodnikovyi*, lk 112–117.

Romanov, Mikhail 1925. *Udmurt ulosys' liukam udmurt kyrdzh'an'es*. Izhkar: Udkniga.

Saharnõhh 2010 = Sakharnykh, Denis. Ob avtorstve “pervogo udmurtskogo stikhotvoreniia”. – *Zhivaia starina* 2, lk 52–55.

Sizõi 2004 = “Sizyi, sizyi golubok...” 2004. [udmurt. pesnia], muzyka narodnaia; slova G. E. Vereshchagina; perevel s udmurtskogo V. Emel'ianov. – Cherygova, V. M. (koost). *Rodnoi zemli prostory*. Khrestomatiia po fol'kloru i lit. Udmurtii, 1–4 kl. Izhevsk: Udmurtskii un-t, lk 25.

Škljajev 1989 = Shkلياev, Aleksandr. Litso i iznanka prazdnika, ili Nekotorye poiasneniia k 100-letiiu udmurtskoi literatury. – *Udmurtskii universitet* 3 marta.

Tšagõr 2000 = “Chagyr, chagyr dydyke”. Krez'gurez kalyklen; kyl'esyz G. Vereshchaginlen. – *Kenesh* 5/6, lk 42.

Tšurakova 1989 = Churakova, Rimma 1989. Pesnia v tvorcestve K. P. Gerda. – Lozhkin, Veniamin (vast toim). *Istoki iskusstva Udmurtii*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury Ural'skogo otdeleniia Akademii nauk SSSR, lk 49–67.

Vanjušev 1978 = Vaniushev, Vasilii. Istoki i traditsii pervogo original'nogo stikhotvoreniia na udmurtskom iazyke. – *Vnutrennie i mezhnatsional'nye sviazi udmurtskoi literatury i fol'klora*. Izhevsk: Nauchno-issledovatel'skii institut pri Sovete Ministrov Udmurtskoi ASSR, lk 77–82.

Vanjušev 1995 = Vaniushev, Vasilii. *Tvorcheskoe nasledie G. E. Vereshchagina v kontekste natsional'nykh literatur Uralo-Povolzh'ia*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN.

Vereštšagin 1996 = Vereshchagin, Grigorii. Vospitanie detei. – Vereshchagin, G. E. *Sobranie sochinenii* v 6 t. T. 2: *Votiaki Sarapul'skogo uezda Viatskoi gubernii*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN, lk 47–50.

Veršinina & Vladōkina 2014 = Vershinina, Elena & Vladykina, Tat'iana. *Pesni iuzhnykh udmurtov*. Udmurtskii fol'klor. Vyp 3. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Vladōkina 1991 = Vladykina, Tat'iana. “Chagyr, chagyr dydyke...”: opyt fol'kloristicheskogo prochteniia. – *Dooktiabr'skie istoki mezhliteraturnoi obshchnosti Uralo-Povolzh'ia*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN, lk 135–141.

Summary

Udmurt lullaby: Once again to the problem of the original source

Irina Nurieva

Leading Researcher

Udmurt Institute of History, Language and Literature

Udmurt Federal Research Center

Ural Branch of the Russian Academy of Sciences

nurieva-59@mail.ru

Keywords: Kuzebai Gerd, Udmurt folklore, Udmurt lullaby, Grigori Vereshchagin

Udmurt lullabies are divided into two different musical and stylistic groups. The first one, similar to many Finno-Ugric peoples, includes improvised songs - the most archaic layer of song folklore. Improvised Udmurt lullabies are various rhythmic and melodic intonations that are meant to soothe or put the child to sleep. However, the singers I met during fieldwork often sang another lullaby based on the verse of G. E. Vereshchagin, “Chagyr, chagyr dydyke...” (Blue, blue pigeon...). All the variants of this lullaby form the second group. That lullaby has been recorded throughout Udmurtia, almost supplanting local improvised lullabies. Musical analysis of the lullaby “Chagyr, chagyr dydyke...” has shown that, unlike improvised lullabies, this tune belongs to a late music style.

The lyrics of the lullaby attracted the attention of philologists and literary critics, who tried to clarify the authorship of the verse. The verse “Chagyr, chagyr dydyke...” was published by the Udmurt writer and ethnographer Vereshchagin in 1889. The heated discussion around the problem of Vereshchagin’s authorship, which unfolded later on, lasted for several decades. Udmurt folklorist T. G. Vladykina put an end to the dispute, concluding that the author of the lullaby was Vereshchagin. As proof of his authorship, the researcher presented several convincing arguments, including the peculiarities of the functioning of this tune in the tradition (“memorized song”) and the strophic form with cross-rhyme, not typical of Udmurt ritual song folklore.

Vereshchagin’s verses spread among people thanks to the Udmurt scholar, poet, and musician Kusebai Gerd. Gerd published this verse several times under the authorship of Vereshchagin, adding the refrain “Iz, iz, nunye, zarni bugore!” (Sleep, sleep, my child, golden ball!) after each stanza and replacing some words. In this version, the lullaby spread throughout Udmurtia.

While in philological disputes the points of view of different parties are known, in ethnomusicology the problem of music authorship has not even been raised yet. The music was considered folk or attributed to Vereshchagin. The first musical notation of the lullaby with Vereshchagin’s lyrics was published in 1925, in a collection of Udmurt songs by Mikhail Romanov, who was a teacher at the Glazov Pedagogical Technical School. Apparently, he recorded it from his students, then reworked it for a four-voice choir. The lullaby was sung all over Udmurtia at that time. It was also sung by Gerd, who had a good voice and musical education. It can be assumed that Kusebai Gerd composed the melody to the verse of Vereshchagin.

The fate of the verse “Chagyr, chagyr dydyke...” turned out to be fortunate. Vereshchagin nominated it as a lullaby song heard from an Udmurt woman “laying her child down”. And it really turned into a folk song, acquired its own melody, becoming known in every Udmurt village. Thus, in the Udmurt folklore genre system the author’s work acquired the legal status as an autonomous folklore unit, practically supplanting lullaby improvisations.

Irina Nurijeva on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi juhtivteadur. Tema teaduslikud huvid on seotud Volga-Kama piirkonna rahvaste traditsioonilise muusikakultuuri uurimisega, žanrisüsteemi kujunemise iseärasustega, traditsioonilise kõlapildiga, mütoloogiliste ideedega ümbritseva helimaastiku kohta.

Irina Nurieva is Leading Researcher at the Udmurt Institute of History, Language and Literature of the Udmurt Federal Research Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. Her research interests are related to the study of the traditional musical culture of the peoples of the Volga-Kama region,

Irina Nurijeva

the peculiarities of the formation of the genre system, the traditional sound ideal, and the mythological ideas about the surrounding soundscape.

ORCID 0000-0003-4372-3180

nurieva-59@mail.ru

Kaasaegse udmurdi pulmatseremoonia eripära ja kultuuriline tähendus

Tatjana Korobova

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadur
oktan85@mail.ru

Teesid: Käesolev artikkel püüab analüüsida udmurdi pulmade hetkeseisu. Pulmade kui ühe elujõulisema traditsiooni struktuur on loomulikus muutumises. Kombed ja rituaalid, mille algne eesmärk oli aidata osalejatel kohaneda uute sotsiaalsete rollidega, kaotavad oma sümbolse tähenduse. Paljusid neist tajutakse meelelahutusena või kaovad nad sootuks. Samal ajal tekivad uued rituaalid, mis muutuvad pulmatseremoonia lahutamatuks osaks ja moodustavad uut tüüpi pulma, millel on teatud omadused ja mis muutub tänapäeva ühiskonnas traditsiooniliseks.

Märksõnad: pulmakombestik, rituaal, spetsiifika, sümbolika, traditsioon, transformatsioonid, tänapäev, udmurdid

Sissejuhatus

Udmurdi pulmade uurimise ajalugu ulatub umbes nelja sajandi taha ja selle võib tinglikult jagada järgmisteks perioodideks: 18. sajand – 19. sajandi esimene pool (Rõtškov 1770; Pallas 1788; Miller 1791; Georgi 2007; Herzen 1838; Fuks 1844 jt); 19. sajandi teine pool – 20. sajandi algus (Ostrovski 1838; Gavrilov 1880; Vassiljev 1906; Luppov 1911 jt) ja 20. sajandi teine pool (Belitser 1964; Hristoljubova 1984; Slesareva 1983; Tšurakova 1986; Nurijeva 1999; Okuneva 2012 jt).

Udmurtide pulmarituaalide kohta on kogutud hulgaliselt materjali. Etnograafilise uurimistöö kõrval pööratakse suurt tähelepanu rituaali folkloorse külje, nimelt selle poeetiliste tekstide ja muusikažanrite uurimisele (Slesareva 1983; Tšurakova 1986, Hodõreva 1996; Vladõkina 1998; Nurijeva 1999, 2004). Kohalikud variatsioonid ja terminoloogilised iseärasused kajastuvad ka paljude uurijate töodes (Vladõkina 2006; Gluhhova 2008; Okuneva 2010, 2012; Nurijeva 2016; Korobova & Panina 2013 jt). Tänapäevastes uurimustes on tähelepanu pööratud traditsioonide ja rituaalide uuenduste võrdlevale analüüsile (Doro-fejeva 2008; Okuneva 2012).

Peamised tulemused

Udmurdi pulmatseremooniat kui traditsioonilise rituaalikompleksi kõige elujõulisemat elementi iseloomustab tänapäeval paljude selle elementide kõrge säilivusaste. Olles aga elu oluline osa, teeb see kahtlemata läbi muutusi.

Tänapäeval on udmurdi pulmatseremoonias selgelt eristatavad kolm peamist kihti: traditsiooniline tseremoonia, nõukogude perioodi elemendid ja globaliseerumisega seotud uued suundumused.

Oluline on ka arvestada kohalike iseärasustega, mis on kujunenud ja kujunevad jätkuvalt erinevate protsesside, näiteks rände, ajalooliste, sotsiaalmajanduslike ja kultuuriliste tegurite mõjul. Rituaalide iseloomulikke jooni tuleks käsitleda kui lõunapoolsete udmurtide ja tatarlaste, aga ka pikka aega samal territooriumil elanud põhjaudmurtide ja venelaste kultuurilise vastasmõju tulemust, mille tõttu muutusid paljud etnograafiliselt erinevate rühmade rituaalid ja laulužanrid sarnaseks. See omakorda mõjutab rituaalse kombestiku hetkeseisu. Käesolevas artiklis käsitleme tänapäevase pulmatseremoonia ühtset versiooni, mis hõlmab kõigile kohalike udmurtide rühmadele iseloomulikke traditsioone.

Pulmaeelset, pulma ennast ja pulmajärgset etappi hõlmava kolmeosalise struktuuri iga üksik etapp on läbi teinud olulisi muudatusi. Etapid on lühenenud, muutunud või kadunud on osalejate funktsioonid, vahetunud on sõnaline ja muusikaline saade.

Pulmadele eelnevast etapist on peaaegu kadunud pidulikkus ja kombestik. Kõigist pulmaeelsetest tseremooniatest on säilinud vaid kosjasobitamine, mis on nüüdseks muutunud pigem soovitavaks elemendiks ja peaaegu täielikult kaotanud oma rituaalse tähenduse. Järjest harvem kasutatakse udmurdi termineid *nõl kuran* (otsetõlkes 'tüdruku palumine') ja *nõl juan* (otsetõlkes 'tüdruku küsimine'). Noored eelistavad kasutada "kihluse" kohta vene keelest laenatud termineid (*pomolvka, obrutšenije*).

Tavaliselt käivad tänapäeva noored enne abiellumist mõnda aega kohtamas ja sõbrustavad. Mõnikord võivad nad elada koos, eriti linnades. Teineteise vanematega tutvuvad noored tavaliselt aegsasti, kuivõrd tänapäeva ühiskonnas ei peeta häbiväärseks käia külas enne kosjasobitamist. Kui paar otsustab pulmi pidada, annavad noored sellest vanematele teada. Et vanemad on oma lapse väljavalituga juba tuttavad, nad tavaliselt soostuvad ning toetavad ja abistavad igati.

Teatud aja möödudes määratakse kosjasobitajate saabumise päev. Ettevalmistus selleks sündmuseks varieerub sõltuvalt kohalikest tavadest, pere- traditsioonidest, noorte ja nende vanemate isiklikest eelistustest. Udmurtia erinevates piirkondades säilitatakse ja populariseeritakse paljude tegurite

mõjul udmurdi kultuuri. Mõnes peres suhtutakse kosjasobitamisesse erilise tähelepanuga: tellitakse rahvariiete õmblemine, valmistatakse rahvustoite ja tehakse majas remonti.

Kosjasobitamisele on kombeks kutsuda nii pruudi kui ka peigmehe lähedasi sugulasi ja sõpru. Määratud päeval saabuvad peigmees, tema vanemad ja sõbrad pruudi koju. Tänapäevani on säilinud komme alustada kosjasobitamist mõistukõnega. Tavaliselt alustavad kosjasobitajad oma pöördumist fraasiga: “*Vetõldes vuzanõ malpas’kodõ šuõsa kõlim*” (“Kuulsime, et kavatsete oma õhvakese maha müüa”) jne. Pruudi sugulased vastavad naljavormis, et neil ei ole õhvakest ja nad ei müü midagi jne. Kõik toimub lustlikult ja rõõmsalt, kuid iga osaline saab aru, et see on traditsioonilise rituaali osa.

Pruudi sugulased paluvad külalised lauda. Kohtumine toimub pidulikus õhkkonnas laua taga, kus külalised suhtlevad ning neid kostitatakse söögi ja joogiga. Selle ajal osapooled tutvuvad, arutatakse läbi vajalikud materiaalsed ja korralduslikud küsimused. Pärast kosjasobitamist kolib tüdruk peigmehe majja. Ta võib sinna jääda pulmadeni või naasta koju, aga mitte varem kui kolme päeva pärast.

Ettevalmistused pulmadeks teevad tavaliselt noored ise, kuid mitte ilma vanemate, sugulaste ja sõprade abita. Pidutsemise aja ja koha valimine, õhtujuhi ja fotograafi otsimine, pulmarongkäigu ja peosaali kaunistamine – kõik see nõuab märkimisväärseid jõupingutusi ja raha.

Pidustamise aja ja koha valimine, peremehe ja fotograafi otsimine, pulmarongkäigu ja banketisaali kaunistamine – kõik see nõuab märkimisväärseid jõupingutusi ja raha. Pulmakleidi ostmine jääb tavaliselt pruudi õlgadele. Sageli aitavad teda ema, õde või sõbranna. Pulmakleidi proovimine jääb tabustatud kombeks. Seda, kui peigmees näeb kleiti enne pulmi, loetakse halvaks endeks. Abielusõrmused ostab tavakohaselt tulevane mees.

Tänapäevane udmurdi pulm kestab tavaliselt kaks päeva ja koosneb kahest etapist. Esimesel päeval toimuvad pidustused pruudi kodus, teisel peigmehe kodus. Mõlemat sündmust ühendab sõna “*šjuan*” (pulm). Esimese päeva hommikul algab pruudi kodus ettevalmistus peigmehe vastuvõtuks. Pruut riietub lumivalgesse pulmakleiti, talle tehakse ilus soeng, vanemad naised katavad piduliku laua. Pruudi sõbrannad ja õed valmistavad peigmehele ja tema sõpradele ette loominguilisi “*teste*” ja võistlusi.

Samal ajal kogunevad peigmehe majja pulmarongkäigus osalejad. Peigmehe sõbrad ehivad oma autod värviliste lintide, kleebiste ja õhupallidega. Peigmehe ja pruudi autot peetakse korteežis peamiseks, seetõttu pööratakse sellele erilist tähelepanu. Sageli tellivad noored autode kaunistamise teenuse sellele spetsialiseerunud ettevõtelt. Juhtauto peab teiste seas silma paistma. Olenevalt perede jõukusastmest on see kaunistatud erinevate värskete või kunstlilledega.

Tänapäeva pulma üks silmatorkav tunnus on pruutpaari püüd valida parim auto. Kui neil endil sobivat autot pole, võivad nad kasutada sugulaste või sõprade autot. Linnaelanikud võivad auto rentida ka spetsiaalsetest salongidest.

Enne peigmehe jõudmist pruudi majja suletakse väravad. Nende avanemiseks peab peigmees läbi tegema tavatu katsumuse: värava alt lükatakse läbi labidas, millele tal tuleb panna raha. Selle juures abistavad teda kõik kohalviibivad sugulased ja sõbrad. Seda hetke saadavad nali ja lust. Pruudi sugulased viskavad peiu üle nalja, öeldes, et nad kontrollivad, kui palju raha on ta nõus pruudi nägemise eest välja käima.

Hoovi sisenedes põrkub peigmees uutele pruudi sõbrannade poolt ette valmistatud "katsetele": ostab tüdruku sugulaste kostitamiseks maiustusi (šokolaad, kommid, šampanja); otsib pruuti huulejälgede järgi, ütleb igal sammul pruudile õrnusi, mõistatab mõistatusi, vastab küsimustele jne. Peigmehe "katsumuste" ajal peidab pruut ennast majas või õues. Peigmees siirdub teda otsima, kuid leiab võltspruudi. Selleks võib olla teine tüdruk, ümberrietatud noormees või mees, vanem naine. Teadlased selgitavad seda mängu ideega "tüdruku üleminekust teise staatusesse... See on üks viise isikupäratustada liminaalses staatuses tüdrukuid, ning on seotud ettekujutustega teispoolsest maailmast" (Vladõkina 2018: 194). Teisisõnu on see rituaal mõeldud pruudi kaitsmiseks kurjade jõudude, kahjustuste ja kurja silma eest. Muidugi ei kannaks see element tänapäeva inimeste silmis semantilist koormust ning on üksnes pulmatseremoonia huvitav hetk.

Kui peigmees leiab üles päris pruudi, lähevad kõik majja. Vanemad või vanaema õnnistavad noori, seistes nende ees ikooniga. Nad peavad väikese kõne, pärast mida noorpaar suudleb ikooni.

Abielu ametlikuks sõlmimiseks lähevad noored perekonnaseisuametisse, kus tseremoonia on juba ette valmistatud ja vastavate ametnikega kooskõlastatud. Kõik toimub vastavalt kehtestatud reeglitele. Tänapäeval pakuvad mõned Udmurtia perekonnaseisuametid võimalust viia abielu sõlmimine läbi udmurdi keeles.

Pärast ametlikku registreerimist lähevad noorpaar ja pulmas osalejad tavakohaselt pulmakorteežis sõitma. Linna ja selle ümbruskonna elanikele on mälestusmärkide küllastamine tänapäevase pulmarituaali lahutamatu osa. Need on kindlad, "erilised" punktid, kus tehakse rituaalseid toiminguid. Tavaliselt osalevad sõidus ainult noored, vanemad külalised kohtuvad noortega pulmalauas. Teadlased usuvad, et "pulmaatraktsioonide" küllastamine aitab "sakraliseerida tänapäeva pulmarituaali", kusjuures sakraliseerimise soov on tingitud asjaolust, et "pulmariitused kuuluvad üleminekuriituste hulka" (Gromov 2008: 29).

Tänapäeva kombestik on säilinud noorte ringisõitmise tava. Pulmarong peab seitse korda ületama jõe mööda silda, kusjuures üle viimase silla kannab peigmees pruuti süles. Pärimuslikus mütoloogias on sild üks ülemineku sümboliteid (Toporov 1991). Arv seitse on kahe peamise sümbolarvu – 3 ja 4 – summa, mis on levinud peaaegu kõikides traditsioonides ja sellepärast on ilmne selle püha iseloom (näiteks seitse kui maailmaruumi idee väljendus, kui panteoni ja maailmapuu konstant, kui nädalapäevade arv jne) (Toporov 2010: 139).

Sama päeva õhtul kogunevad kutsutud kohvikusse või sööklasse, kus on kõik tähistamiseks valmis: ruum on kaunistatud õhupallide ja plakatitega, lauad kaetud. Tänapäeva kombestik kutsutakse sageli saali kaunistama pulmadekoraatorid. Enne sisenemist tervitavad noorpaari peigmehe vanemad või ema, käes ikoon ja leivapäts. Pärast õnnistamist peavad peigmees ja pruut pätsist suutäie hammustama. Arvatakse, et sellest, kes hammustab suurema tüki, saab majas peremees.

Pulma läbiviimise saab tellida ka spetsialistidelt, kes koostavad peo kava. Pulmavanema või õhtujuhi rollis võivad üles astuda kultuuritöötajad, näitlejad, õpetajad või sugulased. Tänapäeva pulmaõhtu juhid töötavad stsenaariumi järgi, mis sisaldab nii pidulikku ja meelelahutuslikku osa („mängukava“) kui ka rituaalset kombestikku (sugulaste perekondade tutvustamine, kingituste üleandmine noorpaarile, pereliikmete uue perekondliku staatuse tähistamine, roogade serveerimise järjekord jne). Oluline on märkida, et need kaks aspekti on üksteisega harmooniliselt põimunud (Matlin 2003: 48).

Linnatingimustes kestab pulm tavaliselt ühe päeva, järgmisel päeval tulevad kokku üksnes lähimad sugulased. Külades seevastu kogunevad kõik külalised järgmisel päeval peigmehe majja. Siin viiakse noortele läbi katseid, mis on küll traditsioonilised, kuid meie päevil pigem mängulise iseloomuga. Pruut peab valmistama spetsiaalset udmurdi rooga *tabaneid*, tooma kaevust või mõnest muust veeallikast vett, pühkima varem laialipuistatud prügi ja koguma münte. Peigmehe ülesanne on lõhki lüüa puupakk, millesse on varem sisse tambitud mündid. Peigmehe sugulased naeravad pruudi tegutsemise välja ja püüavad tema tööd igati segada. Selline käitumine viitab binaarsele opositsioonile „oma / võõras“ ja selle eesmärk on kaitsta pruutpaari (perekonda) „kurja silma eest, ebaõnne eest nende tulevases ühises elus“ (Gluhhova 2023: 407).

Tänapäevase udmurdi pulma erijooneks on võimalus pidada pulma vastavalt rahvapärimusele selleks spetsiaalselt varustatud kohtades – pereparkides, puhkekeskustes jne. Korraldajad pakuvad noorpaaridele erinevate rituaalide läbiviimiseks oma teenuseid. Udmurtia üks suuremaid etnilises stiilis pulmade pidamise kohti on vabaõhumuuseum-kaitseala Ludorvai. Siin saavad noorpaarid proovida udmurdi rahvarõivaid ja teha läbi pulma marsruut, kuhu

on põimitud palju rituaalseid tegevusi, mille eesmärk on kaitsta ja suurendada uue pere heaolu. Nende seas on löökpilli tangõri mängimine, elava vee järele allikale minek (foto 1), perekoldesse tule süütamine, aga ka akordioni saatel jalutamine (foto 2) ja muud meelelahutused.

Foto 1. Sofronovite noorpaar siirdub rituaalsele veetoomisele muuseumis Ludorvai. Maksim Jegorovi foto 2018.

Foto 2. Sofronovite noorpaar ja pulmalised akordioniga jalutamas muuseumi Ludorvai territooriumil. Maksim Jegorovi foto 2018.

Kokkuvõtteks

Oleme seega jõudnud järeldusele, et tänapäevane udmurdi pulm jääb elujõuliseks, säilitades oma algsed traditsioonid, millele lisanduvad uued rituaalid ja tänapäeva eripärad. Eripäradena võib välja tuua sündmuse intiimsuse, ebastandardseid kohad, kaasaegsete tehnoloogiate kasutamise, uued meelelahutusvormid ja muud uuendused.

Sellised stsenaariumid aitavad kaasa uute traditsioonide tekkele, mida edastatakse nii suuliselt kui ka kirjalikult. See võimaldab öelda, et udmurdi pulm on tänapäeval stabiilse kombestikuga traditsioon, ajalooliste muutuste tulemusena tekkinud uut tüüpi pulm.

Muudatused on aset leidnud etnograafilistes sfäärides, need puudutavad majapidamistarbeid, toitu, söidukeid ja muid aspekte. Tänapäeva maailma mõjutab globaliseerumisprotsess, mille aluseks on infoevolutsioon. Sellel on otsustav mõju kõikidele inimelu valdkondadele, andes neile kvalitatiivselt uusi jooni. Arvutid, internet, satelliit tehnoloogiad ühendavad kõigi maailma riikide ja piirkondade majandust, teadust ja kultuuri. See aitab kaasa globaalse kultuuriteadvuse kujunemisele.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kirjandus

Belitser, Vera 1964. Udmurty. – *Narody Evropeiskoi chasti SSSR*. T. 2. Moskva: Nauka, lk 472–509.

Dorofejeva 2008 = Dorofeeva, Marina 2008. Udmurtskaia svad'ba: istoriia i sovremennost'. – *Materialy dokladov I Vserossiiskoi molodezhnoi nauchnoi konferentsii "Molodezh' i nauka na severe"*. (v 3-h tomah). Tom II. Syktyvkar: Respublika Komi. 14–18 apreilia 2008. Syktyvkar, lk 119–120.

Fuks, Alexandra 1844. Poezdka k votiakam Kazanskoj gubernii. – *Kazanskije gubernskie vedomosti* 14–29.

Gavrilov, Boris 1880. *Proizvedeniia narodnoi slovesnosti, obriady i pover'ia votiakov Kazanskoj i Viatskoj gubernii*: zapisany, perevedeny i izlozheny Borisom Gavrilovym vo vremia ego komandirovki v votiatskie seleniia Kazanskoj i Viatskoj gubernii. Kazan': Pravoslavnoe missionerskoe obshchestvo.

Georgi, Iogann 2007. *Opisanie vsekh obitaiushchikh v Rossiiskom gosudarstve narodov*. Ikh zhiteiskikh obriadov, obyknovenii, odezhd, zhilishch, uprazhnenii, zabav, veroispovedanii i drugikh dostopamiatnostei / predisl. i prim. V. A. Dmitrieva. Perepech. s izd. 1799 g. s ispr. i dop.; izd. 2. Sankt Peterburg: Russkaia simfoniia.

Gluhhova 2008 = Glukhova, Galina. "Konoplinaia golova" udmurtskoj svad'by: ot rituala k frazeologizmu. – *Vestnik udmurtskogo universiteta*. Vyp. 1. Izhevsk, lk 131–136.

Gluhhova 2023 = Glukhova, Galina. Riazhen'e v sisteme traditsionnoi udmurtskoj svad'by. – Panina, Tat'iana & Lozhkina, Elizaveta (koost). "*Mi um veras'ke – lul-siulem vera...*" = "*Ne my govorum – dusha govorit...*". Kollektivnaia monografiia. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN, lk 402–407.

Gromov, Dmitrii 2008. Poseshchenie dostoprimechatel'nostei kak chast' sovremennogo svadebnogo obriada. – *Traditsionnaia kul'tura* 9, 2 (30), lk 28–39 (<http://www.trad-culture.ru/article/d-v-gromov-poseschenie-dostoprimechatel'nostey-kak-chast-sovremennogo-svadebnogo-obryada> – 07.11.2024).

Herzen 1838 = Gertsen, Aleksandr. Votiaki i cheremisy. – *Viatskie gubernskie vedomosti* 3, lk 11–15.

Hodõreva 1996 = Khodyreva, Marina 1996. *Pesni severnykh udmurtov*. Udmurtskii fol'klor. Vyp. 1. Izhevsk: Udmurtskij institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN.

Hristoljubova 1984 = Khristoliubova, Liudmila. *Semeinye obriady udmurtov (traditsii i protsessy obnovleniia)*. Izhevsk: Udmurtiia.

Korobova, Tat'iana & Panina, Tat'iana 2023. Terminy rodstva i svojstva v udmurtskikh svadebnykh pesniakh (Kinship and Property Terms in Udmurt Wedding Songs). – *Russian Linguistic Bulletin* 12 (48) (DOI:10.18454/RULB.2023.48.44).

Lupov, Vasiliï 1911. *Materialy dlia istorii khristianstva u votiakov v pervoi polovine XIX veka*. Viatka: Gubernskaja tipografiia.

Matlin, Mikhail 2003. Sovremennye svadebnye obychai i obriady russkogo naseleniia goroda Ul'ianovska. – *Traditsionnaya kul'tura* 1, lk 41–50.

Miller, Gerard 1791. *Opisanie zhivushchikh v Kazanskoj gubernii iazycheskikh narodov, iako to cheremis, chuvash i votiakov*. S pokazaniem ikh zhitel'stva, politicheskogo

uchrezhdeniia, telesnykh i dushevnykh darovaniï, kakoe plat'e nosiat, ot chego i chem pitaiutsia, o ikh torgakh i promyslakh, o khudozhestvakh i naukakh, o estestvennom i vymyshlennom ikh iazycheskom zakone, takozh o vsekh upotrebitel'nykh u nikh obriadakh, nravakh i obychaiakh : s prilozheniem mnogochislennykh slov na semi raznykh iazykakh, kak to na kazansko-tatarskom, cheremisskom, chuvashskom, votiatskom, mordovskom, permskom i zyrianskom, i prio-bshchennym perevodom gospodnei molitvy Otche nash na cheremisskom i chuvashskom iazykakh. Sankt Peterburg: Imperat. akad. nauk.

Nurijeva 1999 = Nurieva, Irina. *Muzyka v obriadovoi kul'ture zaviatskikh udmurtov: problemy kul'turnykh konteksta i traditsionnogo myshleniia*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, yazyka i literatury UrO RAN.

Nurijeva 2004 = Nurieva, Irina. *Pesni zaviatskikh udmurtov*. Udmurtskii folklor. Vyp. 2. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Nurijeva 2016 = Nurieva, Irina. Udmurtskaia svad'ba: struktura, terminologiiia, muzykal'nyi kod. – *Finno-ugorskii mir* 2, lk 101–105 (<https://csfu.mrsu.ru/arh/2016/2/101-105.pdf> – 07.11.2024).

Okuneva, Tat'iana 2010. Terminologiiia uchastnikov udmurtskoi svad'by. – *Tatarskaia fol'kloristika: issledovaniia molodykh*. Sb. materialov chtenii shko1y molodykh fol'kloristov. Kazan', lk 99–106.

Okuneva, Tat'iana 2012. Terminologiiia udmurtskoi svadebnoi obriadnosti kak kul'turnaia informatsiia. – *Social Science. Obshestvennye nauki. Vserossijski nauchny zhurnal*, lk 107–111.

Ostrovski 1873 = Ostrovskii, Dmitry 1873. *Votiaki Kazanskoï gubernii*. Trudy obshchestva estestvoispytatelei pri Imperatorskom" Kazanskom" Universitete. T. IV, nr 1. Kazan': Litotip K. F. Tili.

Pallas, Peter 1788. *Puteshestvie po raznym provintsiiam Rossiiskoi Imperii v 1768–1769 gg.* Ch. 3, polovina vtoraiia. Sankt Peterburg.

Rõtškov 1770 = Rychkov, Nikolai 1770. *Zhurnal ili Dnevnyia zapiski puteshestviia kapitana Rychkova po raznym provintsiiam Rossiiskago gosudarstva, 1769 i 1770 godu*. Sanktpeterburg: Pri Imp. Akad. nauk.

Slesareva, Mariia 1983. Ritmicheskie osnovy i zvukovaia organizatsiia stikha svadebnykh pesen vostochnykh finno-ugrov. – Perevozchikova, T. G. (vast toim). *Voprosy svoeobraziia zhanrov udmurtskoi literatury i fol'klora*. Izhevsk: Nauchno-issledovatel'skii institut pri Sovete Ministrov Udmurstkoi ASSR, lk 26–46.

Toporov, Vladimir 1991. Most. – Tokarev, Sergei (peatoim). *Mify narodov mira*. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, lk 176–177.

Toporov, Vladimir 2010. *Mirovoe derevo. Universal'nye znakovye komplekсы*. T. 2. Moskva: Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi.

Tšurakova 1986 = Churakova, Rimma 1986. *Udmurtskie svadebnye pesni*. Dlia peniia (solo, ans., khor) bez soprovozhd. Ustinov: Udmurtiia.

Vassiljev 1906 = Vasil'ev, Ioann. *Obozrenie iazycheskikh obriadov, sueverii i verovanii votiakov Kazanskoï i Viatskoï gubernii*. IOAIIe. T. 22. Vyp. 3, 4, 5. Kazan': Tipol. Imp. un-ta.

Vladõkina 1998 = Vladykina, Tat'iana. *Udmurtskii fol'klor: problemy zhanrovoi evoliutsii i sistematiiki*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Vladõkina 2006 = Vladykina, Tat'iana. Atributivnye i verbalnye paralleli v udmurtskom i russkom svadebnom ritualakh. – Gacak, V. M. & Vladykina, T. G. (toim). *Russkii Sever*

Tatjana Korobova

i vostochnye finno-ugry: problemy prostranstvenno-vremennogo fol'klornogo dialoga: Materialy I Mezhtregional'noi konferentsii i VII Mezhdunarodnoi shkoly molodogo fol'klorista (Izhevsk, 23-26 oktiabria 2005 g.). Izhevsk, lk 50–57 (<http://i.uran.ru/nasledie/content/atributivnyye-i-verbalnye-paralleli-v-udmurtskom-i-russkom-svadebnom-ritualah> – 06.11.2024).

Vladõkina 2018 = Vladykina, Tat'iana 2018. *Udmurtskii fol'klorni mirotekst: obraz, simvol, ritual*. Monografii. Izhevsk: MonPorazhen.

Summary

The specifics and cultural significance of the modern Udmurt wedding ceremony

Tatiana Korobova

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

oktan85@mail.ru

Keywords: Udmurts, wedding ceremony, traditions, ritual, transformations, current state, specificity, symbolism

This article aims to analyze the current state of Udmurt weddings. While remaining a vital tradition, their structure is undergoing changes. Customs and rituals that were originally intended to help participants adjust to new social roles are losing their symbolic significance. Many of these rituals are now seen as mere entertainment or have even disappeared altogether. At the same time, new customs and traditions are emerging, becoming an integral part of modern Udmurt weddings and forming a new type of celebration with its own unique characteristics. These new customs are becoming increasingly popular and are now considered traditional in modern society.

Tatiana Korobova (PhD) Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Fõderaalise Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna nooremteadur. Tema teadushuvi keskmes on udmurdi pulmarituaalid: tegevused, terminoloogia ja objektid koos oma semantikaga.

Tatiana Korobova (PhD) is Junior Research Assistant at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. Her main field of interest is wedding rituals of Udmurts: semantics of actions, terminology and objects.

ORCID 0009-0005-5469-3046

oktan85@mail.ru

www.folklore.ee/tagused

“Liikumisega” vene laulude kultuurilisi tähendusi Udmurdimaa Debjossõ rajooni Varni külas

Svetlana Tolkatšova

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur
svetlana-tolk@mail.ru

Teesid: Käesoleva artikli eesmärk on välja selgitada vene ringmängu- ja tantsulaulude toimimise eripärad põhjajaudmurtide traditsioonilises kultuuris.

Uurimuse jaoks on valitud neli venekeelset laulu, mille Tatjana Vladõkina salvestas udmurdi esitajatelt 1981. aastal Udmurdimaa Debjossõ rajooni Varni külas: “*Mõ zaganem sem’ zagadok*” (“Me anname seitse mõistatust”), “*Pri dolinke voda*” (“Oru ääres on vesi”), “*Tropitsa, konopel’ kolotitsja*” (“Teerada tambib kanepit”), “*Tšornõi voron voda pil*” (“Must ronk jõi vett”). Nende laulude korrelatsioon Kama ja Vjatka vaheala ringtantsutraditsiooni vene lauludega võimaldab neid nimetada *liikumisega lauludeks*.

Laulude muusikalise ja poeetilise stilistika ning nende esitamise kultuurilise konteksti analüüsi tulemusena selgus, et udmurdi folklooris eksisteerivad vene ringmängu- ja tantsulaulud paralleelselt udmurtide jaoks oluliste sakraalsete hõimuviiside väljakujunenud tuumikuga. Samas iseloomustab põhjajaudmurtide traditsioonilist muusikakultuuri tendents assimileerida “liikumisega” vene laulud omakultuuri ja neist mõnele isegi sakraalse tähenduse omistamine.

Esimene ja teine tendents venekeelsete ringmängu- ja tantsulaulude levimises põhjajaudmurti murdealadel on seotud kollektiivse, ühendava algusega, pühade rõõmsa meeleoluga, suhtumisega venekeelsetesse ringtantsu- ja mängulauludesse kui “piiripealsesse” žanrisse.

Kolmas tendents viitab tavale laulda ringmängulaule aeglases tempos, isiklikuma suhtumisega reprodutseeritavasse heliteosesse, sooviga väljendada oma individuaalsust ja originaalsust heli tasandil. Mõnede aeglaste vene ringmängulaulude laulmine põhjajapoolsete udmurtide poolt kõlab muusikaliste ja rütmiliste parameetrite järgi kokku *krez*’ide esitustega.

Vene tekstiga aeglaste ringtantsulaulude kaasamine udmurdi rituaalidesse on mõnikord seotud sooviga anda sellistele lauludele “erilisi” tämbriilisi, akustilisi ja metrorütmilisi omadusi, mis on omased algupärastele udmurdi tavandilauludele ja “kooskõlas” udmurdi rituaalidega.

Märksõnad: põhjajaudmurtid, Udmurdi laulud, Varni küla, vene ringtantsutraditsioon

Sissejuhatus

1981. aasta suvel salvestasid Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi folkloori- ja etnograafilise ekspeditsiooni liikmed Tatjana Vladõkina, Maria Slessareva ja teised Udmurdimaa Debjosõ rajooni Varni külas mitu venekeelset laulu. Seda tänapäeva Udmurdimaa kesk- ja põhjapoolsetel aladel elavate udmurtide (põhjaudmurtide) traditsioonilisele kultuurile iseloomulikku nähtust kirjeldasid udmurdi muusikalist folkloori uurivad teadlased ja preestrid juba 19. sajandil. 20. sajandi lõpus sai selle nähtuse uurimine üheks teaduslikuks suunaks Tatjana Vladõkina uurimis- ja kogumistegevuses (Vladõkina 2004; Vladõkina 2006; Vladõkina & Tolkatšova 2015).

Artikli eesmärk on välja selgitada vene ringmängu- ja tantsulaulude toimimise eripärad põhjaudmurtide traditsioonilises kultuuris 1981. aasta ekspeditsiooni ajal salvestatud venekeelsete laulude muusika ja poeetika stiilianalüüsi kaudu. Märkimisväärset tähelepanu pööratakse artiklis laulude helilise külje iseloomustamisele, eelkõige akustilisele ja tämbrilisele parameetritele.

Väljendeid *helikoetis*, *helikangas*, *heliväli* kasutatakse käesolevas artiklis töömõistetena. Nende all mõeldakse laulu teatud omaduste kogumit, mis on seotud heliga: rütm, meetrika, foneetika, tämber, faktuur, artikulatsioon, toonaalsus ja meloodia, sõnad jne.

Uurimuse jaoks valiti neli laulu, mida selles külas esimesena lauldi – “*Mõ zaganem sem’ zagadok*” (“Me anname seitse mõistatust”), “*Pri dolinke voda*” (“Oru ääres on vesi”), “*Tropitsa, konopel’ kolotitsja*” (“Teerada tambib kanepit”), “*Tšornõi voron vodu pil*” (“Must ronk jõi vett”). Nende laulude korrelatsioon Kama ja Vjatka vaheala ringtantsutraditsiooni vene lauludega võimaldab neid nimetada *liikumisega lauludeks*.¹

Küsimus mõnede viiside kooskõlastusest teatud žanritega on udmurdi folklooristikas endiselt aktuaalne ning etnomusikoloogide ja folkloristide tähelepanu all (Anisimov & Okuneva *et al.* 2015: 157–159; Vladõkina 1998: 13–23; Nurijeva 2012: 148; Nurijeva 2014: 31–39; Ptšelovodova 2013; Hodõreva 1996: 6–11).

Uurimus

Laulu “Me anname seitse mõistatust” žanriks on ekspeditsioonimaterjalide kirjelduses märgitud kui *gužem-juon*’i pühade laul, see on kevadsuvisel perioodi peamine püha ja millega lõpeb suvine pööripäev² (Vladõkina & Gluhhova 2011: 52).

Kaks teist laulu – “Oru ääres on vesi” ja “Teerada tambib kanepit” – on tantsulaulud *ekton kõrdzh’an*, mida võis esitada *gužem-juon*’i peol või ka muul ajal.

Laulu “Must ronk jõi vett” žanrit ei ole märgitud. Selle muusikaline stiilistika ja poetilised tunnused langevad kokku mõnede tänapäeva Udmurtia territooriumil levinud vene ringtantsu- ja mängulauludega.

Venekeelsete ringmängu- ja tantsulaulude käibivusel põhjaudmurtide folklooris oli teatud spetsiifika. Venekeelseid ringmängu- ja tantsulaule esitati peoõhtutel, sh ühispidudel, kus osalesid vene noored. See žanrisfäär oli üks etnilise muusikatradsiooni “väliseid” piire ja samal territooriumil elanud udmurtide ja venelaste kultuurilise suhtluse võimalus.

Venekeelseid “liikumisega” laule lauldi mitte üksnes meelelahutuseks ja puhkamise ajal, vaid neile võidi omistada ka teatavat sakraalsust, kuna nad kaasati rituaalse muusika valdkonda. Näiteks oli laul “Me anname seitse mõistatust” udmurdi kalendripüha *gužem-juon* “muusikaline märk”.

Gužem juon’i püha laulu “Me anname seitse mõistatust” helisalvestuse kuulamine tekitab ebatavalisi, tugevaid tundeid. Laulu lauldakse väga valjult, “kõlavalt” ja väljendusrikkalt. See on justkui “küllastunud” tiheda, “paksu” kõlaga. Tatjana Vladõkina mälestused nende laulude esitajatest on hämmastavad. Enam kui neljakümne aasta pärast mäletas ta lauljaid ikka veel hästi – nende välimust, nende häälte võimsust ja isegi ärevaid tundeid, mida nad oma laulmisse panid.

Gužem juon’i laul “Me anname seitse mõistatust” langeb tekstiliste iseärasuste ja muusikalise stiili poolest kokku mõnede tänapäeva Udmurtia vene traditsiooni ringmängulauludega. Muusikalise stiili ja eelkõige helikvaliteedi poolest erineb põhjaudmurtide aeglase ringmängulaulude laulmine venelaste samalaadsete laulude laulmisest.

Lisaks tämbrilisele ja akustilisele ilmele muudab laulu eksklusiivseks ka selle rütmiline korraldus. Lauluviisi rütmiline struktuur on korduvuspaar, kus kaks esimest konstruktsiooni on vastavuses ühe silbirühma kordamisega ja järgmised kahe silbirühma kordamisega. Laulu värsiehituse kompositsioon on *aaBB* või *aa ab ab*, kus “a” on neljasilbiline rühm, “ab” on neljasilbilise rühma kordus + uus 4–7-silbiline silbirühm. Värsiehituse valemiks on 4+4+4-7+4-7.

Sarnase sisuga laul “*Kak s-po logu*” (“Kui mööda orgu...”) on avaldatud monograafias “Kama ja Vjatka vaheala vene ringtantsutraditsioon” (“*Russkaja horovodnaja traditsija Kamsko-Vjatskogo mežduretš’ja*”). See on salvestatud Krasnogorskoje külas 1994. aastal udmurtidest õdede ansambliilt, kelle mehed on vanausulised (Starodubtseva 2001: 342–344). Ringlaulu “Kui mööda orgu...” esitati nelipühäl ringtantsus, s.t kui osalejad marssisid aeglaselt ringis:

Laulunäide "Kak s-po logu"

♩ = 60

Как с-по ло_ гу,
как с-по ло_ гу, как с-по ло_ гу, ло_ гу зе_ ле_ но_ му,
как с-по ло_ гу, ло_ гу зе_ ле_ му.

^{-од}
И_ дё_ (но)_ д_ ле_ вка,
и_ дёт_ де_ вка_ и_ дёт_ де_ вка= се_ ми_ ле_ то_ чёк,
и_ дёт_ де_ вка= се_ ми_ ле_ то_ чёк.

^{-эй}
За_ ней_ па_ рень,
за_ не_ (ней) па_ рень, за_ ней па_ ре_ нь_ ра_ ску_ д_ ря_ вый_ мо_ (но)_ ло_ дой,
за² ней па_ ре_ нь_ ра_ ску_ д_ ря_ вый_ мо_ ло_ дой.

Detailed description: The image shows a musical score for a song titled "Laulunäide 'Kak s-po logu'". The score is written in G major (one sharp) and 3/4 time. It consists of a vocal line and a piano accompaniment. The tempo is marked as ♩ = 60. The lyrics are in Russian. The score is divided into several systems, each with a vocal line and a piano accompaniment line. The lyrics are: "Как с-по ло_ гу, как с-по ло_ гу, как с-по ло_ гу, ло_ гу зе_ ле_ но_ му, как с-по ло_ гу, ло_ гу зе_ ле_ му." There are some corrections or alternative readings in the lyrics, such as "и_ дёт_ де_ вка_ и_ дёт_ де_ вка= се_ ми_ ле_ то_ чёк," and "и_ дёт_ де_ вка= се_ ми_ ле_ то_ чёк." The score ends with a double bar line.

Laulu “Me anname seitse mõistatust” teine variant on esitatud Jevgenija Skljarova väitekirjas “Muusikaline folkloor Udmurdi Vabariigi vene põliskasukate kalendritavandites” (“Muzõkal’noi fol’klor v kalendarnõh obrjadah russkih starožilov Udmurtskoi Respubliki”). Laulu “Zaganut’ le sem’ zagadok” (“Annaks seitse mõistatust”) salvestas ta naiste lauluansambliilt 2006. aastal Balezino rajooni Karsovai külas. Skljarova märgib, et selle laulu saatel kõnniti “rivis” nelipühal (Skljarova 2015: 167–168).

Kõigi kolme laulu (“Me anname seitse mõistatust”, “Kui mööda orgu...”, “Annaks seitse mõistatust”) kompositsiooniline rütmistruktuur on sarnane. Laulude esimesed kaks rida on tsesuurilised konstruktsioonid, teised kaks rida on segmenteeritud. Kolmandas ja neljandas viisireas korduvad silbirühmad on redutseeritud.

Tabel 1. Laulude silbiperioodide võrdlustabel
 “Me anname seitse mõistatust” (Varni küla, salvestanud Tatjana Vladõkina),
 “Kui mööda orgu...” (Krasnogorskoje küla, salvestanud Svetlana Starodubtseva),
 “Annaks seitse mõistatust” (Karsovai küla, salvestanud Jevgenija Skljarova).

деревня Варни (запись Татьяны Владыкиной)	село Красногорье	село Карсовай
♩ = 52	♩ = 60	♩ = 84
♩ ♩ ♩ ♩	♩ ♩ ♩ ♩	♩ ♩ ♩ ♩
Мы за-га- нем,	Как с-по до-гу,	За-га- нуть де.
♩ = 60	♩ ♩ ♩ ♩	♩ ♩ ♩ ♩
Мы за-га- нем,	Как с-по до-гу,	За-га- нуть де.
♩ = 38	♩ ♩ ♩ ♩	♩ ♩ ♩ ♩
Мы за-га- нем семь за-га- док,	Как с-по до-гу, до-гу зе-де-но-му,	За-га- нуть де семь за-га- док,
♩ = 36	♩ ♩ ♩ ♩	♩ ♩ ♩ ♩
Мы за-га- нем семь за-га- док.	Как с-по до-гу, до-гу зе-де-но-му,	За-га- нуть де семь за-га- док.

Tabelist on näha, et laulu “Me anname seitse mõistatust” originaalseks “heliliseks” muusikalis-rütmiliseks tunnusjooneks on meetrilise rütmi muutus viisirea teises pooles, samuti rütmi kontrast, mis tuleneb takti muutumisest stroofi teises pooles. Terves laulus on iga salmi esimeses ja teises meloodiareas

45–60 veerandlööki minutis ning kolmandas ja neljandas 32–40 veerandlööki minutis. Üleminekul teiselt meloodiarealt kolmandale muutub meetrilise rütmi pulsatsioon veerandike pulsatsioonist kaheksandike pulsatsiooniks.

Neid laulukatkendeid kuulates tekib rütmi “häire”, pärssimise, “hõljuva” rütmi mulje. Selliste kuulmismuljete tekkele aitab kaasa ka udmurdi muusikakultuuri traditsiooniliste rütmimustrite kasutamine laulus, kui rõhutatud ja kadentsihelid veidike pikenevad (aeg-ajalt ka lühenevad). Näiteks teise meloodiastroofi alguses on võrreldes esimese stroofi alguse rütmimustriga esimene silp kaheksandiku võrra lühenenud ja kolmas silp kaheksandiku võrra pikenenud (antud rütmimustris ei toimi pikenemine ega lühenemine kaheksandiku võrra täpselt). Kolmanda stroofi alguses esineb samuti kestuste varieerumist. See rütmimustri eripära on omane mõnede udmurdi lauljate poolt aeglasemas tempos lauldud ringmängulauludele, aga ka teiste žanrite udmurdi lauludele.

Laulu “Me anname seitse mõistatust” tonaalsuse ja meloodia struktuur on lähedane vene traditsiooni ringmängulaulude muusikastiilile. Selle helikorraldus on diatooniline, kuid ülemise hääle meloodia, v.a üks fragment (ülemine teiselt meloodiarealt kolmandale), põhineb anhemitoonilistel meloodilistel pööretel, mis on tüüpiline Udmurtia põhjapoolsete piirkondade vene ringtantsu- ja mängulauludele.

Esimese ja teise meloodiarea muusikaliste fraaside meloodiline ja intonatsiooniline kontuur meenutab siksakki, nende meloodiad näivad “keerlevat”. Kolmandas ja neljandas meloodiareas on meloodilise liikumise üldine allapoole suund seotud allapoole suunatud alahäältega. Selline meloodilis-intonatsiooniline kontuuri kujundamine meenutab kuulmistunnete omamoodi “tõlkimisel” graafilisteks ja visuaalseteks tunneteks paljusid laskuvaid alahääli-“ojakesi”.

Laulu faktuur on varieeruv heterofoonia akordi-harmonilist laadi elementidega, ühe madala hääle võimaliku oktaavi dubleerimisega.

Laulus kasutatakse aeglase lüüriliste ja ringtantsulaulude esitamisel kohalikule vene ja udmurdi traditsioonile iseloomulikke helijuhtimise võtteid: ühe täishäälikuga “mängimine”, selle värvimine – ülemine teiseks täishäälikuks, kaashäälikute hääldamine, sõnakatkestused, eellööke meenutavad melismid, glissando, hääle “värinad”, tugevatele silpidele langevate üksikhelide rõhutatud esiletõstmine.

Põhjaudmurdi ja bessermani rahvakultuuris on olemas selline eksklusiivne žanr nagu *krez'*. Teadlaste, etnograafide, folkloristide esimesed andmed *krez'*i kohta pärinevad 19. sajandi lõpust (Nurijeva 2014: 5–9). *Krez'*i kui udmurdi traditsioonilise muusikakultuuri fenomeni kirjeldusele on pühendatud peatükk “*Krez'* kui fenomen põhjaudmurtide ja bessermanide traditsioonis” (*Krez' kak fenomen v traditsii severnõh udmurtov i besermjan*) Irina Nurijeva monograafias “Improvisatsioon udmurtide laulukultuuris: žanr, stiil, mõtlemine”

(“*Improvizatsija v pesennoi kul'ture udmurtov: žanr, stil', möšlenije*”, 2014); Tatjana Vladõkina, Marina Hodõreva ja Aleksandr Ivanovi uurimistööd ja publikatsioonid (Vladõkina 1998: 19–22; Ivanov 1996; Hodõreva 1996), muud materjalid ja uurimused. *Krez*'i kõige iseloomulikumad tunnused on laulmine teatud “refraáni” silpidele ja sõnadele, tekstiline ja meloodiline improviseatsioon otse laulmise käigus, s.t iga osaleja võimalus improviseerida ansambelis oma muusikalis-verbaalset teksti.

Laulu “Me anname seitse mõistatust” ning põhjaudmurdi ja bessermani *krez*'i helikanga ühised muusikalised ja rütmilised parameetrid on rütmiliste ja meloodiliste osade suhteline individuaalsus, mis väljendub pulsatsiooni ja aktsentueerimise vabaduses, melismides ja glissandos. Mõned Irina Nurijeva kirjeldatud *krez*'i muusikalised ja stiililised tunnused on omased ka laulule “Me anname seitse mõistatust”:

lauuviiside helistiku aluseks on nelja-viie kõlaga diatoonilised “mažoorse kaldega” heliread (Nurijeva 2014: 25);

meloodilise kontuuri iseloomulikuks tunnuseks on langev astmeline liikumine (Nurijeva 2014: 25);

“[...] erinevate foneemide artikuleerimine [...]”, mis aitavad kaasa “[...] erilise tämbriefekti kujunemisele” (Nurijeva 2014: 18).

Udmurtide aeglase venekeelsete ringmängulaulude esitamise muusikalist stiili eristab heliomadus, mida võib kirjeldada kui “innukat”, artistlikku, vaba, valju ja kõlalist. Muusikalise stiili poolest erineb põhjaudmurtide aeglase ringmängulaulude laulmine venelaste samalaadsete laulude esitamisest. Vene traditsioonis kohtub sarnase heliomadusega laulmist lüüriliste laulude ja üsna harva mõne aeglase ringtantsulaulu esitamisel.

Nende ringmängulaulude esituses on selgelt näha improviseatsioonialget metrorütmikas: võimalikud on teksti- ja meloodiaastroofide varieerimine ning žanrimodulatsioonid. Selliseid laule on salvestatud ja avaldatud vähe. Näiteks ringtantsulaulu (*krugen bergan*) “Istub Tõnja diivanil” (“*Sidit Tõnja l' da na dinvanja*”) tekst põhineb vene lüüriliste ja nekrutilaulude poeetilistel motiividel (Starodubtseva 2001: 387–388). Laulu esimene rida on parafras laulu “Istub Vanja diivanil” (“*Sidit Vanja na divane*”) algusridadest. Edasi tulevad teksti nekrutilaulu “Oh, hüvasti, tüdrukud, hüvasti, naised” (“*Oh, proštšai, devki, proštšai, babõ*”) ja kirjandusliku päritolu lüürilise laulu “Viimase viieka eest ostan ma hobuste kolmikrakendi” (“*Na poslednjuju da na pjatjorotšku kuplju ja troika lošadei*”) poeetilised motiivid ning tuleb mängu improviseerimine vene sõnade ja tähenduseta sõnadega. Seega põimuvad selle ringmängulaulu (*krug bergan*) tekstis vene lüüriliste ja nekrutilaulude ning udmurdi “sõnadeta” laulude vaba improviseerimise tunnused:

*Sidit Tõnja na dinvanja
On poslednoi rjumku p'jot
Veder djonuški v stakane
Kazak, du(u)šitsõ, proštšai.*

*Kazak dušitsõm proštša^ei,
Proštšai, defki, peoštšai, babõ,
Proštšai, ste(a)rai, oi da, staroški*

*Proštšai, sta^eroi staruški,
A osta^etotsno eranka,
Kuplju ja troiku loša^edei.*

*Kuplju ja troiku loša^edei,
Troika ska^etšet, jamšõk platšet,
Kaznatšei pesni pojot...*

[Istub Tõnja diivanil,
Rüüpab viimast pitsi.
Ämber raha klaasis,
Kasak, hingede, hüvasti.

Kasak, hingede, hüvasti.
Hüvasti neiud, hüvasti naised,
Hüvasti, vanad, oi vanakesed.

Hüvasti vanad, vanakesed,
Aga allesjäänud raha eest
Ostan troika hobuseid.

Ostan troika hobuseid.
Troika tormab, kutsar nutab,
Varahoidja laule laulab...]

Tähelepanuväärne on laulu metrorütmiline ja muusikaline struktuur, mis on lähedane udmurdi ja besermani *krez'*idele omase stiiliga. Nii kujuneb teksti tiraadi-stroofiline vorm kolmest või neljast tsesuurilisest konstruktsioonist. Ülemise hääle meloodilises kujunduses on kaasatud mitu heli, fraaside meloodiline kontuur on lähedane "kumera laine" kujule, meloodilisi algpöördeid iseloomustavad hüpped tertsilile ja kvartilile, kadentsiosad on vormistatud retsitatiiviga,

lisandub silpide “täiendav” venivlaulmine. Laulule on iseloomulikud toonide kerged tõusud ja langused, helide kestuse pikenedamine ja lühenemine, glissandod, trioolid.

Laulunäide “Sidit Tõnja l'da na dinvanja”

$\text{♩} = 76-80$

Si_ дит Ты_ ня_ ль_ да_ на_ дин_ ва_ ня, он по_ сле_ дной_ рю_ мку_ пьёт,
 ве_ дёр_ дё_ ну_ шки_ вета_ ка_ не,
 ка_ зак, ду_ (ху)_ ши_ цы, про_ щай.
 Ка_ зак, ду_ ши_ цы, про_ щай, про_ щай, де_ фки, про_ щай, ба_ ба,
 про_ щай, стэ_ (а)_ рай, ой_ да_ ста_ ро_ шки.
 Про_ щай, ста_ рой_ ста_ ру_ шки, а_ о_ ста_ то_ чно_ е_ ра_ нка,
 ку_ плю_ я_ трой_ ку_ ло_ ша_ дей.

- Кък чо́шен урод дырло,
 [вдвоём, наверное, плохо петь. — С. С.]

Laulus “Me anname seitse mõistatust” väljendub teravalt lauljate loominguiline helikanga meloodika ja rütmi ümbermõtestamine. Isegi korduval kuulamisel jääb laulu “hõljuv”, vabalt “pulseeriva” helivälja tunne. Tõenäoliselt loob just ringtantsulaulu žanr – selle kineetika, aeglane liikumine ringis või rivis, orienteerumine ühisele laulmisele ning aeglase marssimise koordineerimisele ja esitajate ühtsusele maastiku- ja heliruumis – eeldused inimese isiksuse, tema individuaalsuse avanemiseks. See avaldab otsest mõju helikanga loominguilisele ümbermõtestamisele, lauluviiside rütmilisele ja stroofilisele struktuurile.

Teised kolm Tatjana Vladõkina poolt Varni külas salvestatud “liikumisega” laulu – “Oru ääres on vesi külm” (“*Pri dolinke voda holodnjaja*”), “Teerada tambib kanepit” (“...*Tropitsa, konopel' kolotitsja*”), “Must ronk jõi vett” (“*Tšor-nõi voron vodu pil*”) – on omapärase metrorütmilise struktuuriga, kuid ometi sarnaste muusikaliste ja rütmiliste omadustega.

Need laulud on liikuva, energilise iseloomuga, lauldud kiire või mõõdukalt kiire tempoga: “Oru ääres on vesi külm” ja “Teerada tambib kanepit” on kiire tempoga tantsulaulud ning “Must ronk jõi vett” on lauldud mõõdukalt kiire tempoga. Kõik nad on kooskõlas segmenditud värssidega ja lauluviisid kuuluvad ühtlaselt segmenditud vormide klassi. Laulus “Must ronk jõi vett” on eelnevate laulude täpset ühtlast pulsatsiooni kohati katkestatud lõppkõla kerge pikene misega viisirea lõpus. Näiteks esimese viisirea lõpus pärast veerandit punktiga jääb heli justkui peatuma ja venib kaheksandiku asemel umbes veerandi kestuseni (see on pikem kui punktiga kaheksandik, kuid lühem kui veerand).

Laule “Oru ääres on vesi külm”, “Teerada tambib kanepit...” ja “Must ronk jõi vett” iseloomustab heli kergus, “lennulisus”. Eriti laulus “Must ronk jõi vett” on kuulda omapärast akustilist, tämbrilist läbipaistvust, puhtust ja kõlavust. Lauludele on iseloomulikud tänapäeva Udmurtia kohaliku vene traditsiooni tüüpilised helijuhtimise võtted – täishäälikute lisamine kaashäälikutele, täishääliku “valgustamine” teiste täishäälikutega (näiteks *a* üleminek *a^e*-ks), veniv laulmine.

Lauludele “Oru ääres on vesi külm”, “Teerada tambib kanepit” ja “Must ronk jõi vett” sarnaseid tekste pole tänapäeva Udmurtia vene ringtantsutraditsioonis talletatud, kuid on võimalik tõmmata paralleele mõne sarnaste poeetiliste motiividega, samuti rütmiliste ja meloodiliste konstruktsioonidega lauluga. Laul “Must ronk jõi vett” on rütmiliselt sarnane lauludega “Üle põllu lendas kotkas” (“*Letel sokol po polju*”), “Läks emand vee järele” (“*Pošla pan'ja po vodu*”), “Üle põllu sõitis poiss” (“*Jehal parenjok po polju*”), “Kuidas meil oli kodus” (“*Kak u nas bölo vo v domu*”), Starodubtseva 2001: 253–255, 255–256, 276, 301–302).

Laulu “Teerada tambib kanepit” värsi ja viisi metrorütmilised omadused sarnanevad “Kamarinskaja” tüüpi tantsulugudele. Selle laulu mõnes tekstis on ka Udmurtia vene traditsioonilises kultuuris populaarseid ridu: “...oi, tšerti

tabak tolkli, / Ugoreli, pod porog legli ...” (“...Oh, kuradid tampisid tubakat, / Mürgistuse said, lävepaku alla viskasid pikali...”).

Kirovi oblasti Jaranski rajooni kultuurile, poliitikale, etnograafiale ja muudele kultuurielu valdkondadele pühendatud kodulookogumiku “Meie maa” 2010. aasta ühe numbri artiklis “Jaranski rajooni mitterituuaalsed laulud” (“*Neobrjadovõje pesni Jaranskogo raiona*”) on esitatud laul “Väändu sa, väändu, kapsake” (“*Veisja tõ veisja, kapustka*”). Kõnealune Kirovi oblastis populaarne ringtantsumäng on selles väljaandes esitatud kahest laulust koosneva “süüdi” osana. Teise laulu “Oru ääres on vesi külm” tekst kordab peaaegu täielikult laulu “Oru ääres on vesi külm”, mille oli salvestanud Tatjana Vladõkina Debjossõ rajooni Varni külas. Selle lauluteksti olemasolu Kirovi oblasti Jaranski rajooni Mari-Ušemi külas ja Udmurdimaa Debjossõ rajooni Varni küla udmurdi laulutraditsioonis kinnitab vene ringtantsukultuuri suhtelist tervikkikkust Vjatka ja Kama piirkonnas lähiminevikus, samuti seda, et sealkandis levisid omapärased “laulu- ja tantsusüüdid”, nii iseloomulikud ka udmurdi traditsioonile:

Laul “ <i>Veisja tõ veisja, kapustka</i> ”, Kirovi oblast	Laul “ <i>Pri dolinke voda</i> ”, Udmurdi Vabariigi Varni k
<p>1. <i>Veisja tõ, veisja, kapustka,</i> <i>Veisja tõ, veisja, belaja!</i> “<i>Kak mne, kapustke ne vit’sja?</i> <i>Kak mne, beloi, ne lomit’sja?</i>” <i>Võpal tšastõi doždik,</i> <i>Tšastenek, belenek,</i> <i>Za vsjo polivajet,</i> <i>Kapustku lomajet.</i></p> <p>2. <i>Pri dolinke voda, (2)</i> <i>Holodnaja, holodnaja.</i> <i>Holodna voda-voditsa, (2)</i> <i>Kljutševaja, kljutševaja.</i> <i>Est’ vo tereme devitsa, (2)</i> <i>Masteritsa, masteritsa.</i> <i>Masteritsa-devitsa (2)</i> <i>Kovjor šila, kovjor šila.</i> <i>Kovjor šila, võšivala, (2)</i> <i>Zavetšala, zavetšala.</i> <i>Što komu etot kovjor, (2)</i> <i>Dostajotsja, dostajotsja?</i> <i>Dostajotsja kovjor, (2)</i> <i>Staromu mužū, staromu mužū...</i></p>	<p>[...] voda, <i>Pri dolinke voda</i> <i>Holodnjaja. (2)</i> <i>Holonna voda-voditsa,</i> <i>Holodna voda voditsa</i> <i>Kljutševaja. (2)</i> <i>Što vo terem-ot devitsa (2)</i> <i>Masteritsa. (2)</i> <i>Masteritsa-devitsa (2)</i> <i>Kov’jor šila, kovjor šila.</i> <i>Kovjor šila-võšivala (2)</i> <i>Zavetšala.</i> <i>Što komu eto kovjor (2)</i> <i>Dostovati, na njom spati?</i> <i>Tekst:</i> <i>Dostovali staromu mužū spati,</i> <i>Na njom spati.</i> <i>Svoju molodu ženu (2)</i> <i>Ne sderžati.</i></p>

[1. Väändu sa, väändu, kapsake,
Väändu sa, väändu, valge.

“Kuidas ma kapsake ei väändu?

Kuidas ma, valge, ei murdu?

Sadas tihedat vihma,

tihedat, valgeke,

Kastab kõike,

Kapsast murrab.

2. Oru ääres on vesi

Külm, külm.

Külm vesi, veekene, (2)

Allika[vesi], allika.

Onnis on tüdruk, (2)

Osav, meister.

osavnäpp-neiu (2)

Õmbles vaipa, õmbles vaipa.

Õmbles vaipa, tikkis, (2)

Lõpetas, lõpetas.

Et kellele see vaip (2)

Vaip saab, vaip saab?

Vaip saab, (2)

Vanale mehele, vanale mehele...]

[vesi,

Oru lähedal on vesi

Külm. (2)

Jahe vesi-veeke,

Vesi on külm

Võti. (2)

Mida tüdruk onnis (2)

meisterdab. (2)

Osavnäpp-neiu

Õmbles vaipa, õmbles vaipa.

Õmbles-tikkis vaipa (2)

Abiellus. (2)

Kellele see vaip saab (2)

Et selle peal magada?

Tekst:

Andsime vanale mehele magamiseks,

Selle peal magada.
Oma noort naist (2)
Ei suuda hoida.]

Vene keeles lauldud ringmängu- ja tantsulaulud udmurdi muusikatraditsioonis on sotsiaalsele, verbaalsele, muusikalisele ja kineetilisele suhtlemisele suunatud žanr udmurtide ja venelaste rahvakultuuris. Suhtumine nendesse lauludesse ja vajadus neid esitada on seotud esitajate mängulise, meelelahutusliku meelestatuse väljendamisega, omavahelise suhtlemisega ja rõõmu väljendamisega laulmisest, tantsimisest ja mängimisest. See tendents on seotud suundumusega “vene” helimudelite säilitamisele laulude esitamisel. Neid lauldakse valdavalt mõõdukas või mõõdukalt kiires ja kiires tempos. Meetriline varieerumine neis puudub või ei väljendu selgelt. Nende rütmika peamine omadus on ühtlane pulssatsioon. Näiteks järgmine fragment laulust “Isaspart püüdis pardi” (“*Selezen’ lovil utku*”), mis on salvestatud 1995. aastal Kezi (Kezski) rajooni Kamõži (Kamõževo) külas, sisaldab neli erinevat meloodiat (Starodubtseva 2001: 385–386):

Selliste laulude helipaletis on udmurdi esitajatel kalduvus “kopeerida” vene laulude helikangast. Selge, ühtlane rütm allub kineetikale. Laulude tonaalsuse ja rütmika alused säilivad, samas kui teksti sõnaliste komponentide – foneetiliste, leksikaalsete – muutuse määr varieerub. Muutusi ei pruugi üldse olla või siis reprodutseeritakse vene silpide või sõnade kombinatoorikat nende semantikat mõistmata. Vene keele foneetika ja leksika verbaalset varieerumist tajutakse kui mängulist, loomingulist, teatud mõttes vallatut, “maskeraadi” alget.

Näiteks Tatjana Vladõkina poolt Varni külas salvestatud laulu “Must ronk jõi vett” lõpustroofides lauldakse järgmist:

...*V tri rjada /³ rjadotška pititsei,*
V tri rjadotška pititsa /privedu ja pititsu
Šipitsa, pititso /šipitsu.
Šipitsa, pititsa.
Pipitsu kaljutšeju,
Kipitsu kaljutšeju,
Kaljutšu, kaljutšu
Krapivu žaljutšuju...

Antud kontekstis saab sõna *šipitsa*, mis on kohalikus vene murdes ‘kibuviits’, mitu helilist tõlgendust: *pititsa*, *šipitsa*, *pipitsa*, *kipitsa*. Viimases stroofis selgub, et nende sõnade all mõeldi *šipitsat* ja “nõelavat” nõgest.

Laulunäide ("Selezen' lovil utku")

♩ = 136<140

Музыкальный фрагмент, состоящий из вокальной партии и фортепиано-сопровождения. Музыка написана в тональности ля-бемоль мажор (два знака бемоля) и 4/4 такта. Темп обозначен как ♩ = 136<140. Вокальная партия начинается с паузы на первом такте, за которой следуют ноты, соответствующие тексту. Фортепиано-сопровождение начинается с паузы на первом такте, за которой следуют аккорды и ритмические рисунки. Текст песни: Се_ ле_ зень ло_ вил у_ тку, мо_ ло_ дой ло_ вил се_ ру, по_ ди, у_ ти_ са, ло_ мой, по_ ди, се_ ра_ я до_ мой, у_ тя се_ ме_ ро де_ тей, во_ сьмой се_ ле_ зень, а де_ вя_ та_ я_ са_ ма. Сто_ ки_ на, сто_ ки, сто_ ки_ на, сто_ ки. Гей, гей, го_ ло_ ви_ на, ла_ пти,

Laulus “Teerada tambib kanepit” esinevad sellised sõnad:

*...Vitaja vitušetška,
Golubaja kolobušetška / golobušetška...*

Nende ridade semantikat võib püüda selgitada järgmiselt. *Kolobušetška* on *kolobok* ehk ‘kakuke’ – jahust valmistatud küpsetis. See sõna jätkab semantilist jada: *vitaja vitušetška – kolobušetška* (keerukeerd – kakuke). Sõna *golubaja* (helesinine) kooskõlastub omakorda sõnaga *golobušetška*.

Kokkuvõte

Udmurdi folklooris eksisteerivad vene ringtantsu- ja mängutraditsiooni laulud paralleelselt udmurtide jaoks märgiliste sakraalsete hõimuviiside tuumikuga. Samal ajal on põhjaudmurtide traditsioonilises muusikakultuuris näha vene “liikumisega” laulude assimileerimise tendentsi kuni sakraalse tähenduse omandamiseni mõne laulu puhul.

Venekeelsete ringtantsu- ja mängulaulude käibivuses põhjaudmurtide muusikakultuuris ja eriti Udmurdimaa Debjossõ rajooni Varni küla murdetraditsioonis avalduvad veel mõned tendentsid, mis rõhutavad lauludes erinevate kultuuriliste tähenduste varjundeid.

Vene ringtantsu- ja mängulaulud moodustavad muusikalise, kineetilise ja mängulise meelelahutuse ja vaba aja veetmise sfääri ühiste pühade ja mängude rõõmsa suhtlemise meeleolus nii puhtalt udmurdi traditsioonis kui ka kahe etnose – udmurtide ja venelaste – muusikaliste sotsiaalkultuuriliste kontaktide “piiril”.

Esimene ja teine tendents venekeelsete ringmängu- ja tantsulaulude toimimises põhjaudmurti murdetraditsioonides on seotud udmurdi lauljate poolt kiire ja mõõduka tempoga laulude esitamisega. Laulud võivad kõlada ilma muudatusteta või veidi varieeruda.

Mõnikord saavad ringmängulaulud aluseks esinejate isiklike tunnete helilisele väljendamisele või muusikaliseks materjaliks improviseeritud tantsuliste “süütidele” originaalses udmurdi-vene stiilis.

Kolmas suundumus on seotud aeglase vene ringtantsu- ja lüüriliste laulude muusikalis-verbaalse stiili oluliste improvisatsioonilist laadi muutustega nende esitamisel. Mõned nende muusikalised ja stiililised omadused muutuvad sarnaseks udmurdi *krez*’idele. Neid laule iseloomustab lauljate isikupärasem suhtumine reprodutseeritavasse helikangasse, lauljate püüdlus kehastada oma individuaalsust helitasandil.

Mõnda vene keeles esitatud ringmängu- ja tantsulaulu võivad põhjauudmurdid pidada puhtalt udmurdi kombetalituste “muusikalisteks märkideks”. Näiteks *gužem-juon*’i laul “Me anname seitse mõistatust”.

Tõenäoliselt on kalduvus lisada venekeelse tekstiga aeglasi ringmängu- ja lüürilisi laule udmurdi rituaalidesse seotud ka lauljate võimalusega anda selliste laulude helikangastele eriline tämber, akustiline ja metrorütmiline kvaliteet, mis on omane põliste udmurdi rituaalilauludele ja mille muusikaline kuju resoneerub udmurdi rituaalidega.

Tõlkinud Nikolay Kuznetsov

Kommentaariid

¹ Esitajate andmed, noodid ja tekstid on artikli lõpus.

² Ljudmilla Hristoljubova selgitab, et “...kristianiseerimisega ajastati püha peetripäevale. Traditsioonilises ühiskonnas kestis see mitu päeva. Esimesel päeval palvetati suguvõsa *kuala*’s, paludes päästa orased rahe, tormi ja põua eest. Teisel päeval toimus rituaal *geršõd sijon* (sõna-sõnalt ‘pudru söömine adra auks’), mille käigus käidi tavandilaulu saatel majast majja. Kolmas päev oli tuntud kui *dzh’eg sjektan* ‘palvus rukkipoollul’. *Gužem juon*’i... peeti suviste pulmade perioodiks” (Hristoljubova).

³ Edaspidi tähistab tähis / kahehäälsel teksti, s.t eri sõnade samaaegset laulmist.

Laulunäide 1

Мы заганем семь загадок

$\text{♩} = 52$
1. Мы за - га - (э) - нем,
 $\text{♩} = 60$
мы за - га - (а) - нем,
 $\text{♩} = 38$
мы за - га - нем семь за - га - док,
 $\text{♩} = 36$
мы за - га - нем семь за - га - док.
 $\text{♩} = 60$
му - рё -
2. Се - (э) мо - дрё - (о) - ны,
 $\text{♩} = 45$
все му - дря - (о) - ны,
 $\text{♩} = 36$
все му - дрё - ны, есть пре - му - (у) - дры,
 $\text{♩} = 33$
все му - дрё - ны, есть пре - му - дры.

3. Мы ведь зна - (а) - (н) - ем,
мы ведь зна - (а) - (н) - ем,
мы ведь зна - (н) - ем, о - тто - да - (н) ем,
мы ведь зна - (н) - ем, о - тто - да - ем.

4. Че - во ро - (о) - стёт,
че - во ро - (о) - стёт, ко - рен,
че - во ро - стёт без кор - ней,
че - во ро - стёт без кор - ней?

Mõ zaga(e)nem / zaga(e)nem
Mõ zaga(e)nem,
Mõ zaganem sem' zagadok,
Mõ zaganem / zaga^enem sem' zagadok.

Se(e) modrjo(o)nõ / murjo(o)nõ
Vse modrja(o)nõ,
Vse mudrjonõ / mudrjonõje / mudrjonõje, est' premu(u)drõ
Vse mudrjo(ho)nõ, est' premu(u)drõ / premudro

Mõ ved' zna(a)(n)jem / zna(a)jem (2)
Mõ ved' znajem / zna(n)jem, otgodajem / otgoda(n)em
Mõ ved' znajem / zna(n)jem, otgodajem.

Tševo ro(o)stjot, (2)
Tševo rostjot bez kornei / koren,
Tševo rostjot bez kornei / koren'?
Rostjot ka(e)men',
Rostjot ka(a)men',
Rostjot kamen' bez koren' / kornei. (2)

Mõ ved' zna(a)jem, (2)
Mõ ved' znajem, otgadajem. (2)

Tševo tsve(e^e)tit', (2)
Tševo tsvetit vo vsju notš'? (2)

Svetit me(e^e)sets. (2)
Svetit mesjats vo vsju notš'. (2)

Mõ ved' zna(a)jem, (2)
Mõ ved' znajem / zna^ejem, otgadajem. (2)

Tševo gre(e^e)jet, (2)
Tševo grejet vsju Rossiju?

Grejet so(o)lntse, a,
Grejet solntse vsju Rossiju!

Laulunäide 2

При долинке вода

♩ = 160

1. [При долинке] во - да,

при до - ли - н - ке во - да

хо - ло - дня - я, хо - ло - дня - я.

2. Хо - лон - на во - да = во - ди - ца,

хо - ло - дна во - да = во - ди - ца

клю - че - ва - я, клю - че - ва - я.

3. Што во те - рем - от де - ви - ца,

што во те - рем - от де - ви - ца

мо - сте - ри - ца, ма - сте - ри - ца/ца?

4. Ма - сте - ри - ца = де - ви - ца,
ма - сте - ри - ца = де - ви - ца
ко - вёр ши - ла, ко - вёр ши - ла.

[...] voda,
Pri dolinke voda
Holodnjaja.

Holonna voda-voditsa,
Holodna voda voditsa
Kljutševaja.

Što vo terem-ot devitsa (2)
Masteritsa. (2)

Masteritsa-devitsa (2)
Kovjor šila, kovjor šila.

Kovjor šila-võšivala (2)
Zaventšala.

Što komu eto kovjor (2)
Dostovati, na njom spati?

Tekst:
Dostovali staromu mužū spati,
Na njom spati.
Svoju molodu ženu (2)
Ne sderžati.

Laulunäide 3

[...] *Tropitsa,*
Kanapel' kalotitsa,
Sadovoi jablotšok,
Moskovskoi treinitšok
Vitaja vitušetška,
Golubaja kolobušetška / golobušetška.
Oi, tšerti tabak tolkli,
Ugoreli, pod porog legli.
U popa bõla rabotnitsa,
Plesat' ohotnitsa.
Plesala na vse vasja,
U jei spinja zaboelasja.

Laulunäide 4

Tšornõi voron vo(ho)du pil,
Tšornõi voron vodu pil,
Vodu pil, vodu pil. (2)

On ne napil – vo(ho)zmutil, (2)
Vozmutil, vozmutil. (2)

Vozmutjoša, govoril, (2)
Govoril, govoril. (2)

– Bud'te, devki, zamužom, (2)
Zamužom, zamužom. (2)

Za starikim-sta(ha)rikom,
Za starikim-sta(a°)rikom,
Staritškom, staritškom. (2)

Staromu mužū sna(ha)rovlju,
Staromu mužū sna°(a)rovlju
Sna(a°)rovlju, snarovlju,
Snarovlju, snarovlju.

Posteljušku postelju, (2)
Postelju, postelju. (2)
Posteljušku mjagkoju / mjakoi,
Posteljušku mjagkoju.
Mjagkoju mjagkoju. (2)

Mjagkoju, puhovoju, (2)
Puhovõi, puhovõi. (2)

V tri rjada / rjadotška pitiitsei,
V tri rjadotška pititsa / privedu ja pititsu,
Šipitsa, pitiitso / šipitsu,
Šipitsa, pititsa.

Pipitsu kaljutšoju,
Kipitsu kaljotšoju,
Kaljutšu, kaljutšu. (2)

Krapivu žaljutuju, (2)
Žaljutšu-žakjutšuju / žaljutšjo. (2)

Allikad

Teadusliku Uurimise Instituudi folkloristika ja dialektoloogiline ekspeditsioon '81, magnetofonilint nr 43. Talletatud 15.07.1981 Varni külas, Debjossõ rajoon, Udmurtia. Esitajad: Nina Lekomtseva, snd 1918; Vera Ponomarjova, snd 1917; Anna Serebrennikova, snd 1912; Zoja Serebrennikova, snd 1915; Taisija Serebrennikova, snd 1919. Kogujad: Tatjana Perevoztšikova, Maria Slesareva, Vladimir Zubkov jt. Nootide ja teksti dešifreerimine: Svetlana Tolkatšova.

Jaranski rajooni mitterituaalsed laulud = Neobriadovye pesni Iaranskogo raiona, 2010. – *Nash kraj*. Nr 9. Elektrooniline väljaanne (<http://yaransk.net/news/site/343-vyshel-sbornik-nash-kraj-2010-goda-sp-550927251.html> – 14.02.2024).

Kirjandus

Anisimov & Okuneva & Ptšelovodova 2015 = Anisimov, Nikolai & Okuneva, Tatiana & Pchelovodova, Irina. Neobriadovyi muzykal'no-pesennyi fol'klor Kiiasovskikh udmurtov: osobennosti lokal'noi traditsii. – *Vestnik Udmurtskogo universiteta*. Seriaa “Istoriia i filologii”. T. 25. Vyp. 5, lk 156–163.

Hodõreva 1996 = Khodyreva, Marina. *Pesni severnykh udmurtov*. Vyp. 1. Udmurtskii fol'klor. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Hristoljubova L. S. = Khristoljubova, L. S. Guzhem yuon – *Tangyra*. Enciklopediia udmurtskoi kul'tury, elektroonline väljaanne (<http://tangyra.ru/etno/info/guzhem.html> – 16.10.2024).

Ivanov, Aleksandr 1996. Glossarii pripevnykh i dialektnykh slov i vyrazhenii, vstrechaiushchikhsia v sbornike, i nekotorye kommentarii k nim. – Khodyreva, Marina. *Pesni severnykh udmurtov*. Vyp. 1. Udmurtskii fol'klor. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN, lk 109–114.

Nurijeva 2012 = Nurieva, Irina. Melodicheskaja improvizatsiia v severnoudmurtskikh kreziakh. – *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kul'turologiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki* 7 (21), ch I. Tambov: Gramota, lk 147–150.

Nurijeva 2014 = Nurieva, Irina. *Improvizatsiia v pesennoi kul'ture udmurtov: zhanr, stil', myshlenie*. Monografiia. Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN. Izhevsk: Institut komp'iuternyh issledovaniï.

Ptšelovodova 2013 = Pchelovodova, Irina. Neobriadovaia pesennaia lirika udmurtov: fenomen i terminologija. – *Finno-ugorskii mir* 1, lk 20–23.

Skjarova 2015 = Skliarova, Evgeniia 2015. *Muzykal'nyi fol'klor v kalendarnykh obriadakh russkikh starozhilov Udmurtskoi Respubliki*. Diss. ... kand. iskusstvovedeniia: 17.00.02. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskaja Gosudarstvennaia konservatoriia imeni N. A. Rimskogo-Korsakova.

Starodubtseva, Svetlana 2001. *Russkaja khorovodnaia traditsiia Kamsko-Viatskogo mezhdurech'ia*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Vladõkina 1998 = Vladykina, Tat'iana. *Udmurtskii fol'klor: problemy zhanrovoi evoliutsii i sistematiki*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Vladõkina 2004 = Vladykina, Tat'iana. O finno-ugorskom i slavianskom v istoricheskoï dinamike fol'klornogo prostranstva Rossii. – Gatsak, Viktor & Drannikova, Natal'ia (vast toim). *Narodnye kul'tury Russkogo Severa Fol'klorni entitet etnosa*. Materialy rossiisko-finskogo simpoziuma (Arkhangel'sk, 20–21 noiabria 2003 g.). Vyp. 2. Arhangel'sk: Pomorskii universitet, lk 25–32 (<https://www.booksite.ru/fulltext/entitet/text.pdf> – 16.10.2024).

Vladõkina 2006 = Vladykina, Tat'iana. Atributivnye i verbal'nye paralleli v udmurtskom i russkom svadebnom ritualakh. – Gatsak, Viktor & Vladykina, Tat'iana (vast toim). *Russkii Sever i vostochnye finno-ugry: problemy prostranstvenno-vremennogo fol'klornogo dialoga*. Materialy I Mezhregional'noi konferentsii i VII Mezhdunarodnoi shkoly molodogo fol'klorista (Izhevsk, 23-26 oktiabria 2005 g.). Izhevsk: ANK, lk 50–57.

Vladõkina & Gluhhova 2011 = Vladykina, Tat'iana & Glukhova, Galina. *Ar-god-bergan: Obriady i prazdniki udmurtskogo kalendaria*. Udmurtskaja obriadovaia azbuka. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN. (Udmurtskaya obryadovaya azbuka).

Vladõkina & Tolkatšova 2015 = Vladykina, Tat'iana & Tolkacheva, Svetlana. Mezhethnicheskie sviazi v khorovodnoi traditsii udmurtskogo kalendaria. – *Traditsionnaia kul'tura* 4, lk 18–24.

Summary

Some cultural meanings of Russian songs with movement in the Udmurt tradition of Varni village, Debessky district, Udmurt Republic

Svetlana Tolkachova

Senior Research Fellow

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

svetlana-tolk@mail.ru

Keywords: Udmurt songs, Northern Udmurts, Russian round dance tradition, village of Varni

The aim of this article is to identify the specific features of the functioning of Russian round dance and dance songs in the traditional culture of the Northern Udmurts. Four songs in Russian, recorded from Udmurt performers by Tatiana Vladykina in the village of Varni, Debessky district of Udmurtia, in 1981 were chosen for the study: “*My zaganem sem’ zagadok*”, “*Pri dolinke voda*”, “*...Tropitsa, kanapel’ kalotitsa*”, “*Chornyi voron vodu pil*”. The correlation of these songs with Russian songs of the round dance tradition in the Kama-Vyatka interfluvium allows classifying them as “songs with movement”.

The analysis of the musical and poetic stylistics of the songs and the cultural context of their performance reveals that in Udmurt folklore, Russian round dance and dance songs exist parallel to the well-established core of sacral clan chants specific to the Udmurts. At the same time, a trend of assimilating Russian “songs with movement” has emerged in the traditional musical culture of the Northern Udmurts, to the extent that some of them have acquired a sacral meaning.

These trends in the existence of round dance and dance songs in Russian in the Northern Udmurt dialect traditions are linked to a collective, unifying element, the festive atmosphere, and the perception of Russian round dance songs as a “borderline” genre. Yet another trend applies to the practice of performing round dance songs at a slow tempo. For the performance of these songs, singers demonstrate a more personal approach to the reproduced sonic fabric, expressing their individuality and uniqueness at the sound level. The singing of some slow Russian round dance songs by the Northern Udmurts turns out to be consonant with the performances of *krezes* in terms of musical-rhythmic parameters.

The third tendency, the incorporation of slow round dance songs with Russian lyrics into Udmurt rituals, is also connected with the inherent possibility of endowing the sound canvases of such songs with “special” timbral, acoustic, and metric-rhythmic qualities characteristic of indigenous Udmurt ritual songs and “harmonious” with the musical expression of Udmurt rituals.

Svetlana Tolkatšova

Svetlana Tolkatšova on Venemaa Teaduste Akadeemia Iževskis asuva Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi (UdmFITS Uurali filiaal RAS) filoloogiliste uuringute osakonna vanemteadur. Teaduslike huvide valdkond: Udmurtia vene traditsiooniline kultuur, Kama-Vjatka piirkonna traditsioonilise kultuuri olemasolu paljurahvuselises ruumis.

Svetlana Tolkachova is Senior Research Fellow at the Udmurt Institute of History, Language and Literature, UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia. Her fields of scientific interests cover Russian traditional culture in Udmurtia, and traditional culture in the multinational space of Kama-Vyatka region.

ORCID 0000-0002-9362-3017

svetlana-tolk@mail.ru

Mihhail Kurotškini panus udmurdi folkloristikasse

Alevtina Kamitova

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur
akamitova@mail.ru

Teesid: Artikkel käsitleb udmurdi rahvaluulepärandi säilitamisse ja populariseerimisse ning muusikakultuuri arendamisse väärtusliku panuse andnud valgustaja ja õpetaja Mihhail Kurotškini elu ja loomingu vähetuntud ja uusi fakte. Teaduskäibesse pääsevad tema loomingu ja eluloo huvitavad faktid, mis selgusid töös ajalehematerjalide ning Sarapuli linnaarhiivi ja Možga Trofim Borissovi nimelise pedagoogilise kolledži arhiivi dokumentidega. Kirjeldatakse Mihhail Kurotškini koostatud nootidega lauliku “Kubōz” (1925) mõningaid erijooni. Lauliku koostas Kurotškin koos Možga tehnikumi õpilastega kogutud rahvaluule välitöömaterjalide põhjal. Tema pedagoogiline ja kultuuriline tegevus aitas arendada laste huvi oma kultuuri vastu ning kujundada muusikalist suunda udmurdi teaduses. Mihhail Kurotškini elu ja loomingu, haridus- ja rahvaluule alase tegevuse uurimine võimaldas kindlaks teha tema olulise panuse udmurdi rahva kultuuriellu 20. sajandi alguses.

Märksõnad: *kubōz*, udmurdi folkloor, udmurdi laulud

Sissejuhatus

Udmurdi rahva kultuuri ja kunsti arendamisega tegelenute hulgast leiab vähetuntud või täiesti unustatud nimesid, kelle elulooinfo on sageli väga napp. Tänapäeva uurijate ülesanne on uurida oma aega ja ajastusse kuulunud inimeste lugusid, kaasata uurimisse nende kohta tuvastatud andmeid. 20. sajandi alguse Udmurdi Vabariigi kultuuri- ja hariduselus aktiivselt osalenud inimeste ringi kuulub Mihhail Kurotškin, vene intelligent, multitalent. Tema loome- ja kutsetee areng langes ajale, mil udmurdi rahvaluules oli täheldatav aktiivne kogumistegevus. Udmurdi laulude salvestamine ja uurimine oli selles valdkonnas väga populaarne. Ainuüksi ajavahemikus 1925–1927 ilmus Irina Nurijeva tähelepanekute kohaselt kuus udmurdi rahvalaulude noodistatud kogumikku ja arvukalt tekstiraamatuid (Nurijeva 2014: 32). Udmurdi laul jäi sel ajal välismaiste uurijate teaduslike huvide sfääri (Krohn 1901–1902, Pelissier 1925; Pannoff 1929). Sellises õhkkonnas oli ka Mihhail Kurotškin kaasatud laulumaterjali näidiste kogumisse. Ta oli esimeste seas, kes kirjutas kogutud

laulutekste üles nootidega. Tema sulest on 1925. aastal Iževskis tuhandes eksemplaris ilmunud udmurdi laulude kogumik “*Kubōz. Udmurt kres’jos (gur’jos)*” (“Kubōz. Udmurdi viisid”), millest on tänaseks saanud bibliograafiline haruldus. See töö kuulub koos teiste 20. sajandi alguses avaldatud rahvaluulekogumikega udmurdi laulumaterjali väärtuslike ja ainulaadsete näidiste hulka. Teaduslikus diskursuses on endiselt lahtised küsimused seoses nii Mihhail Kurotškini raamatu kaanel kujutatud muusikainstrumendi täieliku rekonstrueerimise kui ka autori enda tõelise eluloo taaselustamisega.

Materjalid Mihhail Kurotškini elu ja loomingu kohta on kasinad ja põhinevad täielikult Nikifor Pavlovi lühiülevaatel (1969), Kurotškini endise üliõpilase Ignati Gavrilovi mälestustel (1978) ja Pjotr Kubaševi (1986) jutustusel. Tuginedes neile andmetele, samuti Možga pedagoogilise kolledži ja Sarapuli linna arhiividokumentidele ning ajakirjandusele keskendumel põhjalikumalt Mihhail Kurotškini loomingulisele tegevusele ja mõningatele faktidele tema eluloos.

Sarapuli linnavalitsuse arhiivis on Mihhail Kurotškini isiklikus toimikus säilinud mõned dokumendid ajavahemikust 1921–1923: palvekirj, ettekanne ja tunnistus.

Ka Možga pedagoogilises kolledžis on Mihhail Kurotškini kohta materjali napilt. Alles on vaid mõned dokumendid, mille on allkirjastanud õppeasutuse direktor Konstantin Korolev: käskkiri õpetaja puhkuse kohta 1936.-1937. õppeaasta suvel (loend 4, lk 1); käskkiri premeerimise kohta “õpetatavates ainetes kõrgete kvaliteedinäitajate ja ühiskonnatöös osalemise eest kuuajalise sanatooriumituusiku 50% maksumusega” (loend 4, lk 58); käskkiri premeerimise kohta “vahetu juhendamise ja osalemise eest tehnikumi kunstilise vormistamise eest oktoobri 17. aastapäevaks” (loend 2, lk 34). Dokumendid võisid olla hoiul Možga linnaarhiivis, kuid aastate 1925–1935 toimikud hävisid tulekahjus.

Seni Mihhail Kurotškini kohta avaldatu kujutab endast lühikesi elulooandmeid. Tema tegevust puudutavad arhiivimaterjalid ei ole veel teadusringluses jõudnud. Meie avastatud dokumendid, mida talletatakse Udmurtia eri arhiivides killustatult, aitavad koos teadaolevate andmetega paremini mõista Mihhail Kurotškini elu, samuti tema loomingulist, kogumis- ja haridustegevust.

Mihhail Kurotškin sündis 15. novembril 1886 Jelabugas ning suri tuberkuloosi 14. detsembril 1938 (Pavlov 1965: 47). Tema isa oli psalmilaulja. Võib-olla just sellepärast valis noor Mihhail õppimiseks Vjatka vaimuliku seminari. Esimese vene revolutsiooni ajal (1905) võttis ambitsioonikas seminarist osa noorte korraldatud streikidest. Nende sündmuste tõttu arvati revolutsiooniliselt meelestatud noored seminarist välja. Sama saatus ootas ka Mihhail Kurotškinit. Võib-olla oleks tema saatus kujunenud teisiti, kuid tänu õppejõudude poolt administratsioonile esitatud taotlusele lubati tal õpinguid jätkata. Aktiivne osalus õppeasutuse elus, täpsemalt seminari pidustuste ja õhtute korraldamine päästis Kurotškini.

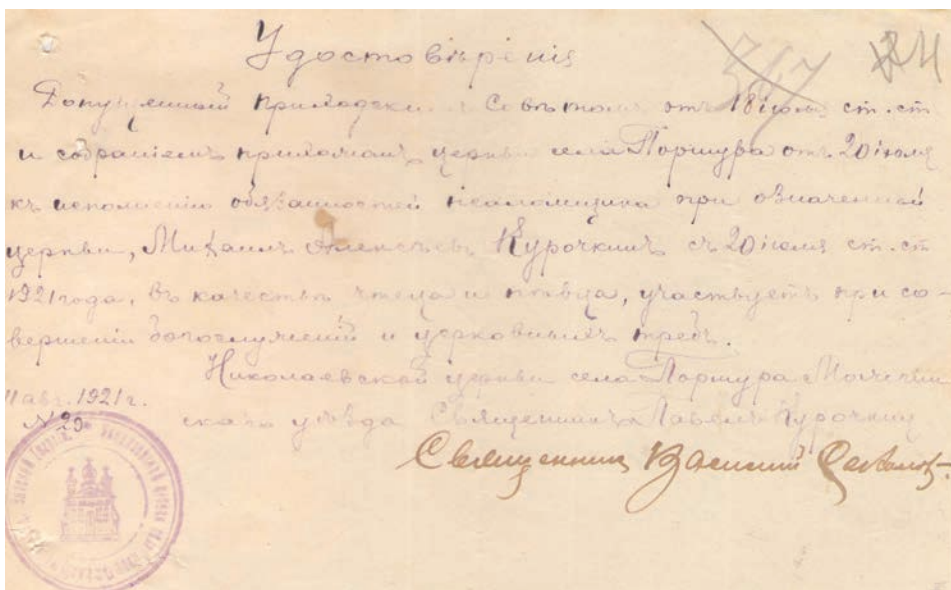

Foto 1. Mihhail Kurotškini palvekiri tema kõrgeaususele, kõrgesti pühitsetuimale Aleksile, Sarapuli ja Jelabuga piiskopile psalmilaulja ülesannete täitmiseks Poršur Možga kreisi Nikolai kirikus.

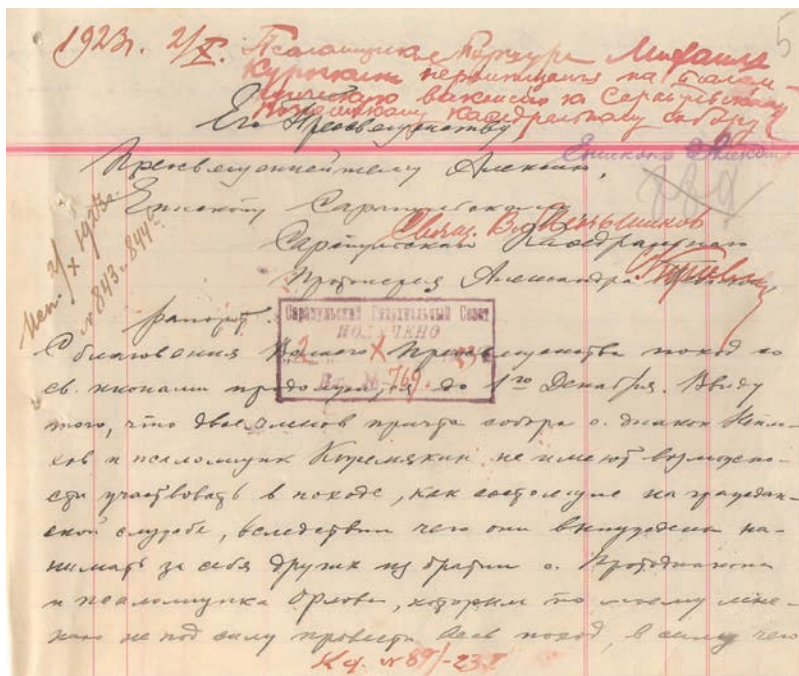

Foto 2. Ettekanne tema tema kõrgeaususele, ülipühitsetuimale Aleksile, Sarapuli ja Jelabuga piiskopile (2. oktoobril 1923. aastal) psalmilaulja Mihhail Kurotškini üleviimise kohta Sarapuli Taevasseminemise katedraali psalmilaulja vakantsele kohale.

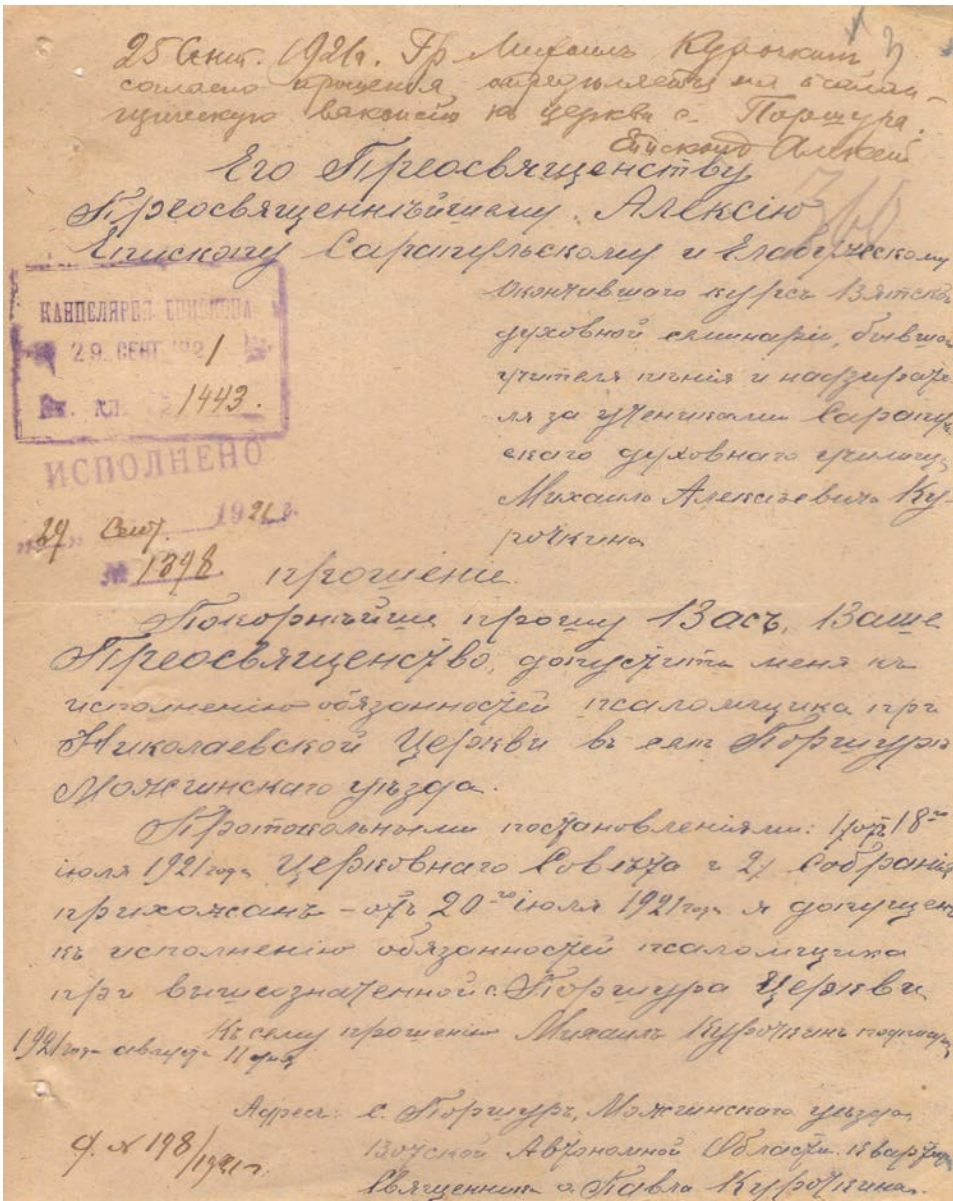

Foto 3. Tunnistus selle kohta, et Mihhail Kurotskin on alates 20. juulist 1921 lubatud täitma psalmilugeja ülesandeid ning osaleb lugeja ja lauljana Poršur Možga kreisi Nikolai kirikus jumalateenistustel ja kiriku ülesannete täitmisel.

1907. aastal pärast Vjatka vaimuliku seminari lõpetamist töötas Mihhail Kurotskin mõnda aega Sarapuli vaimulikus õppeasutuses laulmise ja joonistamise õpetajana, samuti, nagu ta ise kirjutab, “õpilaste järelevaatajana” (F-64, op 2, t 255, lk 3).

Siis tekkis tal soov siduda oma loovus põhjalikult kujutava kunstiga. Unistuse elluviimiseks lõi ta sidemed suure vene kunstniku Ilja Repiniga, kellele hiljem oma teoseid saatis. Märgates Kurotškini kunstiannet, kutsus Repin teda õppima Peterburi kunstiakadeemiasse. Kuid kohalike preestrite vastuseisu tõttu Kurotškini unistused ei täitunud. 1918. aastal Sarapuli vaimulik õppeasutus suleti ja Mihhail Kurotškinil asus tööotsinguile. See oli tema elu pöördepunkt. Arhiividokumentide kohaselt teenis ta alates 20. juulist 1921 Poršuri küla Nikolai kirikus “lugeja ja lauljana jumala- ja kirikuteenistustel” (F-64, op 2, t 255, lk 5). Septembris 1921 pöördus ta Sarapuli ja Jelabuga piiskopi, kõrge stipendiaadiks Aleksii poole palvega, et ta “lubataks täitma psalmilaulja ülesandeid” Votjaki autonoomse oblasti Možga rajooni Poršuri küla Nikolai kirikus (F-64, op 2, t 255, lk 3). Tema palve rahuldati. Aga 2. oktoobril 1923 saadeti ta Sarapuli Taevasseminemise katedraali psalmilaulja vabale kohale (F-64, op 2, t 255, lk 4). Kuid Poršuri külast teenistuse ajaks Sarapuli katedraali ilmumata jätmise tõttu vabastati Kurotškin 14. detsembril 1923 psalmilaulja ametist (F-64, op 2, t 255, lk 6). Nähtavasti nende asjaolude tõttu otsustas Mihhail Kurotškin siirduda Možgasse. Alates 1923. aastast töötas ta oma elu lõpuni Možga pedagoogilises tehnikumis. Sellel õppeasutusel on tavatu ajalugu. See asutati 1918. aastal Jelabuga udmurdi õpetajate seminarina, 1922. aastast nimetati ümber Možga votjaki pedagoogiliseks tehnikumiks, 1940. aastast sai õppeasutus kooli staatuse. Tänapäeval nimetatakse seda Možga pedagoogiliseks kolledžiks. Eri aegadel juhtisid seda õppeasutust andekad udmurdi rahva esindajad: esimene direktor ja tehnikumi rajaja oli Trofim Borisov, hiljem sai tehnikumi direktoriks (1922–1926) Jakov Iljin.

Õppeasutuse ümberkorraldamise ajal toodi Jelabuga piiskopkonnakoolist Trofim Borisovi, Jakov Iljini, tema vendade ja mõne abilisega jõudumööda Možgasse lauad, toolid, klassitahvel, klaver, kaks harmooniumit, keelpillid, erinevad instrumendid, raamatud ja õppevahendid. Možga pedagoogiline tehnikum hoolitses õpetamise kvaliteedi eest, muusikaõpetuse toetamiseks soetati pille. Ajakirja Keneš ühes 1928. aasta numbris antakse teada, et õppeasutusel on kaks guslit (*bōddzh'ōm krez'*) ja kavas on muretseda veel üks (*Pörtem ivor*)^{jos} 1928: 44).

Možga pedagoogilises tehnikumis andis Mihhail Kurotškin laulmise, joonistamise ja tööõpetuse tunde. Vabal ajal voolis savist skulptuure, harrastas puulõiget, lõigates välja kauneid mustreid, kudus ja tikkis, oskas tiseritööd. Koos õpilastega kandis Kurotškin hoolt õppeasutuse territooriumi korrashoiu eest: istutas lilli, rajas klumpe. Tänu temale tegutses tehnikumis neljahälne (sopran, alt, tenor, bass) koor. Udmurdi kirjaniku Ignati Gavrilovi mälestuste kohaselt toimusid kooriproovid tehnikumi suures korpuses. Koor oli tegutsevatest ringidest kõige suurem. Üliõpilased esitasid oma repertuaari tehase Svet

klubis ja ümbruskonna külates. Mihhail Kurotškini juhtimisel esitas koor laule ooperitest: Mihhail Glinka “Ruslanist ja Ludmillast”, Nikolai Rimski-Korsakovi “Lumineiust”, Georges Bizet’ “Carmenist”, samuti teiste rahvaste laule. Ignati Gavrilovi (1978: 13) mälestustest on teada, et repertuaari kuulusid udmurdi, vene ja ukraina laulud ning nõukogude laulud. Ühe Aleksandr Puškini poemi “Mustlased” ainetel noorte loodud instseneeringu võttis Možga publik vastu vaimustusega (Pavlov 1965; 45). Mihhail Kurotškin ise oli lavastuse jaoks voolinud Puškini büsti (Vitšuzanin 1993: 20). Igale laulule kirjutas Kurotškin ise seaded. Ükski üliõpilane ei julenud proovides laulda ilma noodita. Kui bassilauljaid oli vähe, kaasas Kurotškin koori oma venna. Alati esines koor õppeasutuses korraldatud lastevanemate koosolekutel ja pidudel. Koor aitas üliõpilastel tutvuda vene ja maailma kultuuriga, õpetas neile selgeks noodikirja põhitõed ja oskuse tekste noodistada.

Mihhail Kurotškin lülitas oma õpetegevuse metoodikasse ka rahvaluulematerjali kogumise, mis usaldati Možga tehnikumi õpilastele. Oblasti igast nurgast kokku tulnud noortelt üles kirjutatud laulud noodistati. Mõned tekstid lülitas koori juhendaja ka esinemiste repertuaari. Kurotškini huvi udmurdi rahvaluule vastu ei piirdunud pedagoogilise tööga. Kogunenud materjali vormistas ta 1925. aastal laulukogumikuks “Kubōz”. 1965. aastal kirjutas Nikifor Pavlov raamatu kohta, et see on haruldane ja “tõenäoliselt teavad sellest vaid muusikaekspertid” (Pavlov 1965: 46). Raamatu taustalugu on järgmine: 1923/24. õppeaastal käis Mihhail Kurotškin üliõpilastega välitöödel Možga, Malmõži ja Kaasani kreisis. Kurotškin oli sel ajal juba väga haige. Nikifor Pavlovi sõnul kohtus ta selle ekspeditsiooni käigus Bolšije Sibõ külas talurahva seast võrsunud rahvalauliku Šiškiniga (Pavlov 1965: 46). Kurotškini palvel oli see informant valmistanud külalisele muusikariista – *kubōz*. Raamatu kaanepilt, millel on kujutatud *kubōz* ja Šiškini portree, on Kurotškini enda pliiatsijoonistus. Ignati Gavrilovi andmetel töötas Aleksandr Šiškin (*Oleksan agai*) pedagoogilise tehnikumi tallis tallimehena (Gavrilov 1978: 14). Võimalik, et asus pedagoogikakooli tööle Kurotškini kutsel. Možga pedagoogilise tehnikumi õppejõud käisid pidamas külaelanikele hariduslikke vestlusi ja tegemas propagandat. Aga sinna viis neid tarantassil Aleksandr Šiškin.

Šiškin teadis palju udmurdi laule ja laulis neid vabal ajal *kubōzi* saatel. Ta esines oma pilli saatel ka kooli üliõpilaste korraldatud kontsertidel. Ignati Gavrilov on meenutanud tema *kubōzimāngu*:

Ud-a pajmō: krezez no krez'lō ug kel'sō. Pas'kōt tšagez kuasaltemōn, so bordō odig gine balalaika si junmatemōn. Taz'ō utškōsa pukōtšlō kel'se. Siez tšin'ōjenōd võretid ke, majsō sjamen, jalan odig vōllem bōzgetoz. Dōšōmte murt tatšhe krezen ogšorō gurez no šudōnō uz bōgatō. Noš Oleksan

agajlen ki ulaz instrument kōrdzh'a no, börde no. Odig pumze pin'josōz bordō pōkōsa, ōmdur"josōnōz patškate, noš bur kiōzlen az'tšin'ōjenōz siez žugōnō kutske. Ōmdur"josse vōretem"jaz kubōzez ja ullan' kare, ja vōllan'ges džute. Pelez vešas' tšeber no njož gurez njoz"janō kutske kubōz.

[Hämmastav: *krezi*¹ pole *krezi* moodi. Lai laast on kaardus, ja sellele on kinnitatud balalaika keel. Näeb välja nagu nool. Kui keelt puudutad, hakkab monotoonselt helisema nagu kimalane. Väljaõppeta inimene ei suuda sellisel pillil mängida isegi kõige lihtsamat viisi. Aga onu Oleksani käes pill laulab ja nutab. Ta toetab ühe otsa vastu hambaid ja surub seda huultega, aga parema käe nimetissõrmega hakkab keeli tõmbama. Selle järgi, kuidas huuli kokku surus, suunas ta pilli allapoole või tõstis üles. Kubōzilt hakkas kõlama kõrva paitav tasane viis.] (Gavrilov 1978: 38–39)

Ignati Gavrilovi kirjelduses ja Mihhail Kurotškini raamatu “Kubōz” kaanel on kujutatud keelpillide üks arhailine variant – *pukōtš* – muusikaline vibu. Nähtavasti nimetasid udmurdid seda pilli mõnel pool kohalikus keelepruugis *kubōziks*. Tõenäoliselt on siin tegemist Margarita Esipova kirjeldatud nähtusega: “Termin “kobuz” hakkas leviku laienedes “kinnituma” mitmetele keelpillidele” (Esipova 2013: 27). Kaasaegses traditsioonilises arusaamas tähendab *kubōz* kahe- ja kolmekeelset kordofoni (viulit) (Ptšelovodova 2015: 47, 2010: 97). Just sellises võtmes leidub sellele muusikariistale viiteid revolutsioonieelses kirjanduses. Näiteks saksa teadlane Max Buch kirjutas ekspeditsioonil nähtud “tavalisest viiulist” (Buch 1882: 100). Kuzebai Gerd kirjutas ühes oma artiklis:

Karlōgan palas' udmurt"jos kubōz (skripka), jake kōrez' (gusli) šudōsa kizes tšapkōsa, takmak (pripev) kōl verasa ekto. [...] Kubōzen pijos gine šudo.

[Karlōgani udmurdid, kes mängivad kubōzi (viulit) või kōrezit (harfi), tant-sivad peopesasid plaksutades ja takmaki lauldes (koorid)]. (Gerd 1927: 93)

Irina Ptšelovodova andmetel kirjeldas seda muusikariista (*pukōtši*) esmakordselt Viktor Beljajev, kes kirjeldas seda muusikalise vibuna “ühe, kahe või isegi kolme hobusejõhvist keelega, mis pandi vibreerima vibutaolise poognaga, millel samuti hobusejõhvist keel, mida oli hõõrutud kuusevaiguga” (tsit Ptšelovodova 2015: 47).

Veel 1926. aastal märgiti, et udmurtidel olid laulude saateks muusikariistad, nende seas *kubōz*: “Kōrdzh'an"josses kōrdzh'anō kōrez'jossō van' (*kubōz, kōskon, njožmōt sjam"jossō tšalmōtes', mözmōleses*” [Udmurtidel on laulude esitamiseks *krezi*d (*kubōz*, veniv, rahuliku maneeriga, igatsev] (P. F. 1926:

58). Kuid vähehaaval ja järjepidevalt on see muusikariist jäänud minevikku. 1928. aastal kirjutas Mihhail Timašev (1928: 22):

Vaškala udmurt”jos böddzh’õm krezen, kubõzen tuž muso, tuž usto bördõmon džož gur”jos, ektõmon kaptši gur”jos šudozõ võlem. Tabere noš böddzh’õm krez’ šudis’josõz tuž šer šed’tod...

[Muistsed udmurdid mängisid suurt guslit, kubõzi väga armsalt, väga osavalt, pisarateni kurbi meloodiaid ja kergeid tantsulugusid. Tänapäeval on harva näha suure gusli mängijaid...]

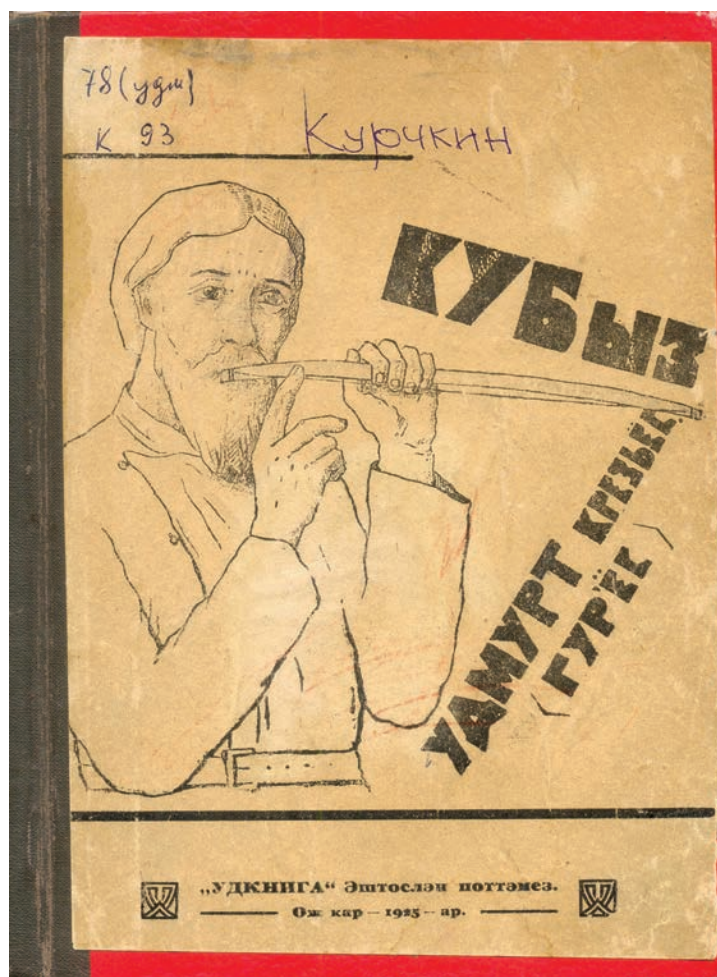
Možga pedagoogikakolledži üliõpilaste välitöödel koguti Mihhail Kurotškini juhtimisel udmurdi laule, millest 20 teksti lisati raamatusse “Kubõz”. Samuti on kogumikku lisatud seitsme revolutsioonilise laulu tõlked. Tehnikumi õppurid olid nii kogujad kui ka tõlkijad, kuivõrd Kurotškin ise udmurdi keelt ei osanud. Oma raamatu eessõnas kasutab ta uusi sõnu, rikastades sellega udmurdi muusikalis-folkloorset tesaurust: *udmurt kõrdzh’an kõl*”jos (udmurdi laulu sõnad), *udmurt kõrdzh’an gur*”jos (udmurdi viisid), *krez*’ (noodid/viisid), *kõrdzh’an nim*”jos (laulude pealkirjad). Nootidega laulikust on saanud isetegevuskollektiivide ja pedagoogilise tehnikumi üliõpilaste suur abiline. Raamatut koostades olid Mihhail Kurotškinil oma eesmärgid, kuid kaudselt aitas ta kaasa 20. sajandi alguses eksisteerinud udmurdi laulude säilimisele tänapäevani.

Eessõnas populariseerib Mihhail Kurotškin ka Kuzebai Gerdi laulude kogumikku “*Malmõž udmurt*”joslen kõrdzh’an”jossõ” (“Malmõži udmurtide laulud”) ja Ivan Jakovlevi laulikut “*Udmurt kõrdzh’an*”jos” (“Udmurdi laulud”). Seejärel kirjutas Kuzebai Gerd oma udmurdi laulude kogumikus (1927) Kurotškini “Kubõzist”. Juba toona teadvustas Kurotškin laulutradsiooni säilimise probleemi:

Udmurt kõrdzh’an kõl”jos arisen are voštis’kõsa koško, so udmurt kõrdzh’an gur”josõz no kõl”josõz vunetontem ponna, mon gožtis’ko. Kõketijez noš, udmurt kalõk van’mõz pazjas’kõsa ulemis’, ogzõles’ ogzõ kõrdzh’an gur”josses no, kõl”josses no trosez ug todo.

[Udmurdi laulude sõnad muutuvad aasta-aastalt, kirjutatan, et mitte unustada neid udmurdi meloodiaid ja sõnu. Teiseks, kuna udmurdid elavad hajusalt, ei tea paljud neist lauluviise ega -sõnu.] (Kurotškin 1925: 1)

Foto 4. Mihhail Kurotškini lauliku "Kubōz" (1925) kaas.

Raamat "Kubōz" koosneb kahest osast, mille juhatab sisse laulu "Internatsionaal" tekst nootidega. Esimene osa on omakorda jagatud kolmeks: "1. Malmõži udmurtide laulud" koosneb üheteistkümnest nootidega laulust; "2. Možga noortelaulud" viiest laulust, viitega asjaolule, et tekst "Jah, see on rinnale riputatud" ("Gadjam no bõrtem") on "ristitud tatarlaste laul" (*krjašen krez'*), tekst "Oh, mustade metsade vahel" ("Oi, s'öd njules šor"josõn") Možga tüdrukute laul (*Možga kõšnojosen kõrdzh'anzõ*); "3. Kaasani udmurtide laulud" koosneb neljast laulust järgmiste märkustega "Saktoz no medam (*peres' kõšnojosen kõrdzh'anzõ*)" [Kas koidab (eakate laul)], "Gurez' võžõjad (*pinal nõl*)joslen kõrdzh'anzõ" [Mäel (noorte tüdrukute ja naiste laul)], "Borozda ljogam, ai põd"josmõ (*soldat*)joslen kõrdzh'anzõ" [Tallatud vagu, ah jalad (sõdurilaulud)], "Uramti orttšis' (*sjuan krez'*)" [Mööda tänavat kõndimine (pulmalaul)].

Nagu kirjutab Mihhail Kurotškin, sisaldab tema raamatu esimene osa tekste Kuzebai Gerdi raamatust “Malmöži votjakkide valitud laule” (1920). Gerdi väljaandes on udmurdi laulud järjestatud kohaliku liigituspõhimõtte alusel, laulud kuuluvad lõuna- ja keskipiirkonna pärimusse. Kuid lisaks määratud piirkonna rahvalauludele on väljaandes ka põhja-udmurtide laule. Stiililt moodustavad nad udmurdi laulude hilise kihi. Kuzebai Gerd lülitas oma kogumikku ka tekste, mis olid üles kirjutatud Novõi Multani votjaki pedagoogilise tehnikumi õpilastelt, kes esitasid oma kodupaiga laule. On teada, et laule populariseeris Kuzebai Gerd ise kontsertidel ja etendustes. Selle tulemusena muutusid tekstid üldtuntuks ja nende kasutamise geograafia laienes (Udmurtia põhjaosast lõunasse ja vastupidi). Kunagi väga piiratud alal tuntud laulud muutusid üldtuntuks. Selliste “migratsiooniprotsesside” ja “ühest kultuurikontekstist teise voolamise” tõttu (Dianova 2004: 15) tekkisid ühe ja sama laulu mitmed variandid, mis omandasid ka esitamise uued funktsioonid (rituaalsed mitterituaalsena ja vastupidi). Kogumikus “Malmöži votjakkide valitud laule” (1920) kirjutab Kuzebai Gerd: “Neid laule teati üksnes Malmöži kreisis. Kõigil kontsertidel, etendustel laulsin neid laule, ja rahvale nad meeldisid. [...] Nüüd lauldakse neid laule Sarapuli, Jelabuga ja Glazovo kreisis” (Gerd 1920: 4). Kuzebai Gerd ja Mihhail Kurotškin ei määratlenud oma kogumikes laule žanriliselt, tegelikult on need peaaegu kõik mitterituaalsed, üksnes lapse kiigutamise laulu “*Nunõ vettan gur*” tekst on ümber töötatud Grigori Vereštšagini hällilaulust “*Tšagõr, tšagõr dõdõke*” (“Hall, hall tuvi”).

Kuzebai Gerdi kogumiku 13 laulust lülitas Mihhail Kurotškin oma kogumikku “Kubõz” kümme teksti. Nende seas tekstid “*Kuke no mon val dõr*” (“Kunagi olin ka mina nähtavasti”), “*Vož badjar kad*” (“Nagu roheline vaher”) kuuluvad põhjaudmurtide; “*Jug-jug džužaloz*” (“Valge-valgelt õitseb”) ja “*Vož-vož gõne budõloz*” (“Rohelisest rohelisemana kasvab”) aga lõunaudmurtide repertuaari.

Laul “Kunagi olin ka mina nähtavasti”, mida esitati algselt pulmakombestikus, läks teadlaste viimastel andmetel käibebe mitterituaalse matuse-, värbamis-, mängu- ja külalislauluna. Uurides selle laulu leviku geograafiat on Irina Ptšelovodova leidnud selle variante Udmurdi vabariigi kirdeosast ja sellega piirnevast Kirovi oblastist, aga ka Udmurdi vabariigi Možga rajoonist ning Tatarstani vabariigi Bavlõ rajoonist ja Sverdlovski oblastist. Ta leidis sellest laulust 44 varianti. Kõige varasem üleskirjutus pärineb 1919. aastast, selle talletas Kuzebai Gerd Novõi Multani pedagoogilise tehnikumi õpilastelt (Gerd 1924: 48). Temaatilisel liigitas Pjotr Pozdejev selle teksti kategooriasse “Sunnitöoliste, vangivalvurite ja põgenike laulud ja ajaloolised viisid” (Pozdejev 1987: 200). Kuzebai Gerd (1920: 3) on märkinud, et seda laulu lauldakse

kaugele teele asudes. Tänapäeval eksisteerib see laul põhjapiirkonnas kannatuste-, matuse- ja mälestuslauluna (Ptšelovodova 2014: 107). Esmakordselt noodistasid selle Mihhail Kurotškin, Elizaveta Molotkova ja Mihhail Romanov. Näitena toome Mihhail Kurotškini ja Mihhail Romanovi (Glazovi pedagoogilise tehnikumi muusikaõpetaja) raamatust esimese salmi:

*Kuke no mon val dōr
Tuž pinal nōl”jōsmurt
Mon ug valas’kō val
Kurektonez, bōrdonez
(Kurotškin 1925: 9).*

*Kuke mon val dōr
Tuž pinal piosmurt
Mon ug valas’kō val
Kurektonez, bōrdonez
(Romanov 1925: 3–4).*

Tekstides ilmneb väike muudatus: sõna – *nōl”jōsmurt* (tütarlaps) on asendatud sõnaga *piosmurt* (noormees).

Ka varem keskkiirkonna udmurtidele iseloomulik laul “*Por”jaloz, por”jaloz*” (“Keerleb, keerleb”) saavutas 20. sajandi alguses suure populaarsuse ning seda avaldati mitmes laulikus. Kuzebai Gerd avaldas selle Malmōži udmurtide laulikus (1920), samuti udmurdi rahvalaulude kogumikus (1924, 1927). Nimetatud laul püsib eri variantides tänini udmurdi muusikapärimuses, mida kinnitavad ka rahvaluule ja etnograafilised ülestähendused (Ptšelovodova 2014: 33). Nii on mitterituaalsest paikse levikuga laulust saanud üldlevinud laul. Kuzebai Gerd on selle laulu žanriks määratlenud külalislaulu (*juondōr sjam*) (Gerd 1920: 3). Pjotr Pozdejev on selle liigitanud mõtiskluslauluks (*kōrdzh’an”jos malpan”jos*) (Pozdejev 1987: 357). Kuigi Mihhail Kurotškin reprodutseeris laulusõnu Kuzebai Gerdi kogust, tegi ta materjali ka mõningaid muudatusi. Üksikud lekseemid said graafilised teisendused, samas kadusid sõnade murdekōla tunnused: *kuas’mōsa – kuas’mōsa* (kuivanud), *kvar – kuar* (leht).

Mõtiskluslaulude sekka liigitub ka mitterituaalne lüüriline laul “Nagu roheline vaher”. Analüüsid laulu kronoloogilises dünaamikas ja uurides selle leviku geograafiat võib täheldada mitmeid muutusi sõnavaras, kus osa murdesõnu on asendatud teistega. Esitame näiteks selle laulu versiooni, mis on salvestatud Tomski oblasti udmurtidelt 2006. aastal, võrdluses Mihhail Kurotškini raamatus “*Kubōz*” leiduva tekstiga:

*Pužōm vai oi kad’-ik
Sujjosō no ōi-a val?
Bōroz kaltak tabere –
Kōs tšas kad’-ik kuas’mōsa!*

*Pužōm vajjos kad’
Sujjosō no ōi-a val?
Bōros in-a tabere
Kōs tšas kad’ik kuas’mōsa*

[Kas polnud mu käed
Nagu männioksad?
Vaeseke, kuivavad nüüd
Nagu kuiv peerg!]
(Kurotškin 1925: 12)

[Kas polnud mu käed
Nagu männioksad?
Kas kuivavad nüüd
Nagu kuiv peerg?]
(Tsit: Ptšelovodova & Anisimov
& Sofronova 2023: 211)

“*Jug-jug džuzaloz*” (“Õitseb valge-valgelt”) on lõunaudmurtidele iseloomulik laul ja kuulub ka üldtuntud laulude hulka. Näiteks 1920. aastatel salvestas Mihhail Romanov selle laulu põhja-udmurtidelt (Pozdejev 1987: 357; Romanov 1925: 9), 1974. aastal Krasnojarski udmurtidelt (kuuluvad Siberi udmurtide sekka), kelledest üks informant mainis, et laul kõlas noorte vabaõhupidudel (Ptšelovodova & Anisimov 2023: 72). Kuzebai Gerd on märkinud, et seda laulu laulavad Novõi Multani (praegu küla Udmurtia Uva rajoonis) ümbruse elanikud. Mihhail Kurotškini raamatus seda märkust enam ei ole, ja neljandas salmis on read “*Soku todad lõktoz / Turnanõ potoned*” (siis tuleb sulle meelde, / et on aeg minna heinateole) asendatud ridadega “*Soku todad lõktoz / Aranõ potoned*” (siis saad pidada meeles, / et on aeg minna vilja lõikama).

Toome näiteks selle teksti mõned teisendid.

Mihhail Kurotškini variant:

Tšhuž-tšhuž džuzaloz
Baktša mak sjas’ka –
Soku todad lõktoz
Vordem memijed
(Kurotškin 1925: 13)

[Kolla-kollaselt õitsevad
Aiamaal moonid –
Siis meelde tuleb
Lihane emal]

Mihhail Romanovi variant:

Tšhuž-tšhuž džuzaloz
Italmas tšhuž sjas’ka –
Soku todad lõktoz
Jaraton musojed
(Romanov 1925: 10).

[Kolla-kollaselt õitsevad
kullerkupu kollased õied –
Siis meelde tuleb
Armsam]

Krasnojarski udmurtidelt üles kirjutatud variant:

<i>Jug-jug džuzaloz</i>	[Valge-valgelt öitsevad
<i>Töd'õ l'õmpu no sjas'ka</i>	Toomepuu ja lilled.
<i>Soku todad lõktoz</i>	Siis tunnetad (otsesõnu: tuleb meelde),
<i>Gužemlen no vuemez</i>	Et saabunud suvi]
(Tsit: Ptšelovodova & Anisimov 2023: 72).	

“*Samovarde puktõ al'i...*” (“Pane õige samovar...”) on autorilaul, kuid selle looja nimi on hetkel teadmata. Suust suhu levides saavutas see suure populaarsuse. Udmurtia Alnaši rajoonis lauldi seda külalislauluna (*kunoan kõrdzh'an*”jos) (Ložkin & Petrov & Djadjukov 1938: 66), mängu- või naljalauluna (UKK 1939: 74), Malaja Purga rajoonist 1958. aastal üleskirjutatuna on Irina Travina määratlenud selle ringmängu tantsulauluna (Travina 1964: 81). 1920.–1930. aastate laulikud näitavad selle teksti peaaegu täielikku, täpset ja identset reprodutseerimist, mis kinnitab selle algset kirjalikku päritolu. Irina Travina raamatus on toodud ka samovari-laulu variant, milles on stroofe lühendatud ja sõnajärjestust veidi muudetud.

Võrdluseks toome stroofipaarid Mihhail Kurotškini raamatust, mille ta on tähistanud järjekorranumbriga 5 (neid on kokku 7) ja nelikvärsi Irina Travina kogust, mis on kolmas (lõpu-) salm:

5. *Kõrez'de šud al'i, oi, urome!* (2)
Al'i ik gõne šudõsal no – }2
Tal'janõškõi si övöl.
[Mängi õige lõõtsa/guslit, mu sõber!
Ma mängiksin ju kohe, kuid
Pole itaalia pillikeeli.]
(Kurotškin 1925: 16)

– <i>Krez'gurde šud al'i</i>	– Mängi guslit,
<i>Oi urome.</i>	Mu kallis.
– <i>Al'i gine šudõsal no,</i>	– Mängiksin kohe,
<i>Tal'janõškõi si övöl</i>	Kuid pole itaalia pillikeeli.
(Travina 1964: 82).	

Laulu “*Mõnes'tõm no gažanme*” (“Minu armastatud”) on Pjotr Pozdejev identselt dubleerinud raamatust “*Kubõz*”, märkides ära salvestuse geograafia – Udmurdi vabariigi Vavoži rajoon. Teemaatilisel oli see liigitatud kevade-, armastus- ja

sõpruslaulude hulka (Pozdejev 1987: 348). Mõningate kujundi- ja sõnamuudatustega ilmus see laul 1962. aastal udmurdi laulude kogumikus: välismaa rāti kujund (*zagranišnoi kōšet*) on asendatud kalli kingirätiga (*duno kuz'õm kōšet*). Kusjuures semantiliselt on mõlema sõna tähendus sama:

Mõnam kōšete
Zagranišnoi kōšet val
[Minu rätik
oli välismaa rätik]
(Kurotškin 1925: 17).

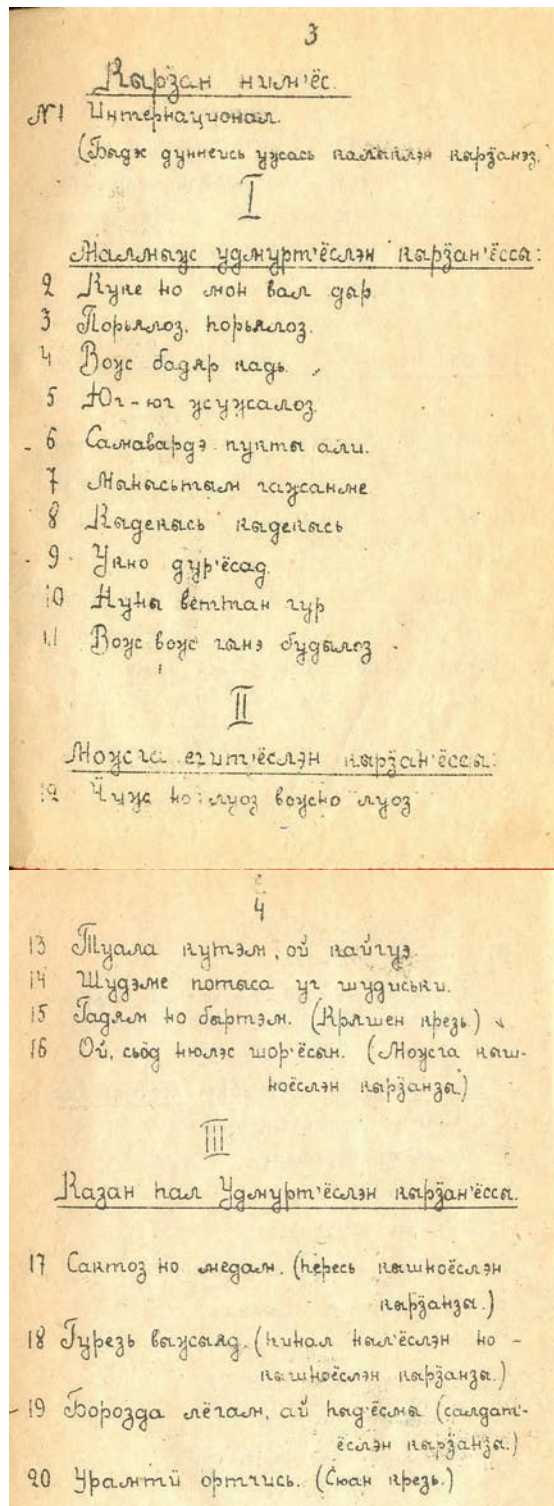
Mõnam kōšete
Duno kuz'õm kōšet val
[Minu rätik
oli kallis kingirätt]
(Jegorov 1962: 73).

Laulu “*Vož-vož gōne budōloz*” (“Rohe-roheline puhkeb õide”) salvestas Kuzebai Gerd esmakordselt 1919. aastal Novõi Multani pedagoogikatehnikumi üliõpilastelt. Elu käigus on tekstile osaks saanud mõningased muutused. Mihhail Kurotškin tegi Gerdi kogumikust laulu ümber kirjutades üksikuid muutusi. Sealhulgas asendas ta sõna *ban*”*josõz* sõnaga *bam*”*josõz*, arvatavasti pidades silmas uusi õigekirjanorme. 1938. aastal Iževski elanikelt üles kirjutatud variandis on raamatus “*Kubõz*” ilmunud tekstiga võrreldes selge erinevus. See sisaldab teisendusi, mis tulenevad nähtavasti informandi murdeerisustest. Enamasti on täheldatavad leksikaalsed asendused sünonüümidega. Näiteks teatud salmides olid ühed sõnad asendatud teistega, tähenduselt lähedastega: *budōloz* (hakkavad kasvama) – *džužaloz* (tõusevad), *potōloz* (tõusevad) – *džužaloz* (tõusevad), *us'ōloz* (langevad) – *kuāškaloz* (langevad), *tšhukna kez'ōtlō* (hommikune külm) – *tšhuk kez'ōtlō* (hommikune külm) jne. Toome näiteks ühe salmi:

Ves'kres-ves'kres budōloz
Tel' šor”*josad kōz*”*josōd* –
So marlō-o pograłoz?
– *Urod tōllō tšidatek*
[Saledaks-saledaks kasvavad
Keset metsa kuused –
Miks nad maha langevad?
– Ei suuda halvas tuules seista]
(Kurotškin 1925: 24).

Ves'tōrak no budōloz
Tel'šor”*josõn kōz*”*josōd* –
So malō-o pograłoz?
– *Sil'tōll*”*joslō tšidatek*
[Las kasvavad sihvakaks
Keset metsa kuused –
Miks nad maha langevad??
– Ei suuda tormis seista]
(Pozdejev 1987: 212).

Raamatu “*Kubõz*” teise osa “*Možga noorte laulud*” moodustasid krjašeenide² viisid, kolmas osa “*Kaasani udmurtide laulud*” sisaldas Kukmori udmurtide rituaalseid laule: külaskäigud, nekrutilaulud, pulmalaulud (Nurijeva 2021: 38).

Fotod 5.–6. Nii näeb välja Mihhail Kurotškini raamatu "Kuböz" sisukord.

Teise osa moodustavad “Revolutsioonilaulud”, mille on votjaki koori tarvis noodistanud Mihhail Kurotškin. Nende seas kordub taas “Internatsionaal”, järgnevad leinamarss, “Julgesti, seltsimehed, edasi”, “Andesta!”, “Asumisele-saadetute laul”, “Päike tõuseb ja loojub”, “Teelesaatmine”, kus on märgitud, et sõnad pärinevad vene nõukogude luuletajalt Demjan Bednõilt. See on Udmurtias välja antud rahvaluule- ja -laulukogudesse kantud revolutsioonilaulude “klassikaline” repertuaar. Näiteks Trofim Borissovi kogumikes “*Udmort kõlbur*”-jos” (1919) ja “*Udmurt stihotvorennejajos*” (1919) on hulgaliselt rahvusvahelise töölisliikumise laule: kommunistlik “Internatsionaal”, mille puhul ei ole märgitud autorit või tõlkijat, “Marseljeesi” udmurdi variandid, leinamarss (autor Jakov Iljin). Revolutsiooniliste laulude sisaldus on seletatav toonase ühiskondliku võitluse teadvustamisega, sooviga ühineda riigis toimuvate ühiskondlik-poliitiliste muutustega ning elava traditsiooni ja kirjandusmoega, mis määras žanrite hierarhia humanitaarias. Agitatsioonilaulutekstide variandid levisid 20. sajandi alguses nii suuliselt kui ka kirjalikult: neid avaldati luule- raamatutes ja rahvalaulukogumikes.

Järeldused

Mihhail Kurotškin andis koos teistega väärtusliku panuse udmurdi folkloori säilitamise ja populariseerimise ning udmurdi muusikalise ja pedagoogilise hariduse kujunemise. Oma õpetustöös kasutas ta esteetilise kasvatuse vahendina ohtralt udmurdi laule ja klassikalist muusikat. Kaasates tehnikumi õpilasi udmurdi folkloori kogumisse tekitas ta neis huvi oma kultuuri vastu. Tema loodud koor *Možga* pedagoogilises tehnikumis aitas arendada õpilaste muusikalisi võimeid. Udmurdi kultuurielus oli 20. sajandi alguses erilise väärtusega Mihhail Kurotškini kogu tegevus folkloori, muusika, hariduse ja pedagoogika vallas. Pärast raamatu “*Kubōz*” ilmumist pakkus ta hädavajalikku tuge isetegevuskollektiividele ja üliõpilastele, aitas kaasa laulutekstide kohaliku eripära säilimisele ja populariseeris ka noodikirja. Juba kogumiku nimetusega ja kubōzi kujutamisele selle kaanel säilitas ta tänapäeva uurijatele väärtuslikku ettekujutust muusikainstrumentidist, mis oli udmurtide seas kasutusel veel 20. sajandi alguses.

Tõlkinud Asta Niinemets

10 *Kuböz*

✓ № 3 Порьялоз, хорьялоз.
Andante *Кржашен, кржашен*

Порь-я-лоз, хорь-я-лоз
 вор-но-чи-дор-гу-ше-сэу
 со-гу-шес-назь-а хорь-я
 ена-наен-сю-лэн-са-гё-чи!

2 Порьялоз, хорьялоз
 Вало доб но поужесад
 Со поужес назьа хорья- }
 Накаен нётя сэгё чи.)

3 Ой нётя шуло-не -
 Нётлэн пуназ ку вуд?
 Ой, сюлма шуло-не,
 Сюлмаэн пуназ ку вуд?

Foto 7. Udmurdi rahvalaulu “Por”jaloz, por”jaloz” noodistatud sõnad Mihhail Kurotškini raamatus “Kuböz”.

Kommentaariid

¹ *Krez'* – udmurdi keelpill, nn suur gusli, sarnaneb eesti kandlega.

² *Krjašeenid* – ristitud tatarlased.

Allikad

Dokumendid Možga pedagoogilise tehnikumi õpetajate, töötajate ja üliõpilaste personali kohta (1933–1986). – *T. K. Borisovi nimelise Možga Pedagoogilise tehnikumi arhiiv*. Op. 2, lk 34–35. [Dokumenty po lichnomu sostavu prepodavatelei, sotrudnikov i uchashchikhsia Mozhginskogo pedagogicheskogo uchilishcha (1933–1986 gg.). – *Arkhiv Mozhginskogo pedagogicheskogo kolledzha im. T. K. Borisova*. Op. 2. Ll. 34–35.]

Dokumendid Možga pedagoogilise tehnikumi õpetajate, töötajate ja üliõpilaste personali kohta (1933–1986). – *T. K. Borisovi nimelise Možga Pedagoogilise tehnikumi arhiiv*. Inventuur nr 4, lk 1, 58. [Dokumenty po lichnomu sostavu prepodavatelei, sotrudnikov i uchashchikhsia Mozhginskogo pedagogicheskogo uchilishcha (1933–1986 gg.). – *Arkhiv Mozhginskogo pedagogicheskogo kolledzha im. T. K. Borisova*. Opis' Nr 4. Ll. 1, 58.]

M. A. Kurotškini isiklik toimik 1921–1923. – *Sarapuli linna administratsiooni arhiiviosakond*. F-64. Op. 2. D. 255, lk 3 [Lichnoe delo M. A. Kurochkina za 1921–1923 gg. – *Upravlenie po delam arkhivov Administratsii g. Sarapula*. F-64. Op. 2. D. 255. L. 3.]

Kirjandus

Buch, Max 1882. *Die Wotjaken*. Eine ethnologische Studie 2 Ausg. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteratur Gesellschaft.

Dianova, Tat'iana 2004. Pesennyi tekst v prostranstve traditsionnoi kul'tury – *Traditsionnaia kul'tura* 3, lk 31–21.

Esipova, Margarita 2013. Esipova, M. V. Istoriia i geografia rasprostraneniia drevnetiurksskogo termina “kobuz” (‘muzykal’nyi instrument’). – *Nauchnyi Tatarstan*, lk 26–35 (https://tatarica.org/application/files/8116/7352/7741/Esipova_M.pdf – 20.09.2024).

Gavrilov, Ignatii 1978. *Todam vais'ko*. Izhevsk: Udmurtiia.

Gerd, Kuzebai 1920. *Malmyzh udmurt'eslen kyržan'esny*: (izbr. pesni Malmyzhskikh votiakov): Kn. 1-ia.

Gerd, Kuzebai 1924. *Udmurt kyržan'es* 1-tü kniga. Musko: SSSR utemys' van' kalyk'esly knigapottonni.

Gerd, Kuzebai 1927. *Udmurt kyržan'es* 1-tü kniga. – 3-tü shukketez. Izhevsk: Udkniga.

Jegorov 1962 = Egorov, V. I. *Udmurt kyržan'es no p'esaos*. Izhevsk: Udmurtskoe knizhnoe izdatel'stvo.

Keneš 1928 = Pörtem ivor'es. – *Kenesh* 10–11, lk 44–46.

Krohn, Ilmari 1901–1902. Melodien der Berg-Tscheremissen und Wotjaken. – Fleischer, Oskar & Wolf, Johannes (toim). *Sammelbände der Internationalen Musik-Gesellschaft* 3. Leipzig: Breitkopf & Härtel, lk 430–438.

Kubašev, Pjotr 1986 = Kubashev, P. Udaltem ar'es: povest'. – *Molot* 5, lk 28–51.

Kurotškin, Mihhail 1925 = Kurochkin, Mihail. *Kubyz*. Izhevsk. 42 lk.

Ložkin, F. A. & Petrov, M. P. & Djadjukov, I. T. (koost) 1938 = *Udmurt kyržan'es*. Izhevsk: Udmurtgosisdat.

- Nurijeva 2014 = Nurieva, Irina 2014. *Udmurtskaia muzykal'no-pesennaia traditsiia: spetsifika zhanroobrazovaniia i funktsionirovaniia*. Dis. ... dokt. iskusstv. Izhevsk.
- Nurijeva 2021 = Nurieva, Irina 2021. *Udmurtskaia muzykal'naia fol'kloristika. Stranitsy istorii*. Izhevsk: UdmFIC UrO RAN.
- Panoff, Peter 1929. Phonographierte wotiakische, permjakische und tatarische Lieder. – *Zeitschrift für Musikwissenschaft* 11, lk 609–626.
- Pavlov, Nikifor 1965. Dyshetüs'len vunontem uzhez – *Molot* 2, lk 45–47.
- Pavlov, Nikifor 1969. M. A. Kurochkin.– Golubkova, A. N. (koost). *Put' k udmurtskoi opere*. Izhevsk: Udmurtiia, lk 29–32.
- P. F. 1926. Tuzh badžym uzhmy palene kyle. – *Kenesh* 5–6, lk 58–59.
- Pelissier, R. 1925. Mordwinische Erzählungen und Lieder, Märchen und Zaubersprüche. – Doegen, Wilhelm (toim). *Unter fremden Völkern*. Neue Völkerkunde. Berlin: Verlag für Politik und Wissenschaft, lk 233–249.
- Pozdejev, Pjotr (koost) 1987 = *Zhingyrty, udmurt kyržan!* Notaosyn kyržan kniga. Dasiaz P. K. Pozdeev. Ustinov: Udmurtiia.
- Ptšelovodova, Irina 2010 = Pchelovodova, I. V. Aerofony v sisteme traditsionnoi instrumental'noi kul'tury udmurtov. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovanii* 1, lk 95–108.
- Ptšelovodova, Irina 2014 = Pchelovodova, I. V. “Por”ialoz, Por”ialoz...”: narodnoe “Avtorstvo” i obshcheguardmurtskii repertuar repertuar. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovanii*. Spetsvypusk, lk 30–34.
- Ptšelovodova, Irina 2015 = Pchelovodova, I. V. Konstruktsiia udmurtskogo traditsionnogo strunnogo instrumenta kubyz v terminologicheskom aspekte – *Vestnik ugrovedeniia* 1 (20), lk 46–51.
- Ptšelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai 2023 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. Alnashskii komponent v pesennoi traditsii krasnoiarskikh udmurtov. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovanii* T. 17. Vyp. 1, lk 60–76.
- Ptšelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai & Sofronova, Ekaterina 2023 = Pchelovodova, I. V. & Anisimov, N. V. & Sofronova, E. A. Neobriadovye liricheskie pesni udmurtov Tomskoi oblasti: poeticheskie motivy i obrazy. – *Kritika i semiootika*. Vyp. 1, lk 207–231.
- Romanov, Mihhail 1925. *Udmurt ulosys' liukam udmurt kyržan*”es. Izhkar: Udkniga.
- Timašev, Mihhail 1928 = Timashev, Mikhail. Udmurtles' cheberlykse kyre pottono. – *Kenesh* 10–11, lk 22.
- Travina, Irina 1964. *Udmurtskie narodnye pesni*. Izhevsk: Udmurtiia.
- UKK (Udmurt kalök kōrdzanjös) 1939 = Udmurt kalyk kyržan”es. Izhevsk: Udmurtskii nauchno-isslededovatel'skii institut sotskul'tury pri SNK UASSR.
- Udmurt kyrdzanjös 1938. Izhevsk: Udmurtgosizdat. 144 lk.
- Pelissier, Robert 1925. *Mordwinische Erzählungen und Lieder, Märchen und Zaubersprüche*. In: Doegen, Wilhelm (Hrsg.). *Inter fremden Völkern. Eine neue Völkerkunde*. Berlin: Stollberg, lk. 233–249.
- Vitšuzhanin 1993 = Vichuzhanin, Arkadii G. *Stalo domom rodnym: ocherki k 75-letiiu Mozhginskogo peduchilishcha, 1918–1993*. Izhevsk: Udmurtiia.

Summary

Mikhail Kurochkin's Contribution to Udmurt Folklore

Alevtina Kamitova

Senior Research Fellow

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

akamitova@mail.ru

Keywords: Udmurts, Udmurt folklore, kubyz, Udmurt songs

The work presents little-known and new facts from the life and work of the educator and teacher Mikhail Alekseevich Kurochkin. He made a valuable contribution to the preservation and popularization of the folklore heritage of the Udmurt people and the development of musical culture. Hardly accessible and interesting factual stories about his creative and life biography have been introduced into scientific circulation; these were identified during work with newspaper materials, documents from the archives of the Administration of Sarapul and the archives of the Mozhginsky Pedagogical College by Trofim Kuzmich Borisov. Some features of the song collection *Kubyz* (1925) with notes by Mikhail Kurochkin are described. The book was compiled by him on the basis of folkloric field materials collected together with students of the Mozhginsky Technical School. His pedagogical and cultural activities contributed to the development of children's interest in their native culture, the formation of a musical direction in Udmurt science, and the education of new national personnel. The study of the life and creative biography, educational and folklore activities of Mikhail Kurochkin made it possible to determine his significant contribution to the cultural life of the Udmurt people at the beginning of the 20th century.

Alevtina Kamitova Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna vanemteadur. Tema teadushuvi valdkonnas on udmurdi rahvaluule, udmurdi kirjandus ja tõlkimine.

Alevtina Kamitova is Senior Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), in Izhevsk, Russia. Her main fields of interest are Udmurt folklore, Udmurt literature, and translation studies.

ORCID 0000-0001-7119-1797

akamitova@mail.ru

Kolmkümmend aastat udmurtide juures käimas. Mida olen õppinud?

Pühendatud Tatjana Vladõkinale

Eva Toulouze

Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut Pariisis (Prantsusmaa),
Tartu Ülikooli etnoloogia teadur (Eesti)
evatoulouze@gmail.com

Teesid: Udmurtidel on minu teaduselus keskne koht, tänaseks on neil keskne koht ka minu igapäevaelus, olen neil külas käinud juba kolmkümmend aastat, sest tundsin, et üksnes kirjasõna ja ajaloo uurimisest ei piisa, vaja on minna kohale, et mõista inimesi, nende kultuuri ja mõttemaailma, sest seda saab kõige paremini teha nende igapäevases keskkonnas. Tahangi selles artiklis rääkida, mida olen nende juures kogunud, mida õppinud.

Märksõnad: etikett, külaliste vastuvõtt, maailmataju, staatus, udmurdid

Minu teaduslikus elus on udmurtidel keskne koht. Esiteks olen nendele pühendanud oma esimese pikema töö, doktoriväitekirja, mille kaitsesin Pariisis 2002. aastal. Sisuliselt oli see ülevaade udmurdi kirjandusest rahvusluse seisukohalt: uurisin paralleelselt kirjasõna arengut ja udmurdi ajalugu, ning keskendusin rahvusluse arengu seisukohalt olulistele ajaloo aspektidele. Iseenesest ei nõudnud see töö välitöid. Aga ma tundsin, et mul on vaja käia kohal, et aru saada sellest keskkonnast. Ma käisin 1994. aastal esimest korda, ja jäingi käima. Olgu mööda minnes öeldud, et tõepoolest, ka moodne elukogemus võiks heita valgust mõnede mineviku psühholoogilistele aspektidele. Mida ma siis selle aja jooksul õppinud olen? Miks ma arvan, et ma saan täna paremini udmurtidest aru kui vanasti?

Püüdes süstematiseerida oma kogemust, jagaksin selle kolme ruumilisse ossa: Udmurdimaa, Baškiiria, Tartu.

Need on need kohad, kus mu kontaktid udmurtidega aset leidsid. Niisiis, kolm kohta ja veel kaks aega: esimene 1994. aastast kuni 2015. aastani, mil ma käisin Udmurdimaal küll regulaarselt, kuid kahe käigu vahele jäi kaks, kolm, või isegi neli aastat. Ja siis 2015. aastast kuni 2020. aasta COVIDi kriisini mitu (vahel isegi viis või kuus) korda aastas. Alates 2022. aastast ma käin uuesti,

paraku vähem kui vahepeal: nüüd on olukord stabiliseerunud kahe reisi peale aastas. Aga kui pikalt veel? Üldist olukorda ei saa ju ignoreerida.

Esimene periood: Udmurdimaa, hõredalt

Kui nüüd järele mõelda, ma arvan, et mulle vedas, et kaks esimest käiku toimusid lähestikku. Käisin esimest korda jaanuari lõpus 1994. aastal koos noore sõbraga, tulevane antropoloogiadoktori Laur Vallikiviga. Tol ajal oli ta 15aastane. Ma olin saanud kutse udmurdi sõbralt, kes juhtis toona rahvuslikku organisatsiooni udmurdi kultuuri ühingut Demen. Lidia Orehhovaga olime tutvunud Ungaris, Egeris soome-ugri kirjanike kokkutulekul, ja tol esimesel reisil olime Demeni külalised. Nad olid meile uhke vastuvõtu korraldanud. Muidugi toimus kokkusaamisi pealinnas, aga ka erinevaid väljasõite, peamiselt Udmurdimaa lõuna- ja keskossa. Käisime nõnda läänepoolses Vavoži rajoonis, ida pool Jakšur Bodja rajoonis, kirdes Šarkani rajoonis, ning mõnes Iževski ümbruse udmurdi külas. Minu jaoks jääb see reis seotuks tutvumisega udmurdi külalislahkuse, joomis- ja laulukultuuriga.

Teisel korral läksin Udmurtiasse kahe oma prantsuse filoloogist tudengiga ja kahe Tartus õppiva udmurdiga, kellest üks oli minu talvise võõrustaja tütar. Elasimegi tema juures kahetoalises korteris. Osaliselt käisime samades kohtades, kus olin ise juba käinud ja olid tuttavad ees: näiteks jäi pikaks ajaks meie kontaktidesse Vavoži rajooni kultuuriametnik, külastas in seda rajooni kuni 2008. aastani. Käisime ka bessermanide juures Põhja-Udmurdimaal ja osalesime külalistena udmurtide kolmandal kongressil. Sellega seoses sain esimest korda käia Kijassovo rajooni Karamass-Pelga külas, mis on tänapäevani minu jaoks oluline koht.

Teine reis kinnitas esimesi muljeid ja tutvusi ning andis mulle kindla aluse udmurdi kultuuri edasiseks uurimiseks. See pani ka paika järgmiste aastate ja aastakümnete mustri: ma lähen tagasi sinna, kus olen varem käinud. Aeg-ajalt lisanduvad küll uued kohad, aga ka siis jään ma sinna käima. See annab minu suhtluspartneritele kindluse, et ma ilmtingimata tulen veel. See tugevdab usaldust. Nõnda tekib ka sõprus.

Ma ei otsinud tol ajal teadlastega kontakti. Esiteks teadsin, et ma ei paku neile erilist huvi, sest ma ei olnud veel teadusmaailma astunud. Pigem vältisin liiga ametlikke kontakte. Mulle oli küll tutvustatud teadusinstituudi direktorit, Kuzma Kulikovi, nii et pealiskaudsed tutvused mul olid, kuid mitte rohkem. Teadussuhete tekkimiseni tuli oodata veel kümnekond aastat.

Avastasin, et minu tulek on kuidagi pidu. Seda on see tänini. Aga tol ajal oli terve küla osaline, kui võõras tuli külla. See pakkus ka neile võimaluse pidutseda ja – nagu ma nüüd aru saan – lõõgastuda elupingetest.

Käisin Udmurdimaal regulaarselt ajal, mil sattusin esimest korda Baškortostani. Olin just veetnud aega udmurdi sõpradega ja osalenud esimest korda udmurdi palvusel Kuzebajevo külas ning jätkasin oma reisi Baškiirias. Olin ühe suvekooli ekspert ja veetsin seal kümme päeva. Viimane päev oli aga vaba, nii et otsustasin külastada udmurdi alasid. Seal räägiti mulle oma kommetest ja palvustest, nagu see oleks kõige loomulikum nähtus ja mitte mingi kurioosum. Mõtlesin pikalt, ja lõpuks 2013. aastal läksimegi Liivo Niglasega välitöödele Baškortostani vabariiki, kus meid võttis vastu Ranus Sadikov, kes seitsaadik meiega ka töötab. Jäime sinna kuuks ajaks: meile oli leitud elukoht suures majas, kus vene keelt vaevalt oskav perenaine elas üksi, ja kus naabrid käisid sageli juttu ajamas, ning juttu ajasid nad ka meiega. Meil on tunne, et informandid tulid ise meie juurde.

Pärast esimest külastust hakkasime käima alguses kaks korda aastas, juunis ja detsembris. Saime kohe esimesel korral tuttavaks peamiste ohvripreestritega. Alati kohtusime nendega enne nende palvustele minekut, ja jätsime neile ka meie filmitu. Igal aastal tekkisid uued tuttavad, sageli vanade kaudu. Varsti olid külainimesed harjunud, et me tuleme kohale. See muutus normiks. Kui ühe küla naine sai teada, et projekt on lõppenud, ta lausa nuttis, aga kui ma ikka veel kohale läksin, oli ta väga rõõmus.

Uus tegevus Baškiirias ei seganud Udmurdimaal käimist. Alguses lendasin küll Ufasse, aga peagi tekkis uus rutiin: lennata Piiterist Iževskisse, ja sealt sõita Baškiiriasse. Niikuinii on vahemaa umbes sama, kas tulla Ufast või Iževskist. Nõnda ühitasid minu Udmurdimaa suhted ka selle uue projektiga.

Siis olin udmurdi teadlastega juba paremates suhetes. Väitekirja olin ammu kaitsnud, minu nimi sai Udmurdimaal tuttavaks – ei ole ju huvi udmurtide vastu nii levinud, et ei teaks kõiki, kes viitsivad kohale tulla. Hoidsin kolleege kursis oma uuringutega. Mõnedest neist said mu sõbrad. Tekkisid uued harjumused – käia instituudis, ülikoolis, kirjastuses...

Nõnda möödus kolmkümnend aastat. See on küllaltki pikk aeg, mis annab võimaluse hinnata muudatusi erinevatel tasemetel: ümbruskonnas, maa ja elu muutumine aastate jooksul, aga ka enda arusaamade muutumine ... Mõnda aspekti mõistan nüüd paremini ning interpreteerin teistmoodi...

Esimene märkus: küla

Kohe esimesel käigul torkas silma enesestmõistetav tõik: udmurtlus elab külas, mitte linnas. Seda ma muidugi abstraktselt teadsin. Nüüd sain selles ise veenduda. Ikkagi pean veel ühe enesestmõistetava fakti välja tooma: nendes riikides, kus ma olen üles kasvanud, on vahe linna ja küla vahel kvantitatiivne – linn on suurem, pakub rohkem võimalusi, aga muidu on küla vaid üks väiksema mastaabiga linn – Venemaal on see vahe sisuline. Küla on hoopis teistsugune kooslus: külas on kõik, ükskõik, mis ametis, seotud põllumajandusega, kõik on talupojad, kaasa arvatud koolidirektor või administratsioonitöötajad.

Alates oma esimest käigust tajusin, kuivõrd Iževsk, mis tol ajal ei olnud nii ilusti üles putitatud kui tänapäeval ja kus muda esines igal pool (seda me nägime muidugi sügisel, mitte talvel), oli udmurdivaenulik linn. Udmurdi keelt polnud kusagil näha ega kuulda. Inimesed ei julgenud avalikus kohas emakeelt rääkida, need, kes siiski sõandasid, said alati kurjalt söimata. Sõbrale, kes rääkis oma lapsega trammis udmurdi keelt, öeldi põlglikult, et ilmselt ta oma last ei armasta... Külas aga kasutasid inimesed seda keelt omavahel suheldes enesestmõistetavalt, ning udmurdi laul oli täiesti elus. Tundsin, et tol ajal ei olnud veel hakanud arenema udmurdi linnakultuur, kuid praeguseks on see jõudsalt muutunud.

Toona olid selle asemel saarekesed: kohad, hästi kaitstud kohad, kus udmurtlus elas kõige kiuste. Lasteajakirja *Kiz'il'i* (Täht) toimetuses oli veel tol ajal German Hodõrev, kes vähem kui aasta pärast sooritas enesetapu pärast avalikku häbistamist selle eest, et ta sõandas avalikult kaitsta ühte Stalini repressiooni ohvrit. Iževski ühes korteris elas ka maaliija Valentin Belõhh, kes oli juba hakanud maalima oma arusaama vanade udmurtide elust. Juba tegutses ka Inimese Uuringu Keskuse asutaja filosoof Albert Razin. Enne kui ta enda enda avalikult ära põletas, jõudsin kohtuda temaga kolm korda: 1994. aastal koos Demeni juhi Lidia Orehhovaga; 2017. aasta lõpus Liivo Niglase udmurdi rituaali filmi näitamisel Iževskis ja umbes aasta enne Razini surma Kama-taguste udmurtide ohvipappide koosolekul. Ja siis olid poetessid. Tol ajal olid nad udmurdi luule au ja hiilgus: Galina Romanova, Alla Kuznetsova, Ljudmila Kutjanova ja Tatjana Tšernova. Nad olid sõbrannad ja kutsusid mind ühel õhtul Tatjana juurde, kus Alla improviseeris virtuoosselt oma kaaslaste teoste tõlkeid vene luulevormis... Need olid sellised pääsukesed, mis andsid mõista, et miski on tekkimas ka Iževski linnas...

Tänapäeva ei saa ikka veel öelda, et Iževsk on udmurdi linn: avalikus ruumis paistab udmurtlus vähe silma, aga natuke ikka, kui võrrelda nende kaugeate aastatega, mil tühjus oli silmatorkav. Totaalne udmurdivaenulikkus on taandunud. Seda oli mulle öelnud juba 2010. aastal Piliscsaba soome-ugri

kongressil Galina Nikitina, üks udmurdi instituudi etnograafidest, veendunud udmurt: ta oli jälginud, kuidas vene noorte suhtumine oli muutunud tunduvalt sõbralikumaks. Ilmselt olid Udmurdimaa venelased hakanud tundma teatud sidet selle maaga ja teadvustanud, et nad ei saa põlisrahvast täiesti eraldi seista. Rahvuspingeid leevendas teatud kohapatriotism. Hoopis teisel tasemel hakkasid tekkima udmurdi haritlased, kes põlnud külast pärit: Darali Leli on Iževskis sündinud ja üles kasvanud, Aleksei Arzamazov on pärit hoopis Nižni-Novgorodist... Etnofuturistid on hakanud luules käsitlema ka linnareaalsust. Udmurdi linnakultuur pole veel maailma vallutanud, aga ta on olemas, ta on terve ja areneb. Täna pole küla enam ainus koht, kus udmurtlus elab.

Mul on olnud privileeg jälgida seda arengut.

Teine märkus: külaliste vastuvõtt

Sel esimesel korral rabas mind, mil moel meid igal pool vastu võeti. Me tulime võõralt maalt, mis ei olnud toona sage nähtus. Meid (mina ja 15aastane poiss, kes ei olnud minu poeg) tutvustati kui eesti-prantsuse delegatsiooni... Igal pool võeti meid vastu uskumatul viisil. Bolšaja Gurez-Pudgas, Vavoži rajoonis oodati meid teel soola ja leivaga, ja muidugi samakaga. Igal pool, mitte ainult seal, oli rahvas kogunenud – Bolšije Sibõs (Možga rajoon), Jakšur Bodjas (samanimeline rajoon), Zavjalovos ja Pirogovos (Zavjalovo rajoon), Varzi-Jattšis (Alnaši rajoon), kus elasid Lidia hõimlased: meie tulek oli muutunud kogukondlikuks sündmuseks. Saime inimestega tuttavaks, meile valati samakat, meid tantsitati ja peamine, lauldi. Leidus ka teisi lõbustusi: oktoobris mängiti Zavjalovos, kus ma olin kahe eesti poisiga, pulma. Mind pandi udmurdi riidesse ja kõigil oli väga lõbus.

Olen mujal (Tuluz 2019: 189–190) jutustanud oma esimesest kokkupuutest, mis osutus üllatuseks ja ka omamoodi traumaks: Bolšije Sibõ külas, võttis meid minu esimese käigu teisel päeval kultuurimajas vastu umbes nelikümmend laulvat memme udmurdi riides. Laud oli kaetud paljude isuäratavate udmurdi toitudega. Mind ja minu kaaskond, mis koosnes lisaks Laurile kahest minust palju nooremast udmurdi naisest, pandi laua äärde istuma, memmed seisisid toa teises otsas ja laulsid. Muidugi oodati minu sõnavõttu, mille ajal tulid memmed laulu jätkudes järjest minu poole, võtsid taskust pudeli ja pitsi ning valasid mulle omatehtud alkoholi. Olin liigutatud ja jõingi. Memmed seisisid, meie istusime, nemad pakkusid enda tehtud kraami, see kõik oli nii armas... Aga kui teine ja siis kolmas memm tuli minu juurde, sain aru, et igapähe oli oma samakas, ja ehmusin... Ülemäärasest alkoholist hakkab mul tavaliselt paha ja seda ma üldse ei soovinud. Hakkasin nahaalselt sööma laua pealt

kõige rasvasemaid toite, et aidata organismil alkoholiga võidelda. See taktika peaaegu toimis, ainult et pärast pulmarituaali näitamist seisid memmed ukse ees kahes reas, ja jälle tuli juua... Purju ma õnneks ei jäänud, aga mürgistus püsis kolm päeva...

Ilmselt kuulus see kuidagi initsiatsiooniriitusesse. Mu kaaslased oleksid võinud kasvõi vihjata, et kõike ei pruugi kohusetundlikult ära juua, piisab viisakast huulte niisutamisest... Aga see oli õppetund. Nüüdseks tean, kuidas käituda. Minu strateegia on selline: joon udmurdi naiste kombel tasapisi. Lisan tavaliselt: "Ega ma venelane ole"... Siis joon Nikolai Anisimovi soovitusel palju teed ja tantsin, ehk tegelen tema sõnul "etnofitnessiga"... See on kindlasti uus oskus, mis ma nende aastakümnete jooksul olen omandanud...

Järgnevatel aastatel mind enam samamoodi vastu ei võetud. Ma ei olnud enam uus külaline, käisin külas tuttavatel, kes muidugi rõõmustasid, kuid ülemäära pidulikult ei tegutsenud. Laule oli aina vähem. Mul vedas, et tutvusin selle traditsiooniga enne kui ta hääbus...

Sama näis kinnitavat mu baškiiri kogemus. Seal käisime Eestist saabunud meeskonnaga külas paljudel informantidel koos Ranus Sadikoviga, keda kõik teadsid. Meid ei võetud kunagi vastu lauluga. Meid pandi laua taha istuma, pakuti teed ja/või samakat, aeg-ajalt ka seda, mida äsja ahjust välja võeti, aga laulu üldse ei olnud. Ju neil seda traditsiooni ei ole, arvasin. See tõlgendus aga oli nii vale kui vähegi olla saab.

Et seda mõista, oli vaja, et meie meeskonnaga liituks Nikolai Anisimov, tol ajal udmurdi rahvusest Tartu ülikooli folkloristika doktorant. Ta oli selles piirkonnas juba käinud, mõistis murret, ja teda tundsid vähemalt nimepidi kõik, nii noored kui ka vanad, sest ta oli ja on nüüdki Udmurdimaal väga kuulus laulja, kes laulab rahvalikus stiilis udmurdikeelseid laule. Lisaks sellele on tal ammendamatu rahvalaulude repertuaar. Igähel oli ülim au teda külla kutsuma ja oma kodus võõrustada. Seevastu Ranus tuli inimestele külla küsitleva etnograafina, kes polnud kuigi laululähedane (tema ema on kurttumm, ta ei kasvanud üles lauludega). Nii hakkas meie töö välja nägema sootuks teisiti. Isegi meie perenaine, keda ma polnud iial kuulnud laulvat, korraldas meie lahkumispero koos oma tütarde peredega, ja kogu aeg lauldi. Ma ei kujutanud ette, et ka noorem põlv teadis nii palju laule!

Kõige olulisem oli ikkagi külaliste staatus. On tundmatu külaline, kes on auväärt ja kelle eest tehakse kõike, on tuttav külaline, natuke „oma“, kes nõuab vähem pidulikku kohtlemist. Staatusest sõltub ka, mida külalisele räägitakse. Üks õpetlik juhtum oli Varkled-Bodja külas, Tatarstani Agrõzi rajoonis. Käisime Nikolaiga seal välitöödel sellisel nädalal, kus oli kavas mitu rituaali. Olime mõlemad ka varem selles külas käinud, nii et meid teati. Nikolai oli siiski minust vähem võõras; ta on samast udmurdi rühmast kui meie võõrustajad, kuigi igal

külal on oma eripära. Osalesime suguluskesksel rituaalil nimega *vös' njerge*, kus sugulased istuvad koos järjest igas leibkonnas. Osalesime kahes sugulusrühmas, ja meie võõrustaja ei öelnud mulle mitte midagi. Nikolaile aga teatas, et nende reeglite järgi ei tohi inimesed väljastpoolt sugulusrühma istuda laua taha kuni esimesed sugulased pole lahkunud, kuigi külalislahkuse reeglite järgi peavad nad ilmtingimata meid kutsuma. Võõrustaja oli ilmselt aru saanud, et me olime huvitatud nende reeglitest ega soovinud kas või teadmatusest neid rikkuda. Kui me sellest seigast ühes artiklis rääkisime, kommenteeris eestlasest retsensent, kes oli välitöödel aastate eest osalenud samas rituaalis, et tema ajal seda reeglit ei olnud.

Ta eksis. Küsimus ei olnud ajas. Pigem jäeti talle, nagu mullegi, rääkimata asjad, mis olid külalislahkusega vastuolus. Meie eelis oli see, et meil oli poolinsaider, kes sai adekvaatsemat teavet. Meile oligi nende silmis oluline see, et saaksime hinnata eelkõige nende austust kaugete külaliste vastu. Ma ei taha sellega vihjata, nagu oleks udmurtide, samuti hantide, vaimses elus oluline saladus. Aga on prioriteedid, ja need võivad vahel sattuda vastuollu.

See viib mind järgmise, sellega tihedalt seotud punkti juurde.

Staatuse ja protokollit tähtsus

Ma ei usu, et staatuse tähtsus on puhtalt udmurdi omapära. See on ehk pigem vene omapära, aga Venemaa koosseisus puudutab see ju ka udmurte. Siiski ei saa ma jätta mainimata, et staatuse ülimuslikkus tundub mulle imelik. Sotsiaalse positsiooni tähtsus muutub veidraks ja kohati isegi kole ebamugavaks.

Asi on selles, et mina olen välismaalasena ebatavaline külaline. Mind häirib, kui kõik püüavad keskendada kogu tähelepanu mulle. See häiris mind seni maani, kuni ma sain aru, et õieti pole see seotud minu isikuga. Tähelepanu minu staatusele ei puuduta mind, vaid minu võõrustajaid.

See sai eriti ilmsiks, kui mind kutsuti Šarkani rajooni udmurdi pulma. Alguses arvasin, et mind kutsuti, oletades, et see võib olla mulle huvitav...

Teadsin pisut pruudi ema, kes mind oli kutsunud. Muidugi vaatlesin, ja sain selgeks, et minu kohalolek oli tähendusrikas just pruudi seltskonnale, kes võistles veidi vaesema ja tagasihoidlikuma peigmehe seltskonnaga. Selles võistluses andis minu kui kõige kõrgema staatusega külalise kohalolek pruudi seltskonnale plusspunkte. Kahtlemata oli mul põnev seal olla, aga ka teised said minu kohalolekust mingeid eeliseid...

Vahel on võõrustajad mind survestanud kohtuma oma rajooni juhiga. Ilmselgelt tõstis nende staatust ja prestiiži kohaliku juhtkonna silmis asjaolu, et just nemad olid toonud oma rajooni sellise auväärt külalise.

Staatusega käib käsikäes protokoll. Udmurdid, eriti külas, teavad, kuidas kellega käituda, et naabreid ja sugulasi mitte solvata. See on ülimalt keeruline protokoll, seda enam, et see pole kusagil fikseeritud. Raske on seda õppida, sest käitumismallid sõltuvad nii sotsiaalsetest positsioonidest kui ka eeldatavatest ootustest. Meie oleme harjunud vabama käitumisega. See on kindlasti põhjus, miks kaua Eestis elanud udmurte ajavad kodumaale naastes segadusse emade ohtrad nõudmistest või keelud. Minuga juhtus lugu, mis pani mind mõtlema. Pärast seda küsin alati palju küsimusi selle kohta, mis on paslik, mis mitte.

Pidin Udmurdimaalt minema Baškiiriasse oma sõprade juurde. Viimasel õhtul oli kontsert Kijassovos, mis on asula teel Baškiiriasse. Sõbranna lubas oma mehega mulle vastu tulla. Mina omakorda kutsusin nad kontserdile. Tema keeldus, öeldes, et mõned selle rajooni inimesed, kes on kindlasti ka kontserdil, on neid ammu külla kutsunud. Nüüd ei olnud õige aeg neid tulitada, aga vastuvõetav polnud ka minek nende kanti ilma nende juurde käimata. Nad võisid õigustatult solvuda. Lõpuks nii juhtuski, et mu sõbrad jõudsid kohale enne kontserdi lõppu, nende sõbrad nägid neid ja tõepoolest solvusid...

Need reeglid on rahvaluulelikud: nad on umbmäärased, kõik ei pruugi neid korralikult vallata – nii et sageli keegi küla sootsiumis solvubki – ja saab kindlalt väita, et Inglismaa kuninga protokoll, mis on kirja pandud ja muutmatu, on kordades lihtsam...

Kajastades maailmakorda

Kui ma õppisin udmurte tundma, üllatas mind, kui oluline on nende jaoks inimese väline ilm. Üks udmurdi ülikooli kolleeg kiitis kord heaks mu tähelepaneku, kui üks soome naisteadlane pidas kord udmurtidele ettekande kohe pärast rongist maha astumist. Tema kleit oli kortsus, ja mitu naist kommenteeris seda, väites, et see häiris neid nii, et nad ei saanud mitte midagi jälgida ...

Samas, kui olin oma udmurdi sõbrannaga Budapestis, sattusime elama korterisse, kus triikrauda ei olnud. Sellest tekkis selline skandaal, et läksime peaaegu riidu... Et mitte rikkuda suhteid, kinkisin talle reisiriiakrauda...

Jah, see rabas mind, sest ma ei omista nendele asjadele mingit tähtsust. Teised küsimused on olulisemad. Sellepärast ei pane ma üldse tähele, kuidas ma riides käin, kuidas ma juukseid kannan. Või õigemini – ma ei pannud tähele. Kandsin kaua vanu saapaid, mis polnud kuigi ilusad, aga olid seevastu väga mugavad. Selle kohta tegid udmurdid ebameeldivaid märkusi. Mitte otse muidugi, aga omavahel. Õnneks andsid mulle lähedasemad udmurdid need mulle edasi, ja ma olen neile väga tänulik, sest see aitas paremini seda rahvast mõista. Muidugi olid nad ise sellest häiritud...

Sain aru, et kui ma tahan nendega töötada, pean muutuma nende silmis aktsepteeritavamaks...

Aga muidugi, tekkis küsimus, mis väärtused on udmurdi mõtlemise alusteks?

Kui ma räägin udmurdi sõpradega, on esimene, mida tavaliselt ma kuulen, kurikuulus lause: "*Mar kalõk vera?*" ehk nagu rahvas räägib. See on udmurtide üks kuldreegel: nad juhivad rahva häälest. Lähtutakse ideest, et rahvas teab, määrab, mis on õige, mis mitte. Ka selles osas on minu mõtlemisviis vastupidine: teiste arvamused pole minu jaoks mingit autoriteeti. Udmurtidel aga on. Väga sageli, kui me udmurdi sõpradega ühele meelele ei jõua, kasutavad nad minu vastu argumenti: mida teised meie ühised tuttavad arvavad... Neile ei tule pähegi, et minu silmis pole see mingi argument.

Olen püüdnud seda esteetilist paradoksi lahti mõtestada. Esialgu – ehk järgmise kolme aastakümne jooksul muudan oma arvamust – interpreteerin seda järgmisel viisil: see küsimus on seotud maailma korrastamisega. Udmurtidel, nagu paljudel rahvastel, on holistlik mõtteviis ning valdkonnad ei ole üldse eraldiseisvad. Nende reeglid kinnitavad maailma korrastamist, et ei tekiks kaost. Udmurdi maailm pole metsik maailm, see pole loodusmaailm. See maailm on inimese kodustatud, inimene ise on eraldi, tema loodud maailm eraldi. Selle kodustatus on markeeritud. Nagu talu piirist väljas on ohtlik maailm, kus valitseb kas kaos, või arusamatud reeglid (mis on sama asi), lahtised juuksed ja triikimata riided sümboliseerivad korratust, ohtu, stiihiat. Kui sinu maailm on seesmiselt harmooniline, pead sa kandma maailma harmoonilisust ja seda sümboliseerib sinu välimus. Praegu olen ma jõudnud selle järelduseni.

Aga ma hoian silmad lahti, et oma arvamusi vajaduse korral muuta...

Tartu udmurdid

Tartu ei kuulu ametlikult udmurdi maailma, aga aastaid olen suhelnud Tartu udmurtidega, ja kuna me elame siin, nii mina kui nemad, võimaldab see kokku saada tihedamini ja teistes tingimustes kui seal olles.

Juba 1990. aastatel olid udmurdi sõpradel mu korteri võtmeid, ja sageli olid nad minu juures. 21. sajandil, eriti alates 2016. aastast, on minu suhtlusringkonnas olnud palju udmurte, kellega ma sageli kohtun.

Mida olen neilt õppinud?

Eelkõige olen õppinud aru saama, miks neil polnud Eestis mugav. “Kõik on siin nii võõras,” kommenteeris üks 1990. aastatel. Mis nimelt? Võõras oli muidugi keel, aga peamine oli see, mida nimetati “eesti individualismiks”. See, et inimesed ei ela koos. Et eelistatakse olla eraldi, suhelda, kui isu tekib, aga mitte tingimata kogu aeg. Et inimesed ei käi pidevalt üksteise juures külas. Mäletan, et 1990. aastatel tulid inimesed sagedamini läbi eelnevalt helistamata, nüüd juhtub seda harvemini. See seletab lisaks keelele, miks Venemaalt tulnud soome-ugrilased olid pigem omakeskis või suhtlesid Eesti venelastega...

Sain teada ka seda, et mitmekeelsus, isegi kui ta on olemas, ja mõned udmurdid olid tõepoolest kakskeelsed, ei pruugi automaatselt soodustada teiste keelte õppimist. See rabas mind. 21. sajandi alguses pidi üks ammune udmurdi sõber sooritama inglise keele eksami Peterburi ülikoolis, kuhu ta astuda tahtis. Ta palus minult abi. Tema võimetus omandada inglise keelt üllatas mind. Tal oli peas kaks keelesüsteemi, kolmas ei tohiks ju olla nii raske. Aga siiski... Lõpuks mõistsin, et need kaks keelt elasid tema sees erinevates staatustes: üks kõrgem, nagu tõeline keel, teine madalam, nagu mingi murre. Ja see ebavõrdsus takistas kasutamast kõiki eelised, mida kakskeelsus oleks võinud pakkuda.

Veel olen õppinud, et kui minul oli kombeks sõpradega veeta aega istudes ja rääkides, siis udmurtidel on kõrgeim suhtlusviis olla koos ja laulda. Selle õppetunni sain nii Tartu udmurtidelt, kui ka Udmurdimaa sõpradelt. Ma õppisin tajuma, et koos lauldes ollakse koos sügavamal viisil. See ei ole sõnaline kommunikatsioon, ei vahetata konkreetseid ideid, see on koosolemise hoopis teine tase. Tekib inimlik ühtsus. Udmurdi rahvalaulik *Džakõ apai*, kes suri paar aastat tagasi, kurtis, et nüüd inimesed räägivad omavahel, nad enam ei laula. Temalt õppisin ks laulust teist moodi aru saama. Ja pole ime, kui udmurdi keelt õppides veetsin palju aega laule selgeks saades...

Aga küsimused jäävad...

Selgub siiski, et kolmkümmend aastat pole vist piisav aeg, mõista seda kultuuri kasvõi laias laastus. Jääb palju küsimusi, millele on raske vastata, sest nad on enesestmõistetavad vaid udmurtidele endile.

Mida tähendab vaikus?

Millestki olen hakanud aru saama... näiteks, vaikus tuleneb sageli soovist vältida konflikti. Aga kas ainult?

Mulle pole veel selge, mida tähendab udmurtidele sõna. Kui udmurt räägib, milleks? Mida see kajastab? Mis suhted on tema mõtete ja sõnade vahel? Tema sõnade ning objektiivse ja subjektiivse reaalsuse vahel?

Võtame näiteks sellise juhtumi: kui Nikolai tuleb minu juurde ja kommenteerib: “Kui külm sinu juures on!”, siis mida see tähendab? Mida ta minult ootab? Et ma annan talle kampsuni või lisateki? Või hoopis, et ma valan pitsi? Vahel on tähendanud ühte, vahel teist – aga kuidas sellest aru saada?

Need on filosoofilised küsimused, siiski väga olulised argisuhtluses, et õigesti teineteisest aru saada.

Ilmselt, on mul vaja veel kolmkümmend aastat elada koos udmurtidega ja neid vaadelda, püüdes neid sügavuti mõista.

Kirjandus

Tuluz [Toulouze], Eva 2019. Pit' ili ne pit'? Vneshnii vzgliad na kul'turu pit'ia udmurtov. – Popova, E. V. (koost, vastutav toim). *Napitki v kul'ture narodov uralo-povolzh'ia*. Izhevsk: Udm FIt's Uro RAN, lk188–238.

Summary

30 years of visits at the Udmurt people: What have I learnt?

Dedicated to Tatiana Vladykina

Eva Toulouze

Institute of Eastern Languages and Cultures, Paris, France /
 Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, France
 Research Fellow
 Department of Ethnology
 University of Tartu, Estonia
 evatoulouze@gmail.com

Keywords: etiquette, reception of guests, world perception, status, the Udmurt

In my research, the Udmurt people occupy a central place. Today they are central also in my everyday life as I have paid visits to them already for 30 years because I felt that it was not enough to study only written sources and history. To understand people, their culture and mindset, you have to go to them, to see them in their everyday environment. In this article I would like to share what I have experienced when visiting them, and what I have learnt from them.

MEIST ENDIST

Eva Toulouze on soomeugri keelte õpetaja ja professor Pariisi Riiklikus Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis (INALCO) ning etnoloogiateadur Tartu Ülikoolis. Tema peamised uurimisobjektid on Venemaal elavate soomeugri rahvaste kultuur, kirjakultuuri tekkimine soome-ugri aladel udmurtide ja metsa-
neenetsite kultuur.

Eva Toulouze is a teacher of Finno-Ugric languages and researcher at the Institute of Eastern Languages and Cultures (INALCO – Paris), and a researcher at the Department of Ethnology, University of Tartu, Estonia. Her main fields of interest are the cultures of Finno-Ugric peoples in Russia, the emergence of written culture in Finno-Ugric areas, Udmurt's and Forest Nenets' culture.

ORCID 0000-0003-1968-6180

evatoulouze@gmail.com

In memoriam

Igor Volke

9. I. 1950 – 14. XI 2024

Nakatav energia, hea sulg ja jutustamisanne, väsimatu valmisolek kohtuda tundmatuga, koguda kokku väärtuslikke kilde tänapäevasest folkloorist ning alaline valmidus rääkida põnevatel teemadel ükskõik kui suure või väikese auditoriumi ees, otsida ja vaadata üle fakte – nii tundsid Igor Volket paljude erialade esindajad. Tallinna 21. Keskkooli ja Tallinna Polütehnilise Instituudi lõpetamise järel töötas ta Tallinna Tuletõrje- ja Päästetöökri ametis ning Eesti Rahvusraamatukogus. Lapsena alanud huvi ebatavaliste nähtuste vastu viis ta noore mehena paranähtuste ja ufoloogia uurimiseni.

Eesmärk sütitada huvi vaimsete nähtuste ja ebatavaliste juhtumite vastu innustas esinema seminaridel ja konverentsidel. Ta tegi seda hästi. Neil kordadel, kui sattusin tema järel üles astuma, pingutasin tõsiselt – sellise voolava ja põneva energiaga esitatud maailmad, nende peaaegu tajutavad ühendused meie ilmaga paeluvad kuulajaid ning panevad arutlema igapäevasest mugavustsoonist väljaspool olevate küsimuste üle. Lummava isiku kannul esinemine on väljakutse iga eriala esindajale, nii mullegi.

Kujukad ja täpsed olid tema enda määratlused, eriti aasta eest Öhtulehele lausutu: “Ma olen etnokriminalist, etnoloogilis-kultuuriliste anomaaliatega kokku puutuja, aga nõudlik, sest ma tahan urkida, jälgi ajada, täpsustada.” Oma loomult oligi Igor Volke folklorist, kes tundis hästi vanemaid ja uuemaid kultuuris ringlevaid jutte, kogus

In memoriam

ufolugusid, kummituslikke ning tavatuid juhtumeid. Ta teostas seda akadeemilisele folkloristikale lähedasel ja ometi erineval moel. Kirg ja tahe jäädvustada maailma tavatuid külgi eristas teda igal juhul rahumeelsetest kontori- ja tugitooli usku inimestest.

Tema raamatud vajavad jätkuvalt vaatlemist, oma isikupärasel kombel säästis ta palju vaimsuse vähemnähtavaid külgesid hajumisest ja jääb nende kaudu püsivalt seotuks maa ja ilmaga Eestis.

Oli au ja rõõm olla kaasaegne. Kaasa tundes lähedastele, sõpradele, teekaaslastele ja kaasamõtlejatele.

Mare Kõiva

IN MEMORIAM

Igor Volke

9.01.1950 – 14.11.2024

Obituary from Mare Kõiva.

Palju õnne!

80

Wolfgang Mieder – folklorist ja semiootik, ajakirja *Folklore. Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

Jaak Jaaniste – astronoom

70

Jurij Fikfak – sloveenia etnoloog

Mare Kõiva – kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna juhataja, ajakirjade *Mäetagused* ja *Folklore. Electronic Journal of Folklore* peatoimetaja

Virve Raag – fennougrist

65

Kristin Kuutma – Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi UNESCO õppetooli juhataja, kultuuriteaduste professor

Irina Nurijeva – udmurdi folklorist

60

Mare Kalda – kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna vanemteadur

Eve Annuk – kirjandusmuuseumi vanemteadur

Marin Laak – kirjandusmuuseumi vanemteadur

55

Art Leete – Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi juhataja

Aivar Jürgenson – Eesti Rahva Muuseumi teadusosakonna vanemteadur, *Mäetagused* autor

Palju õnne!

Jonathan Roper – Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessor

Madis Arukask – Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessor

50

Reet Hiimäe – kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna vanemteadur

Tõnno Jonuks – Eesti Kirjandusmuuseumi teadusdirektor

Renata Sõukand – etnootaanik

45

Peeter Espak – Tartu Ülikooli sumeroloogia ja Lähis-Ida kultuuriloo kaasprofessor

Maili Pilt – Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi folkloristika teadur, Mäetaguste autor ja retsensent

Vladimir Sazonov – orientalist, Tartu Ülikooli Vana Lähis-Ida uuringute kaasprofessor, ajakirja Mäetagused autor

Sergey Troitskiy – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna erakorraline teadur

Liisa Vesik – kirjandusmuuseumi digiteerija

35

Nikolai Anisimov – kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna teadur

Kuidas kujundada kriisides avalikku arvamust?

Projektis “Keskkonnaga seotud tervisekriiside mõistmine – avaliku arvamuse kujundamine müütide ja teaduse kaudu” (originaalpealkiri: “*CHRYSES: Mapping Environmental Health Crises – Public Understanding through Myths and Science*”) kombineeritakse mütoloogia, geograafia-kartograafia ja visuaalse disaini valdkond – ehk siis vaadatakse nende kõigi üleselt, kuidas on kasutatud ruumilist mõtlemist, mentaalseid maakaarte ja reaalseid geograafilisi kaarte keskkonnaga seotud terviseriskide visualiseerimisel. Näiteks mütoloogiates ja folklooris on kombineeritud mitmesuguseid ruumilis-kaardilisi ja narratiivseid lähenemisviise (mentaalseid maakaarte jm ruumilisi representatsioone, teekonnamotiive), mille puhul võib märgata mõningaid kattumusi tänapäevaste meediaesitustega. Seega püütakse välja selgitada, kuivõrd saaks neidsamu kaardilisi kujutisi teadlikumalt kasutada tänapäeva teemakohases teaduskommunikatsioonis selle mõistetavuse parandamiseks.

Paljude hiljutiste ja käesolevate keskkonna- ja tervisekriisidega seoses (nt COVID-19, kliimakriis) on silma torganud, et senised lähenemisviisid ei ole suutnud toime tulla erinevate narratiivide ja lähenemisviiside vaheliste lõhede ja vastandumiste ületamisega. Seega on algav projekt innovaatiline selle poolest, et püüab interdistsiplinaarset teadmust kaasates ühendada tahud, mida on harjutud ühiskonnas nägema polariseeritult – nimelt teaduse ja mütoloogia, et transdistsiplinaarselt välja töötada senisest tõhusamad keskkonna- ja tervisekriisidest teavitamise ja kommunikatsioonimoodused.

Projekt kaasab folkloristid-usundiurijad, kartograafid ja visuaalse kommunikatsiooni spetsialistid ning uurimismetoodikad mitmest valdkonnast (nt geograafia, globaalsed terviseuuringud, ajalugu, mütoloogia, kommunikatsiooniuringud, visuaalsed narratiivid, visualiseerimistehnoloogiad), samuti kodanikuteaduse mentaalsete maakaartide joonistamise töötubade näol. Projektijuht on Masood Masoodian, Aalto University (Soome). Partneritena osalevad lisaks Reet Hiimäele Eesti Kirjandusmuuseumist Shane Sheehan (The University of Edinburgh, Šotimaa); Artemis Skarlatidou (University College London) ja Jenny Butler (University College Cork, Iirimaa). Projekti tulemiks on interdistsiplinaarsed teadusartiklid, uued andmekogud ja temaatiline teadusartiklite kogumik. Samuti on planeeritud digitaalne näitus, mis valab projektitulemused visuaalselt hoomatavamasse vormi. Näituse teostab assotsieerunud partnerina kaasatud Digimuseo (Soome).

Projekt sai rahastuse CHANSE-HERA projektivoorus “*Crisis – Perspectives from the Humanities*”, see algab 2025. aastal ja kestab kaks aastat.

Reet Hiimäe

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

26. septembril oli seltsi hooaja avakoosolek. Esitleti ajakirja Keel ja Kirjandus teemanumbrit “Folkloor ja vägivald”. Folkloori ja vägivalla mitmetahulistest suhetest ning nende suhete käsitlemisest teemanumbri artiklites rääkisid erinumbri koostaja Madis Arukask ning artiklite autorid Ott Heinapuu ja Katre Kikas. Erinumbri sisuga saab tutvuda <https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/issue/2024-8-9>.

31. oktoobril oli kavas Liisa Nurme ettekanne “Lapsepõlvemälestustest “Annelinna lugudeni””: kuidas bakalaureusetöö kõrvalsaadusena valmis lasteraamat”.

Katre Kikas

Eesti Rahvaluule Arhiivis

10. juunil oponeeris Taive Särg Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias Anita Maasalu magistritööd “Jagatud subkultuurne muusikakogemus vanemate ja laste näitel”.

28. juunist 25. augustinil toimus Euroopa Kultuuripealinn Tartu 2024 raames Eesti Kirjandusmuuseumis ja Eesti Loodusmuuseumis näitus “Metsavaimud masinas”, kuraatorid Taive Särg, Ave Goršič, Henri Hütt ja Evelyn Raudsepp.

28. juunil avati ERAs käigugaleriis näituse “Meie tööpere mänguloomad” (kuraatorid Taive Särg ja Ave Goršič).

6. juulil toimunud XXV rahvamuusikatöötluste festivalil Mooste Elohelü võistluskontserdi töötluste aluseks oli valitud rahvaluulearhiivi kogudest Rõuge kihelkonna lugu “Vihmakõnõ, vellekene”, mille on Linda Männistelt omal ajal salvestanud festivali patroon Ingrid Rüütel. Võistluskontserti hinnanud žürii juhiks oli Taive Särg, peapreemia pälvis Patrick Alexander Staak ja bänd mitmekülgse läbikomponeeritud arranžeringu eest. Eesti Rahvaluule Arhiivi väljapandud ja -valitud eripreemia sai kollektiiv Õtekse (Mirtel Katrina Kits, Mirjam Kits ja Kätlin Kits), kelle tõlgenduses särasid nii kohustuslik vihmaloits kui ka vabalt valitud lugu “Laske lustila elada” heledate neiuhäälte ja leidlikult eri kõlavärve kasutavate naturaalsete pillide – kolme viiuli – kooskõlades. Kirjandusmuuseumi emeriidi, festivali patrooni Ingrid Rüütli auhinna pälvis ansambel Kuma.

8. juulil andsid Taive Särg ja näituse kuraator Henri Hütt Klassikaraadio Delta saatele intervjuu näitusest “Metsavaimud masinas”, saate tegi Liina Vainumetsa.

11. ja 12. juulil osales Inna Lisniak Ukrainas Kiievis M. Rylsky kunstiuuringute, folkloristika, etnoloogia instituudi sõjaaja kultuuripärandi ja identiteediprotsesside tõlgendusele pühendatud konverentsil (“Cultural Heritage and Identification Processes in Times of War: Theoretical and Applied Research Areas”) ettekandega Kiievi tsükli böliinade tähtsusest ukraina pärimuse osana (“Bylynas of the Kyivan Cycle: Ways of Returning the Cultural Heritage of the Ukrainian People”).

11. juulil viis Janika Oras koos Minni Orasega Eestimaa Looduse Fondi Palupõhja suvekoolis läbi regilaulude õpitoa looduse ja niitmise teemal.

12. juulil pidas Lona Päll Eestimaa Looduse Fondi suvepäevadel Palupõhja looduskoolis ettekande merepärimusest. Ettekanne oli pühendatud tänavusele mereelustiku aastale.

20. juulil tegi Janika Oras ettekande ja viis läbi õpitoa “Eesti traditsiooniline looduses laulmine” traditsioonilise looduses laulmise festivalil “Dabā” Lätis, Ļaudonas.

25.–28. juulini toimunud Viljandi pärimusmuusikafestivalil olid tegevuses ka ERA folkloristid. Taive Särg ja Helen Kõmmus salvestasid heli- ja fotomaterjali pärimuspeo kontsertidelt, õpitubadest ja peomelust. **25. juulil** osales Taive Särg autoriõiguste teemalise Ööülikooli saate salvestusel “Kas mul on õigus meie pärimuskultuurile”. Avatud vestlusringis kõneldi vaimse pärimuse loomise, esitamise, jäädvustamise ning sellest tekkivate omandussuhete küsimustest koos asjatundjate ja asjast huvitatutega. **28. juulil** tutvustas Mari Sarv kirjandusmuuseumi virtuaalset keldrit ehk KIVIKEST ja selle pärleid. Eesti Kirjandusmuuseumi virtuaalne kelder on täis mustreid ja jälgi – ajaloolisi helisalvestisi, käsikirju, dokumente ja mälestusi.

Getter Lauk ja Natali Ponetajev astusid mitmel korral üles tantsude ja pillimänguga Tallinna Tantsuklubi Muusikute koosseisus ning Janika Oras osales Lummo Kati leelokoori juhendajana. **26., 27. ja 28. juuli** hommikul õpetas Viljandi järverannas tantse Mia Marta Ruus koos oma õe Paula Kristiine Ruusiga.

7. ja 8. augustil käisid Risto Järv, Valdo Valper ja Marju Kõivupuu (TLÜ) välitöödel Hargla kihelkonnas.

8. augustil pidas Andreas Kalkun Nõval Eesti Kunstiakadeemia nõukogude uuringute välksümposiumil ettekande “Homoseksuaalsete meeste põgenemiskatse Nõukogude Liidust. KGB toimikud ja suulised mälestused”.

12.–16. augustini toimusid Eesti Rahvaluule Arhiivi välitööd Tarvastu ja Helme kandis. Välitööd keskendusid lapsepõlvemälestustele, mängude ja mängimisega seotud pärimusele ning inimese ja looduse suhtele. Välitöödel osalesid Astrid Tuisk, Kärri Toomeos-Orglaan, Risto Järv, Enn Kalev Tarto, Kadri Tamm, Valdo Valper, Janno Simm, Natali Ponetajev, Mathilda Matjus, Mia Marta Ruus, Hella Õitspuu, Ruut Nurk, Aneta Ponetajev, Marja Järv, Emma Lotta Lõhmus ja Jonathan Darvish-Kojori.

14. augustil osales Andreas Kalkun koos Riikka Taavetti ja Rebeka Põldsamiga Tartu Aparaaditehase Klubis Gutenberg toimunud vestlusõhtul “Soome-Eesti kväärsillad”.

16. ja 18. augustil viisid Andreas Kalkun ja Taavi Talupuu läbi Tartu LGBT ajaloo teemalise linnatuuri.

23. ja 24. augustil käis Valdo Valper välitöödel Hargla kihelkonnas.

28. augustil toimus Janika Orase eestlaulmisel rahvalaulutund Mülä baaris, kus osalesid Elleri kooli pärimusmuusikud ja teised rahvalauluhuvilised.

31. augustil pidas Taive Särg Muinastulede ööl Nüplis Gustav Wulff-Õie majamuuseumis ettekande “Inimene ja loodus”.

1. septembrist alustas tööd ERA koosseisus teadmussiirde doktorant Kristo Villem, kelle uurimistöökäsitleb hinge-kujutelmi eesti kalmepärimuses, juhendajad Risto Järv, Heiki Valk (TÜ) ja Madis Arukask (TÜ). Oma uurimistööd jätkab samuti teadmussiirde doktorandina Helina Harend, kelle uurimistöökäsitleb sugulustermineid eesti regilauludes, juhendajad Karl Pajusalu (TÜ) ja Mari Väina. Mõlema doktorandi uurimistöö seostub rahvastiku ja kultuuri kujunemise transdistsiplinaarsete uuringute tippkeskuse “Eesti juured” tegevusega.

2.–3. septembrini käisid ERA töötajad lähetusel Helsingis Soome Kirjanduse Seltsis (SKS). Kohtumine sai teoks koostöös Läti Rahvaluule Arhiiviga projekti “Nordic Culture point: Heritage & Futures” toetusel. Kirjandusmuuseumist osalesid külaskäigul Helina Harend, Olga Ivaškevitiš, Risto Järv, Andreas Kalkun, Mathilda Matjus, Natali Ponetajev, Mia Marta Ruus, Liina Saarlo, Enn Kalev Tarto, Kadri Vider, Piret Voolaid ja Mari Väina. **3. septembril** esinesid Mari Väina ja Liina Saarlo projekti FILTER lõpuüritusel Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi saalis. Soome Akadeemia projekt FILTER (“Vormellik intertekstuaalsus, teemavõrgustikud ja poeetiline varieeruvus läänemeresoome suulise luule piirkonnatraditsioonides”) kestis aastail 2020–2024. Projekti tulemusena on ehitatud läänemeresoome regilaulude ja regilauluvormis kirjandusteoste koondandmebaas ning tekstide sarnasusuurimise keskkond Runoregi <https://runoregi.fi/>.

5. ja 6. septembril käisid Risto Järv, Valdo Valper ja Marju Kõivupuu (TLÜ) välitöödel Hargla kihelkonnas.

10.–13. septembrini osalesid Mari Väina ja Liina Saarlo järjekordsel FILTER-projekti tööseminaril Kodaveres, Pusil. Seminaril osalesid veel projekti juht Kati Kallio Soome Kirjanduse Seltsist, Eetu Mäkelä, Maciej Janicki ja Antti Kanner Helsingi Ülikoolist. FILTER uurimisrühm jätkab oma tegevust Kati Kallio juhtimisel ja KONE sihtasutuse rahastusel läänemeresoome regilaulu sisu ja vormi varieeruvuse seoseid keelelise ja etnilise ajaloo uuriva projekti (IKAKE) raames.

12. septembril esitles Anu Korb Lääne Maakonna Keskraamatukogu lugemissaalis oma koostatud-toimetatud raamatut “Siberi eestlaste rahvapärased ravioskused” (Eesti asundused IX).

16. ja 17. septembril Paides rahvusvahelise muuseuminõukogu Eesti rahvuskomitee (ICOM Eesti) ja Eesti Muuseumiühingu korraldatud rahvusvahelisel konverentsil “Kellele kuuluvad kogud?” pidas Mari Väina koos Pille Runneliga (Eesti Rahva Muuseum) ettekande “Kogude kasutamine teadustöös: humanitaarteaduste vaade digiajastul”.

21. septembril pidas Mari-Ann Rimmel tudengiorganisatsiooni NEFA sügiskooli raames Kääpal Kalevipoja muuseumis (Kalevipoja Kojas) ettekande “Kalevipoja jäljed maastikul ja rahvaluulearhiivis”.

24. septembril esitleti ERA sünnipäeval Eesti Kirjandusmuuseumis ajakirja Mäetagused 89. numbrit “Me mängime”, mida tutvustas lähemalt erinumbri külalistoi-metaja Astrid Tuisk. Autorite esituses kuulati tekste Mall Hiiemäe raamatust “Väike ilmaraamat rahvapärimusest” ja Anu Korbi raamatust “Siberi eestlaste rahvapärased ravioskused” (mõlemad EKM Teaduskirjastus, 2024). Trepigaleriis avati näitus “Läti Rahvaluule Arhiivi 100 aastat”. Kõneles näituse koostaja Aigars Lielbārdis Läti Rahvaluule Arhiivist. Näituse kuraator oli Ave Goršič.

25. septembril tutvustas Kärri Toomeos-Orglaan Tartu Peetri Koolis 7.–9. klassi õpilastele oma tööd ja kõneles teemal “Õnn Eesti muinasjuttudes”.

25. septembril pidas Janika Oras koos projektikaaslaste Žanna Pärtlase, Mari Palolil-le, Tanel Tornil ja Hans-Gunter Lockiga ettevalmistatud ettekande “Suulise ja kirjali-ku vahel: Seto mitmehäälsel laulu visualiseerimis- ja digitaalse õppevahendi loomine” 12. rahvusvahelisel traditsioonilise mitmehäälsuse sümposiumil Tbilisis.

26. ja 27. septembril osales Mari Väina Bergeni ülikoolis Norra pärimusarhiivide ühise digikeskkonna Samla (<https://samla.no/>) pidulikul avamisel ning esines ka **27. septembril** toimunud rahvusvahelisel seminaril ettekandega FILTER projekti tegevusest (“The FILTER project on Finnic oral poetry”).

Septembrist novembrini tegi Natali Ponetajev koos Tarmo Kivisillaga Läänemaal välitöid, otsides vanade lõõtspillimängijate järeltulijaid ja fotosid erinevatest lõõtspillidest.

1. ja 2. oktoobril viis Janika Oras koos Lummo Kati leelokooriga läbi seto mitmehäälsuse õpitoad Tbilisi ülikooli tudengitele.

3. ja 4. oktoobril käisid Risto Järv, Valdo Valper ja Marju Kõivupuu (TLÜ) välitöödel Hargla kihelkonnas ja varasemalt Hargla kihelkonda kuulunud aladel Lätis Gaujiena ümbruses.

4. oktoobril jagati Viljandis pärimusmuusika lõikuspeol auhindu Etnokulp 2024. Auhinna aasta eheda pärimusmuusika kategoorias pälvis Kirbla trio ehk Natali Ponetajevi, Leanne Barbo ja Katariin Raska album “Lükata-tõmmata, hargiga roobiga” sarjast “Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist”.

5. oktoobril juhendas Janika Oras koos Meel Valguga Seto leelokooli Väraska Kultuurimajas.

6. oktoobril kõnniti Viljandimaal avatuks Holstre külaseltsi loodud pärimusrada, millel osales ka väike arhiivi matkagrupp. Viiekilomeetrise raja ääres on infostendid lugudega, mis on välja otsitud Eesti Rahvaluule Arhiivist.

8.–10. oktoobrini Helsingis toimunud ICTMD Põhja-Balti võrgustiku konverentsil “Etnomusikoloogia minevik, olevik ja tulevik Põhjamaade-Balti regioonis” korraldasid Taive Särg ja Janika Oras rahvamuusika taaselustamise teemalise paneeli (“Folk music revival in Estonia and Latvia: the role of ethnomusicologists and their networks”). Taive Särg pidas samas sessioonis ettekande etnomusikoloogide, heliloojate ja lauljate rollist regilaulutraditsiooni taaselustamisel 1960.-70. aastatel (“The Impact of the Ethnomusicologists, Composers and Singers in the Resurgence of Regilaul (Runosong) Tradition in Estonia in the 1960–70s”). Janika Oras ja Žanna Pärtlas pidasid samas paneelis ettekande “Taaselustamine väljast- või seestpoolt? Seto mitmehäälse laulutraditsiooni viimane poolsaand”. Inna Lisniak ja Olha Petrovych pidasid koos Liudmyla Yefremovaga (M. Rylsky kunstiuuringute, folkloristika, etnoloogia instituut) ettekande muusikalise vormi ja teksti seostest Ukraina Podillia piirkonna ballaadide korpustes (“Syncretism of Musical and Textual Components: A Computational Exploration of Podillia Ballad Corpora”).

9.–11. oktoobrini Leedus, Vilniuses toimunud 13. noorte folkloristide konverentsil “Dark Side of Folklore & Folkloristics” osalesd ERAst Mathilda Matjus ettekandega jahimehejuttudest ja jahimeestest kui jutuvestjatest (“Hunting as the art of silence: hunters as storytellers and the dynamics of Estonian hunting tales”) ja Natali Ponetajev ettekandega lõõtspillidest 19. sajandi kihelkonnakohtute materjalides (“Fights at the pub, thefts and immoral lifestyles. Diatonic accordion in the 19th century Estonian parish court records”).

10. oktoobril pidas Ave Goršič Väike-Maarja Muuseumisõprade Seltsi korraldatud konverentsil “Helmut Jonuks ja Eduard Leppik 100” ettekande “Helmut Jonuks ja Eduard Leppik rahvaluulekogujatena”.

10. oktoobril toimus Kärstna mõisas seminar “Tähelepanekit Eesti Rahvaluule Arhiivi sellesuvistelt välitüüdele Mulgimaal”. Välitöödest kõnelesid Astrid Tuisk, Enn Kalev Tarto ja Kärri Toomeos-Orglaan.

12. oktoobril viis Andreas Kalkun ERMis läbi tuuri näitusel “Vaikelud rahvuslikel motiividel Jaanus Samma”.

14. ja 28. oktoobril viis Janika Oras läbi seto leelo õpitube noortele seto lauljatele Tartus.

17 oktoobril pidas Risto Järv Tallinnas Eesti Lastekirjanduse Keskuse 12. seminaril “Laps kirjanduses. “Tõlkelasteraamat – dialoog või verbaalne luukere?”” ettekande “Põhja konna tõlgetest pildikeelde”.

17. ja 18. oktoobril osales Inna Lisniak Hollandis Utrechti ülikoolis teisel rahvusvahelisel arvutusliku ja kognitiivse muusikateaduse konverentsil (“Second International Conference on Computational and Cognitive Musicology”), pidades koos Anna Aljanakiga (Tartu Ülikool) ettekande eesti ja soome rahvapäraste viiuliviiside arvutuslikust võrdlusest (“Comparing Estonian and Finnish Folk Dance Tunes for Violin Using Computational Methods”).

17. ja 18. oktoobril osales Olha Petrovych veebi vahendusel üleukrainalisel rahvusvahelisel teaduskonverentsil filoloogia aktuaalsetest teemadest (“Philological horizons: scientific, linguistic, philosophical, social, inclusive, national-patriotic vectors”) Vinnõtsja Pedagoogilises Ülikoolis ettekandega vokatiividest Podillia piirkonna rahvalauludes (“Exploring Vocatives in Folk Songs of the Podillia Region: A Corpus-Based Study”).

24. oktoobril esines Lona Päll kolmandal Baltimaade keskkonnahumanitaaria ja -sotsiaalteaduste konverentsil (“Third Baltic Conference on the Environmental Humanities and Social Sciences” ehk BALTEHUMS III) Poolas Poznańis ettekandega narratiivide taasloomisest rohepöörde kontekstis (“Recreating Narratives: Analyzing Place-Lore in Environmental Debates Around Green Transition”).

25. oktoobril esines Risto Järv Tallinna keskraamatukogus Korea kultuuri klubis, kus koos Tuuli Reinsooga räägiti deemonitest ja paharettidest eesti ja korea folklooris.

29.–31. oktoobrini Läti rahvaluule arhiivi 100. sünnipäevale pühendatud rahvusvahelisel konverentsil (“Archives of Traditional culture: 100+10”) esinesid ERAst Ave Goršič ettekandega mäluasutuste ühiskondlikust rollist saja aasta eest (“Do you know, who you are? A Memory Institution’s Role a Century Ago”), Natali Ponetajev ettekandega vaharullisalvestuste kasutamisest pillimuusika õppimisel tänapäeval (“From a Hundred-year-old Crackling Phonograph Recording to the Present Day. Distribution and Possibilities of Using Instrumental Folk Music Recorded on Wax Cylinders Today Based on the Materials of the Estonian Folklore Archives”), Getter Lauk ettekandega Vana-Võromaa tantsupärimusest (“Tracing Footsteps: Exploring the Dance Heritage of Old Võromaa”), Mari Väina koos Kati Kallio, Maciej Janicki ja Eetu Mäkeläga ettekandega, kus rakedati läänemeresoome laulude peal välja töötatud sarnasusarvutuste meetodikat Läti dainade korpusel (“Digital Explorations of Collections of Oral Poetry”), Liina Saarlo koos Helina Harendiga ettekandega arhiiviallikate autentsuskontrolli võimalusest digihumanitaarse meetoditega (“We Need to Explain and Discuss a Lot: the Possibilities of Verifying the Results of the Authenticity Check Using Digital Humanitarian Methods”). Läti kolleegidel käisid külas ja edasist koostööd arutamas ka ERA arhivaarid Kadri Tamm, Olga Ivaškevitš ja Enn Kalev Tarto ning arhiivijuhataja Risto Järv.

6. novembril ilmus Taive Särjega intervjuu “Rahvamuusika uurija Taive Särg: “Rahvalaulik on kaasautor, kes väärrib täit tähelepanu”” XXVIII Laulu- ja XXI Tantsupeo Iseoma veebiväljaandes Kuupäevikud 3, autor Kristi Kool.

8. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis kuues humanitaarainete õpilaskonverents HUNTS 2024. Õpilaskonverentsi osavõtjaid olid Tartust, Jõhvist, Tallinnast, Nõost ja Rakverest. Ürituse peakorraldajateks olid Ave Goršič ja Astrid Tuisk, Virve Tuubel (ERM) ning Kristiina Punga (HTG).

8. novembril osalesid Taive Särg ja Helen Kömmus žüriiliikmetena rahvamuusikatööluste festivalil Folgi Krõmps, tutvustasid kohustuslikku lugu ja kirjutasid kokkuvõtte, mille põhjal ilmus Pärnu Postimehes lugu “Pärnumaal toimuv Folgi Krõmps aitab sündida pärimusmuusikuil” 14. novembril 2024.

8. ja 9. novembril osales Natali Ponetajev Viini Ülikoolis etnomusikoloogia tudengite kohtumisel (“3rd Early Career Workshop in Ethnomusicology”) ning kõneles lõõtspilli-repertuaarist ajaloolisel Läänemaal.

12.–15. novembrini osalesid Mari Väina ja Liina Saarlo Tartumaal Truu puhketalus FILTER uurimisrühma tööseminaril.

14. novembril toimus Tartus Lodjakojas jutuõhtu, kus kuulutati välja Tartu Ülejõe, Kvissentali ja Raadi piirkondade kohalugude kogumise algatus. Sündmusel kõneles Ülejõe piirkonna kohalugudest kirjanik ja bioloog Juhani Püttsepp, Eesti Rahvaluule Arhiivi saadetud metsloomadega kohtumiste lugudest kõneles folklorist Mathilda Matjus ning linnarebaste lugusid jutustas kunstnik ja antropoloog Hildegard Reimann. Lona Päll andis ülevaate lugude kogumise plaanidest ja kõneles, miks kohalikud lood olulised on. Linnalooduse paikade ja teiste liikidega kohtumise lugusid kogutakse 2025. aasta 30. oktoobrini ja selle raames toimub algaval aastal erinevaid avalikke sündmusi. Algatus toimub Tartu Ülikooli ökosemiootikute ja Eesti Rahvaluule Arhiivi koostöös ja on osaks Euroopa Horisondi projekti COEVOLVERS tegevustest.

14. novembril pidasid Helina Harend ja Mari Väina koos Karl Pajusaluga (TÜ) Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte ja murrete sümposiumil “Sõnad ja sugulased” ettekande “*Enne* ‘ema’ eesti ja vadja rahvalaulude keeles”.

14. novembril osales Olha Petrovych veebi vahendusel Ukrainas Vinnõtsja Riiklikus Pedagoogikauilikool üliõpilaste teaduslik-praktilisel konverentsil tulevaste filoloogia õpetajate erialakoolitusest pedagoogilise praktika raames (“Professional and Methodological Training of Future Teacher-Philologists in the Context of Pedagogical Practice”). Ta oli nelja tudengi teaduslik juhendaja.

15. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud väljaande “Maailmade vahel” teise köite esitlusel pidas Kärri Toomeos-Orglaan ettekande “Jutud ja jutustajad Ello Kirsi kogus”.

16. novembril pidas Andreas Kalkun Värskas Seto Instituudi sügiskonverentsil “Setomaa muutuste ajal: 20. sajand” ettekande Karl Ustavist ja tema laulukoorist (“Karl Ustav ja timä vahtsõaline seto laulukuur”).

25.–27. novembrini korraldasid Taive Särg, Inna Lisniak, Olha Petrovych ja Getter Lauk koos veel mitmete abilistega rahvusvahelise traditsioonilise laulu konverentsi, mille fookuses oli laulmise, pillimängu ja tantsu koostoime pärimusmuusikas (“The Symbiosis of Singing, Playing and Dancing in Traditional Music: Historical and Contemporary

Perspectives”). Taive Särg pidas konverentsil koos Leanne Barboga Eesti Muusika- ja Teatriakadeemiast ettekande labajala nimetusest ja selle tantsu rahvusvahelistest paralleelidest (“About the Name of the Estonian Folk Dance *Labajalg*: Parallels in Neighbouring Cultures and Occurrences in the Runosong Database”). Inna Lisniak pidas ettekande ukraina banduuramängijast Halyna Menkushist (“Interpretations of Ukrainian Epic Songs by Bandura Player Halyna Menkush”), Olha Petrovych pidas koos Inna Zavalniuki ja Valentyna Bohatkoga Mykhailo Kotsiubynskyi Riiklikust Pedagoogikaülikoolist ettekande vokatiividest Podillia piirkonna rahvalauludes (“Vocatives in Podillia Region Folk Songs: A Computational Study”). Konverentsil leidis aset Janika Orase, Kristin Kuutma (TÜ) ja Pekka Huttu-Hiltuneni (Singing Heritage Route Association) korraldatud paneel ja arutelu lauluturismi teemal, milles osales ka Janika Oras. Janika Oras korraldas konverentsil koos Meel Valguga alternatiivnoodikirja projekti liikmete ja Lummo Kati leelopargiga õpitoa “Traditsioon kohtab tehnoloogiat. Digitaalne seto mitmehäälse leelo õppevahend”.

27. novembril viis Janika Oras koos Meel Valguga läbi Seto leelokooli Mikitamäel.

30. novembril viis Andreas Kalkun ERMis läbi tuuri näitusel “Vaikelud rahvuslikel motiividel Jaanus Samma”.

30. novembril kuulutas SA Hiite Maja Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud hiie väe tunnustamise sündmusel välja 2023. aasta hiite kuvavõistluse võitjad. Eesti Rahvaluule Arhiivi valitud pärimuse auhinna sai Kristin Kunzi foto tervendavast männist Metskülas (Pärnumaa, Lääneranna vald). Samal üritusel hiiesõbralike ettevõtmiste tunnistamisel pälvis Eesti Rahvaluule Arhiiv tänukirja kuvavõistluse toetamise eest aastail 2013–2024.

Risto Järv, Mari Väina

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

20. juunist 18. augustini toimus Tartus OCSEANi suvekool, millel osales 48 inimest Indoneesiast, Filipiinidelt ja Paapua Uus-Guineast. Suvekooli folkloristika programmi pani kokku ja viis läbi Merili Metsvahi. Raivo Kalle viis suvekoolis läbi taimetundmise koolituse.

1.–14. juulini viibis Natalia Ermakov välitööl Mordvamaal, et täiendada andmeid ersa projekti jaoks ning viia läbi küsitlusi EKM folkloristika osakonna jooksvate projektide jaoks (inimese ja looduse suhted, koolikalender ja rahvakalendri pühad).

4. juulil ilmus ajakirjas Ma Olen Jalgrattur Eda Kalmre artikkel “Üle sajandi jagu aega jalgratastel mööda Eestimaa külasid pärimust kogumas”.

30. juulist 1. augustini viibis Nikolai Anisimov välitöödel Udmurtias Malaja Purga rajoonis, kus Bagraš-Bigra, Gožnja, Nižnije Juri, Srednije Juri ja Novaja Monja külas koguti folkloori ja etnograafilist materjali järgmiste teemade kohta: esivanemate kultus, pulmatraditsioonid, kalendri- ja perekondlikud rituaalid, traditsioonide tänapäevane seisund ning laulufolkloor. Välitöö toimus koostöös Udmurdi Föderaalse Teaduskeskuse Uurali osakonna Udmurdi Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi töötajate Tatiana Okuneva ja Udmurdi Riikliku Ülikooli töötaja Galina Gluhhovaga ning INALCO (Pariis) üliõpilase Oleg Dronnikoviga.

1. augustil esines Mare Kõiva Türiil Eesti karjäärinõustajate koolitusel, rääkides stereotüüpidest.

Augustikuu Eesti Naises kirjutas Reet Hiimäe sõnastamata teabe mõjuväljas olemisest (“Suudad kaaslast ka sõnadeta mõista”).

6. augustil esitles Nikolai Anisimov Udmurtia Rahvusraamatukogus Maria Nikonova teost “Улон – питыран, сюлэм – пияла...”: одӥг удмурт кышномуртлэн даурдем улон сюресэз” (koostaja Nikolai Anisimov, Tartu: ELM teaduskirjastus, 2024. 586 lk). Esitlusel osales ka raamatu autor.

10. augustil osales Nikolai Anisimov eksperdi ja žüriiliikmena Udmurtias Kijassovo rajooni Karamas-Pelga külas korraldatud Udmurdi kultuuri keskuste vabariiklikul festivalil “Актан – Мақтан”.

12.–16. augustini osales Emma Lotta Lõhmus Mulgimaal Tarvastu ja Helme kandis Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel, kus koguti lapsepõlvemängude ja loodusega seotud mälestusi. Pikkade päevade (ja ööde) sisse mahtus nii sisutihedaid vestlusi, ootamatuid seiklusi, taaskohtumisi ja uusi kokkupuutepunkte.

17. augustil esitles Nikolai Anisimov Udmurdi vabaõhumuuseumis Ludorvai Ekaterina Sofronova ja Nikolai Anisimovi raamatut “Актуальная этнография” удмуртской и русской деревни сегодня: антология полевых материалов” (Iževsk 2024. 156 lk).

18. augustil pidas Tõnno Jonuks koos Atko Rimmeliga Göteborgis Euroopa Religiooni-uuringute Assotsiatsiooni konverentsil ettekande “Mausk movement in Estonia: from new religious movement to national conscience”.

21. augustist 3. septembrini viibis Mare Kõiva Sloveenia Kunstide ja Teaduste Akadeemia kutsel Sloveenias teadusvahetuses ja töötas kohalikus Etnoloogia Instituudis.

23. augustil osales Raivo Kalle Zoomi vahendusel ülemaailmsel keskkonnaajaloo kongressil, mis toimus Soomes, Oulus ning pidas kaks ümarlaua ettekannet: “Inimese ja keskkonna suhted kriisides ja kriisiperioodidel” (“Local ecological knowledge as a buffer during environmental crisis, Mapping emotions and feelings during environmental crisis”).

26. augustil kaitses meie teadur Katre Kikas folkloristika erialal doktoritöö “Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal”.

27.–30. augustini osales Mare Kõiva veebi vahendusel Tokyos Kokugakuini ülikoolis korraldatud 17. võrdleva mütoloogia konverentsil “The Origins of Mythology. In Honor of Michael Witzel on the Occasion of His 80th Birthday” ettekandega “The Animal Protectors” (kaasettekandja Rahel Laura Vesik).

30. augustist 1. septembrini osalesid Mare Kõiva, Tatiana Anisimova, Nikolai Anisimov ja Eva Toulouze Ljubljana Ülikoolis konverentsil “The Agency of the Dead in the Lives of Individuals: Experience and Conceptualisation”. Mare Kõiva esines rituaalide uuringutele pühendatud sessioonil ettekandega “Communication With the Dead Using Lamentations and Prayers”. Samal sessioonil esinesid ka Tatiana Anisimova, Nikolai Anisimov ja Eva Toulouze ühisettekandega “Tradition of Occasional Remembrances in Udmurt Culture”.

31. augustil astus Tõnno Jonuks Roomas Euroopa Arheoloogide Assotsiatsiooni konverentsil üles ettekandega “The griffin people”.

Sügissemestril 2024 viisid Reet Hiimäe (vastutava õppejõuna), Taive Särg ja Andrus Tins Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemias kahele grupile läbi ainekursuse “Omakultuur”. Reet Hiimäe andis loenguid veel ainete “Kultuurikogemus etnoloogias ja folkloristikas” (TÜ) ja “Pärimuskultuur tänapäeva ühiskonnas” (TÜ Viljandi kultuuriakadeemia) raames.

4.–6. septembrini toimus kirjandusmuuseumis konverents “Huumor ja konflikt avalikus sfääris: suhtlusstiilid, huumorivaidlused ja vaidlustatud vabadused kaasaegses Euroopas” (“Humour and Conflict in the Public Sphere”), mille korraldasid Liisi Laineste, Anastasiya Fiadotava ja Guillem Castañar. Osakonda esindasid ettekandega Anastasiya Fiadotava (“(Almost) dying to turn press photos into memes: A Belarusian case study”), Guillem Castañar (“Memes, memory and monuments: Humorous debate on memory

politics in Estonia”) ja Sergey Troitskiy (“Instead of hats they wear a shawl wrapped round their heads’. National stereotypes of the Turkish in geographical textbooks and caricatures of the late Russian Empire”).

6. septembril ilmus Sirbis Reet Hiimäe artikkel “Usundiuurijana meelte videvikus”.

6. septembril andis Liisi Laineste ERR kultuuriuudistes intervjuu koos rahvusvahelise huumorikonverentsi külalistega.

9. septembril esinesid rahvusvahelise huumorikonverentsi korraldajad Liisi Laineste ja Anastasiya Fiadotava konverentsi teemadel Klassikaraadio kultuurimagasinis “Delta”.

11. septembril osales Natalia Ermakov *online* seminaril “Women of Minorities” (korraldas Federal Union of European Nationalities).

11. ja 12. septembril toimunud 5. rahvusvahelisel konverentsil “Baktša: Uurali-Volga piirkonna rahvaste aiandusega seotud traditsioonid” osalesid Zoomi vahendusel osakonna teadlased Nikolai Anisimov, kes pidas koos Irina Ptšelovodovaga ühisettekande “Aed udmurtide lauludes: kujundid ja sümboolika”; Andres Kuperjanovi ettekande teemaks oli “Tühermaa väärtus aiandusühistute näitel” ja Mare Kõiva esines ettekandega “Balkonaariumid ja ühisaiad”. Konverents oli osa Eesti Kirjandusmuuseumi ja Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi vahelisest teaduskoostööst.

14. ja 15. septembril tutvustas Natalia Ermakov Tallinna Raekoja platsil korraldatud etnolaadal Eestimaa rahvuste pärimust.

15. septembril esines Natalia Ermakov Tallinna raekojas Eestimaa Rahvuste XXXVI foorumil ettekandega “Üheskoos Eestimaa heaks”.

18.–22. septembrini viibis Natalia Ermakov Saksamaal rahvusvahelisel Federal Union of European Nationalities 75. kongressil ning tutvustas seal Eestis elavaid rahvusi ja nende tegevust.

23.–25. septembrini osalesid Liisi Laineste ja Sergey Troitskiy Krosnos (Poola) konverentsil “Across borders X difficult neighbourhoods: the semiotics of conflict in culture, literature and language”. Sergey Troitskiy pidas ettekande “Visual Rhetoric of War: Political Caricatures in the Russian Empire on the Eve and during the Russo-Japanese War (1904–1905)”.

23.–25. septembrini osales Mare Kõiva veebi vahendusel Moskvast korraldatud 12. rahvusvahelisel interdistsiplinaarsel teaduslik-praktilisel sümposiumil “Inimesed

ja (kogukonnad) tervise säilitamise kontekstis: meditsiinilise antropoloogia probleemid minevikus, olevik, tuleviku väljakutsed” ettekandega kaugravist.

25. septembril osales Eda Kalmre Tallinnas rahvusvahelisel vandenõuteooriate ja kuulujuttude konverentsil.

26. ja 27. septembril osalesid Nikolai Anisimov ja Natalia Ermakov veebi vahendusel Ufas (Baškortostan) korraldatud rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Etnos. Ühiskond. Tsivilisatsioon: VII Kuzejevi lugemised”, mis oli pühendatud akadeemik Rail Kuzjevi 95. sünniaastapäevale ja Etnoloogiliste Uuringute Instituudi 25. aastapäevale. Nikolai Anisimov pidas ettekande “Kaugel kodumaalt: surmude austamise nähtused udmurtide kultuuris võõrsil”. Natalia Ermakovi ettekanne kandis pealkirja “Ersa pärleid otsimas Eesti arhiividest”.

27. septembril pidas Tõnno Jonuks Haljala kiriku ajalooapäeval ettekande “Haljala kiriku dateerimisprobleeme”.

Septembris ilmunud Keele ja Kirjanduse erinumbris “Folkloor ja vägivald” esindasid artikliga osakonda Liisi Laineste (kaasautor Władysław Chłopicki, “Huumor ja/kui vägivald? Folkloristlik-lingvistiline lähenemine”), Reet Hiiemäe (“Kogemuslugudes kirjeldatud kokkupuuted füüsiliselt agressiivsete vaimolenditega”), Eda Kalmre (“Klounid ja teised kurjamid – hirmu ja vägivaldaga mitu nägu. Ostensioon ja kriminaalsed legendid”) ja Katre Kikas (“Aga mis Vana rahvas sest räägib ei jõua keel rääkida Ega käsi kirja panna...” Mõis ja vägivald XIX sajandi lõpu rahvaluulekogujate tekstides”).

2. oktoobril pidas Tõnno Jonuks koos Tuuli Kurisooga Tartu Ülikooli seminaril ettekande “Hobused, koerad ja kaaluvihid. Kuidas tõlgendada loomafiguure”.

9.–11. oktoobrini osales Anastasiya Fiadotava Vilniuses 13. rahvusvahelisel noorte folkloristide konverentsil “Dark side of folklore & folkloristics” ettekandega ““We Only Joke With Each Other in a Kind Way” vs “We Respect Black Humor”: Reflecting on the Dark Side of Humor”.

10. ja 11. oktoobril korraldasid folkloristika osakonna huumoriuurijad Anastasiya Fiadotava ja Sergey Troitskiy (EKM), Guillem Castañar (TLÜ), Indrek Grigor (Tartu Kunstimuuseum), Eva Laantee Reintamm ja Mari Vallikivi (Kondase Keskus) Viljandis ja Tartus sümpoosioni “Visual Rhetorics of Humour: Using and Forming an Iconography of Stereotypes”. Sündmuse avasid Viljandis Mari Vallikivi ja Liisi Laineste. Järgnes Juha Korhose plenaarettekanne “Finland Meets the World: Global Politics and Local Stereotypes in the Satirical Press of the Grand Duchy, 1890s – 1910s”. Sergey Troitskiy astus üles ettekandega “Zoomorphisation of the National Context”.

Sümposiooni teine päev algas kirjandusmuuseumis Liisi Laineste plenaarloenguga pahalaste visuaalsetest stereotüüpides online-suhtluses (“Visual Stereotypes of Good and Bad: Villains in Present-day Online Communication”). Mare Kõiva pidas veebi vahendusel ettekande “Lemmikloomade stereotüpiseerimine”.

10.–14. oktoobrini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Blagoevgradis (Bulgaria) 4. rahvusvahelisel megaliitmälestiste ja kultuste konverentsil ettekandega “Sacred Stones and Stone Structures in Estonia”.

8.–16. oktoobrini viibisid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov lähetuses Bulgaarias, kus **15. oktoobril** esitleti ka osakonna väljaandeid: Sergey Troitskiy ja Mare Kõiva koostatud kogumikku “The Yearbook of Balkan and Baltic Studies” 7 ja Mare Kõiva “Vetehaldjate” esimest osa.

9.–11. oktoobrini osales Anastasiya Fiadotava Vilniuses XIII noorte folkloristide konverentsil “Dark side of folklore and folkloristics” ettekandega “We Only Joke With Each Other in a Kind Way’ vs ‘We Respect Black Humor’: Reflecting on the Dark Side of Humor”.

15. oktoobril pidas Tõnno Jonuks Tallinna linnamuuseumi sümposioonil ettekande “Inimluud ja muistsed ideoloogiad”.

15. oktoobril pidas Sergey Troitskiy Budvas (Montenegro) avatud loengu “Loomariigid: hilise Vene impeeriumi poliitiline zoomorfne karikatuur, 1890–1905”.

15. oktoobril esines Piret Voolaid Viljandis Väärikate Ülikooli auditooriumile ettekandega “Elusügis ja eakate kujutamine folklooris”.

16.–18. oktoobrini osales Anastasiya Fiadotava Hispaanias Alicante Ülikoolis II rahvusvahelisel verbaalse huumori konverentsil ettekandega “The triumph of multimodality? Humour inspired by verbal and visual triggers in the online public sphere” (ettekande kaasautor oli Władysław Chłopicki).

17.–21. oktoobrini toimus Montenegros sõltumatu filosoofiainstituudi konverents “Sõda ja kaasaegne filosoofia”. Liisi Laineste, Anastasiya Fiadotava, Sergey Troitskiy ja Guillem Castañar Rubio (Tallinn Ülikool) pidasid ühisettekande “Sõjaaja visuaalne retoorika: meemid Ukraina sõjast”. Sergey Troitskiy astus üles kahe ettekandega: “Huumor kui protestivahend: filosoofiline analüüs” ja “Mental calendar of wartime: Significant events for Russian intelligence from September 2022 to March 2023”.

21. oktoobril esines Eda Kalmre Tallinnas Meremuuseumi Lennusadamas loenguga “Parvlaev Estonia katastroofi mütoloogiast 30 aastat hiljem: kuulujutud, meedialegendid, vandenõuteooriad” meremuuseumi töötajatele.

22. oktoobril esines Andres Kuperjanov erikülalisena Ahhaa teaduskeskuse planeerariiumietendusel “Eestlaste tähistaevas”. Ta tutvustas Eesti rahvapärimeses olulisi tähtkujusid, selgitas vanasõnade ja rahvakalendri seoseid astronoomiliste nähtustega ning andis ülevaade ajast, mil eestlaste taevast ei sáranud veel Põhjanaan. Vestlust modereeris tähegiid Hillar Udevald.

23. ja 24. oktoobril osales Nikolai Anisimov veebi vahendusel Iževskis (Udmurtia) korraldatud 20. rahvusvahelisel sümposionil “Permi keelte dialektid ja ajalugu suhtlemisel teiste keeltega”, mis oli pühendatud professor Valei Kelmakovi mälestusele, ettekandega “Udmurdi heasoovid ja õnnitlused: traditsioonist internetifolkloorini” (kaasettekandja Galina Gluhhova).

25. oktoobril osalesid Nikolai Anisimov ja Natalia Ermakov veebi vahendusel Ufas (Baškortostan) korraldatud Avksenti Jurtovi 170. sünniaastapäevale pühendatud ülevenemaalisel teaduslik-praktilisel konverentsil “Mordva rahva keelte ja kultuuri säilitamise ja arendamise probleemid: A. F. Jurtovi 170. sünniaastapäevaks”. Nikolai Anisimov astus üles ettekandega “Surnute mälestamise traditsioonid udmurtide ja mordvalaste seas: võrdlev analüüs”, Natalia Ermakov ettekandega “Ersa rahva pärand Viktor Danilovi käsikirjades aastatel 1960–1970”.

29. oktoobril korraldasid folkloristika osakond, soome-ugri uurimisrühm ja Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi etnoloogia osakond Arvo Valtonile pühendatud eksperimentaalse konverentsi “Salapärased keelemetsad ja tundmatud keelerajad”. Esinesid Jaak Prozes (“Kuidagi ootamatult ilmusid metsadesse udmurdid”), Valdur Mikita (“Arvo Valton ja ökoloogiline aktivism”), Indrek Park (“Arvo Valtoni “Kirsioks””), Natalia Ermakov (“Kaunimad eesti luuletused ersa keeles. Koostöö Arvo Valtoniga”), Ott Heinapuu (“Kuidas ugrimugri ilmas sihipäraselt rännata”), Eva Toulouze ja Laur Vallikivi (“Arvo Valtoniga reisides”). Esitleti Jaak Prozese raamatut “Soome-ugri rahvad muutvas ajas” (Ilmamaa 2024), tutvustati hõimukalendrit 2025. aastaks ja soome-ugri kirjanduskohvikute veebikeskkonda. Musitseeris Eestimaa Rahvuste Ühenduse Noortekoja liige Milana Fayzullova (Ülenurme Muusikakool, õpetaja Ursel Oja).

30. oktoobril rääkis Mare Kõiva Põlva Väärikate ülikoolis tervisega seotud uskumustest ja tavadest.

30. oktoobril pidas Piret Voolaid Tartu Ülikooli ainekursusel “Folkloristika alused” külalisloengu “Rahvaluule lühivormid: Aines ja uurimine”.

2. novembril pidas Reet Hiimäe Eesti Kunstimuuseumi üritusel “Finissage näitusel “Ajalugu ja müstika. Ladina-Ameerika kunst ja Euroopa”” loengu “Hingedeajast hingeloomadeni: eesti surmapärimuse elujaatavusest”.

7. ja 8. novembril osalesid Liisi Laineste, Anastasiya Fiadotava, Sergey Troitskiy ja Guillem Castañar Rubio Grenoblis (Prantsusmaa) konverentsil “Résistance, adaptation et contournement en Russie, dans les aires russophones et l’espace postsoviétique: formes, stratégies, acteurs et pratiques”. Liisi Laineste, Anastasiya Fiadotava, Sergey Troitskiy ja Guillem Castañar Rubio (Tallinn Ülikool) pidasid ettekande “The power of memes: the effect of geographic and emotional distance on memes on the war in Ukraine”. Sergey Troitskiy pidas ka ettekande “Les mêmes sur le ballet comme forme de resistance politique dans la Russie de Poutine (années 2010–2020)”.

7.–9. novembrini osales Mare Kõiva veebi vahendusel 7. rahvusvahelisel antrozoologia konverentsil “Exploring Connections, Hierarchies and Transformations in More-than-human Worlds” ettekandega “Communication of cats with each other and with owners”.

10.–15. novembrini osalesid Reet Hiimäe ja Andrus Tins Johannesburgis World Anthropology Union kongressil “Reimagining anthropological knowledge. Perspectives, practices, and power”), olles ettekandepaneeli “Dialogues with the Other: positive and enriching encounters with diversity beyond the limits of ontological Otherness” läbiviijad. Reet Hiimäe pidas samas paneelis ettekande “Intersectional Women as Spiritual Actors and Leaders: A Comparative Case Study”, Andrus Tins pidas ettekande “Grass-root energy technology innovation groups as a resource for energy innovation: what science can learn from DIY?”

15. novembril andis Eesti Teadusajakirjanike Seltsi esimees Priit Ennet Mare Kõivale üle teadusajakirjanduse sõbra auhinna Ökul.

15. novembril korraldas osakond muuseumis kirjandusteadlase ja rahvaluulekoguja Ello Säärtsa 130. sünniaastapäevale pühendatud seminari “Maailmade vahel 2”. Öhtut modereeris Anti Lillak. Esinesid Jüvä Sullõv (“Mõnõq keele poolõst põnõvõq lõõdmiseq Kõirsi Ello kõratuist setokiilsist tekstest”), Mare Kõiva (“Urmaaker ja pühakud”), Kalle Lõuna (“Petserimaa ja setod muutuste tuules 1920–1940”), Karl Pajusalu (“Seto keele-rikkustest”), Kõäri Toomeos-Orglaan (“Jutud ja jutustajad Ello Kõirsi kogus”). Avati Hiie Ivanova näitus.

Moonika Siimetsa lavastuses (“Ello Kirsi kogutu põhjal”) astusid üles Evar Riitsaar, Kauksi Ülle, Terje Lillmaa.

18. novembril pidas Anastasiya Fiadotava Tartus Rahvusarhiivis seminaripäeval “Kas ajalootundmine on ohtlik? Valgevene näide” ettekande “Teaching and learning post-1991 history in Belarusian schools”.

18. novembril väisas Nikolai Anisimov koos Tatiana Anisimova ja Erika Kuznetsovaga Hõimuprogrammi toel välitööde raames Mõniste kooli, et koguda materjale koolifolkloori ja etnokalendri kohta, samuti koduloomade ja nende nimede kohta.

19. novembril pidas Tõnno Jonuks Archaeo-lore töörühmas ettekande “Place-lore and biographies of sacred natural sites in Estonia”.

20. ja 21. novembril osales Mare Kõiva Ida-Virumaal akadeemikute loengutesarjas, esinedes TalTechi Virumaa kolledžis, Kohtla-Järve Gümnaasiumis, Jõhvi Gümnaasiumis, Narva Eesti Gümnaasiumis ja Narva Gümnaasiumis.

20. ja 21. novembril osales Sergey Troitskiy Odessa Rahvusülikoolis korraldatud rahvusvahelisel teaduslik-teoreetilisel veebikonverentsil “Loomemajandus kaasaegses kultuuris” ettekandega “Kultraband: kuidas uurida kultuurilist salakaubandust ja sisserändajate vernakulaarsete teadmiste mõju vastuvõtvasse kultuuri”.

22. novembril osalesid Nikolai Anisimov, Mare Kõiva, Tatiana Anisimova ja Marie Gordeeva Hõimuprogrammi toel välitöödel Valgas, et koguda materjale koolifolkloori ja etnokalendri ning koduloomade ja nende nimede kohta.

25. novembril väisasid Nikolai Anisimov, Tatiana Anisimova, Erika Kuznetsova ja Marie Gordeeva Hõimuprogrammi toel välitööde raames Parksepa kooli, et koguda materjale koolifolkloori ja etnokalendri ning koduloomade ja nende nimede kohta.

27. novembril korraldas osakond (peakorraldaja Nikolai Anisimov) ülemaailmse udmurdi päeva auks rahvusvahelise udmurdi keele päeva veebikonverentsi “Udmurdi hing”. Nikolai Anisimov pidas konverentsil ettekande udmurdi diasporaast Eestis.

27. novembril pidas Reet Hiiemäe Jõgeva kultuurikeskuses loengu “Hinged ja inimesed: eestlaste hingeuskumustest läbi ajaloo”.

5.–11. detsembrini viibisid Mare Kõiva ja Nikolay Kuznetsov teaduslähetus Ungaris, kus kooskõlastati mitmeid tööplaanid ungari folkloristidega.

Soome-ugri kirjanduskohvik (SUKK)

Kirjanduskohvikus avastatakse keeli erinevate meelte abil. Osalejad saavad “maitsta” võõrast keelt, lugedes ja kuulates vastavas keeles luuletust. Vestlusi juhivad Sergey Troitskiy ja Nikolay Kuznetsov.

23. septembril loeti Nils-Aslak Valkeapää luuletust “Mu ruoktu lea mu váimmus”. Teosest rääkisid Tartu Ülikooli saami keelte nooremteadur Merit Niinemägi ning Keele ja Kirjanduse toimetaja Ott Heinapuu.

28. oktoobril loeti mansi kirjaniku Juvan Šestalovi luuletust “Макем ат”, kuulati Müncheni Ülikooli doktorandi ja mansi keele uurija Daria Žorniku kommentaare.

2. detsembril esitleti kirjanduskohvikus seniste kohtumiste kokkuvõttena valminud soome-ugri luule verivärsket tõlkeraamatut “Soome-ugri kirjanduskohvik. Uued tõlked”.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

20. juunist 18. augustini toimus Tartus OCSEANi suvekool, millel osales 48 inimest Indoneesias, Filipiinidelt ja Paapua Uus-Guineast. Suvetooli folkloristika programmi pani kokku ja viis läbi Merili Metsvahi.

OCSEAN (*Oceanic and Southeast Asian Navigators*) on Euroopa Liidu teadus- ja innovatsiooniprogrammist Horisont 2020 Marie Skłodowska-Curie toetuslepingu nr. 873207 alusel rahastatud interdistsiplinaarne projekt, mida juhib Tartu Ülikooli Genoomika instituut.

Projekt ühendab 24 partnerit Euroopast, Kagu-Aasiast ning Okeaaniast, ning selle üks peamisi ülesandeid on koguda ja arhiveerida geneetilist, arheoloogilist, lingvistilist ja rahvapärimuslikku materjali, et selgitada Kagu-Aasia saarestiku ja Okeania rahvaste etnogeneesi.

Juulis ja augustis käis Jonathan Roper välitööl Kanadas.

Augustis pidas Merili Metsvahi kolm loengut Udayana ülikoolis Depasaris (Balil, Indoneesias).

22. augustil osales Elo-Hanna Seljamaa Viljandis Eesti Rahvakultuurikeskuses korraldatud noorte loomelabori korraldajate häkatonil “Rahvakultuur ja vaimne kultuuri-pärand kui Sinu lugu”.

27.–30. augustini osales Elo-Hanna Seljamaa Nicosias Küprose Ülikoolis Euroopa haridusuuringute konverentsil (ECER) ettekandega “Evaluating Erasmus Mundus Masters Learning in Preparing 21st Century Museum and Heritage Educators for Multicultural, Multidisciplinary, Multifaceted Practice” (kaasettekandjad Maggie McColl, Karl Borromeus Murr, Julie Robinson, Henrik Zipsane, Hsiao-Chiang Wang).

Septembris ilmus ajakirja Keel ja Kirjandus erinumber “Folkloor ja vägivald”, mida toimetab Madis Arukask.

16. septembril esines Elo-Hanna Seljamaa Glasgow ülikoolis muuseumihariduse tuleviku teemalisel sümposiumil ettekandega “Living heritage and museum education for the communities of the future”.

21. ja 22. septembril toimus Eesti Kultuurkapitali ja Tartu Ülikooli toel Turgi käsitöö- ja tervisetalus Tartu Nefa VIII sügiskool. Etnoloogia, folkloristika ja rakendusantropoloogia tudengeile ja õppejõududele mõeldud kahepäevase konverents-väljasõidu fookuses oli eepos “Kalevipoeg”. Osalejad külastasid Kalevipoja muuseumi, Mari-Ann Rimmel pidas ettekande “Kalevipoja jäljed maastikul ja rahvaluulearhiivis”.

Sügiskooli õppurite ettekanded käsitlesid erinevate kultuuride tahke (esinejad Chimi Baobao ja Marjana Svarnõk), Merle Karusoo fenomeni teatrimaastikul (Saara Jaanisk), põhja konna kui jututegelast (Liisa Nurme), Robert Burnsi loomingut (Kadi Prii), vilepilli-pärimuse albumi “Tule lill tudu” refleksiooni (Katariina Tirmaste).

Loovkirjutamise õpitoas (Päiv Dengo) loodi uusi tekste, Kalevipoja-alased teadmised pandi proovile viktoriinis.

9. –11. oktoobrini toimus Vilniuses 13. rahvusvaheline noorte folkloristide konverents “Dark side of folklore & folkloristics”. Osalesid ka noored eesti tumefolkloori uurijad ja TÜ kraadiõppurid. Plenaarloenguga üleloomulikest kokkupuudetest esines Ülo Valk (“Supernatural Encounters and Storytelling Framing the Unknown”). Esinesid ka Ilja Magin (“Wolf, Policeman, and Other Adults: Tartu Jewish Teenagers React to a Folklore Inquiry in 1930”), Michele Tita (“Fearful Searches, Sighting Experiences, and Interpretations of the Sasquatch/Bigfoot”), Natali Ponetajev (“Fights at the Pub, Thefts, and Immoral Lifestyles. Diatonic Accordion in the 19th Century Estonian Parish Court Records”), Anastasiya Fiadotava (““We Only Joke With Each Other in a Kind Way” vs “We Respect Black Humor”: Reflecting on the Dark Side of Humor”) ja Mathilda Matjus (““Hunting as the Art of Silence”: Hunters as Storytellers and the Dynamics of Estonian Hunting Tales”).

17. oktoobril pidas Elo-Hanna Seljamaa Läti ülikooli projekti “Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide” (IDEUM) raames veebiatekande “A landscape pulsating with identity narratives: Tallinn Defence Forces Cemetery”.

24. oktoobril pidas Elo-Hanna Seljamaa Malmö Ülikoolis konverentsil “The Art of Conviviality” loengu “Conviviality tried, tested and contested: Victory Day in Tallinn”.

5. novembrist 1. detsembrini viibis Merili Metsvahi Kupangis (Timoril, Indoneesias) Kristen Artha Wacana Kristliku Ülikooli juures, kus pidas avaliku loengu ja aitas kohalikel ette valmistada rahvajutukogumikku.

7. ja 8. novembril osales Pihla-Maria Siim Tampere ETMU-päevadel, kus korraldas koos Jaana Palanderiga paneeli immigratsioonikontrolli ja intiimsfääri põimumisest.

18.–27. novembrini külastas Pihla-Maria Siim Bristol ülikooli ning esines ettekandega “Challenges Faced by Mixed-Citizenship Couples: Navigating Understandings of Genuine Relationships and the Burden of Proof”.

20. novembril esines eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna Andersoni loengus tunnustatud folklorist ja kirjandusteadlane Hans-Jörg Uther Göttingenist. Loengus uuriti, kuidas kujutatakse pimedaid inimesi rahvajuttudes, milline suhtumine juttudes kajastub ja missuguseid paralleele on eri rahvaste mütoloogiates. Laiemalt oli vaatluse all puudega inimeste roll juttudes, samuti küsimus, milliseid uskumusi ja ideoloogiaid sellega seostatakse. Loeng lähtus Euroopa rahvajuttudest.

23. novembril pidas Elo-Hanna Seljamaa Tallinnas RaRaS Eesti Akadeemilise Ingerimaa Seltsi seminaril “Ingeri identiteedid” ettekande ingerisoomlaste seltsitegevusest Eesti lõimumispoliitika kontekstis.

Kaitstud doktoritöö

Katre Kikas kaitses 26. augustil folkloristika erialal doktoritööd “Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal”. Juhendaja TÜ kaasprofessor Risto Järv; oponentid vanemteadur Marju Koivupu, Tallinna Ülikoolist ja dr Kaisa Langer Dresdeni Tehnikaülikoolist (Saksamaa).

Rika Tapper

NEWS IN BRIEF

Birthday greetings

Wolfgang Mieder (80), Jaak Jaaniste (80), Jurij Fikfak (70), Mare Kõiva (70), Virve Raag (70), Kristin Kuutma (65), Irina Nurijeva (65), Mare Kalda (60), Eve Annuk (60), Marin Laak (60), Art Leete (55), Aivar Jürgenson (55), Jonathan Roper (55), Madis Arukask (55), Reet Hiimäe (50), Tõnno Jonuks (50), Renata Sõukand (50), Peeter Espak (45), Maili Pilt (45), Vladimir Sazonov (45), Sergey Troitskiy (45), Liisa Vesik (45), Nikolai Anisimov (35).

How to shape public opinion in crises?

Reet Hiimäe gives a brief description of the project “CHRYSES: Mapping Environmental Health Crises – Public Understanding through Myths and Science”, starting in 2025.

Calendar

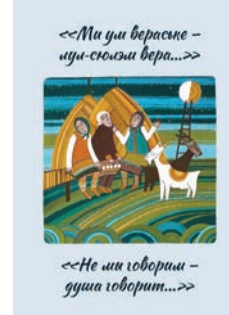
A brief summary of the events of Estonian folklorists from July to December 2024.

Udmurdi folkloor: uurimused ja uurijad

Tatjana Vladõkina juubeliks

“Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” “Ne mõ govorim – duša govorit” [“Mitte meie ei räägi – hing räägib...”]. Iževsk, 2023. 476 lk. (Udmurdi traditsiooniline kultuur. Esitaja – tekst – uurimus)

Kollektiivne monograafia “Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” (“Mitte meie ei räägi – hing räägib...”), mis ilmus 2023. aastal Venemaa TA Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurimiskeskuse Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudis, on pühendatud udmurdi juhtiva teadlase, folkloristi Tatjana Vladõkina 70. sünniaastapäevale. Raamatu pealkirjaks on pisut muudetud rida 1920. aastatel udmurdi pedagoogi, luuletaja, folkloristi Kuzebai Gerdi poolt salvestatud udmurdi rituaallaulust.

*Mi um veras’ke – kõl vera,
Kõrez’ no võlõn si vera...
Kõrez’ no võlõn si vera,
Sjulem no puškõn tõl džua.
[Meie ei räägi – keel räägib,
Ja kandlel räägib keel...
Ja kandlel räägib keel,
Ja südame sügavuses põleb tuli.]*

Pealkiri on väga sümboolne – selles avaneb Tatjana Vladõkina enda ja udmurdi rahva hing.

Raamatu ülesehitus ei ole päris tavapärane. See koosneb kolmest suurest osast. Esimeses osas “Eri aastate ekspeditsioonide arhiivimaterjale” on Tatjana Vladõkina seni avaldamata välitöömaterjalid, mida ta talletas kogu oma teadustegevuse vältel. Üleskirjutiste geograafia on väga lai, hõlmates lisaks Udmurdimaale ka naaberpiirkondi – Baškortostani Vabariik, Tatarstani Vabariik ja Kirovi oblast. Sama suur on ka žanriline koosseis: laulud, muistendid, palved, loitsud, mõistatused, uskumused, rituaalide kirjeldused. Selles on isegi üksikuid sõnu ja väljendeid, mida on informandid tahtmatult öelnud, kuid millest Tatjana Vladõkina, kellel oli peen emakeeletaju, ei saanud mööda minna. Huvitavad on näiteks väljendid *kurõt kõrdzh’an”jõsmõ* (meie kibedad laulud), *kurektone s’örõ koškiz in kõrdzh’ane no* (minu kurbuse järel on ka laul läinud), *kõrdzh’alod-a, kurektod-a? Kõrdzh’ano kurektõsa ulemles’* (kas sa laulad, kas sa

kurvastad? Hakkad laulma kurbust täis elust), mis paljastavad udmurdi mentaliteedi eripära.

See osa on harukordselt rikas kalendri- ja peretalituste üksikasjalike kirjelduste poolest, mida nüüd viiakse läbi kokkusurutud kujul. Väärtuslikud on viited juba kadunud riitustele *kua sjuan* (kuala pulm) ja *jag vös'* (palvetamine palus). Ainsa kaasaegse udmurdi folkloristina õnnestus Tatjana Vladökinal talletada selline relikt nagu "Taevasse kaste" viis *Invu gur* ja selle kohta käiv teave. Raamatu esimene osa sisaldab ka Vladökina poolt üleskirjutatud palvuste (*kuris'kon*) tekste, mida pole kõik folkloristid saanud jäädvustada selle žanri kõrge sakraalse staatuse ja palvuseid puudutavate keeldude tõttu. Põnev on lugeda intervjuusid, milles informandid loovad oma isiklikust elust jutustades pildi sõjaeelse ja -järgse Udmurdimaal külaühiskonnast. Märkimist väärib Vladökina oskus leida psühholoogiline kontakt traditsiooni kandjatega ja luua ühine vestlusliin.

On ilmselge, et ainult Vladökina kogutud arhiivimaterjalide avaldamine eraldi väljaandena oleks Udmurdimaal suursündmus nende infotiheduse ja folklooriallike igavese aktuaalsuse pärast.

Raamatu teine osa "Tekstist uurimuseni" sisaldab Tatjana Vladökina õpilaste ja kolleegide kirjutatud artikleid. Nendes käsitletakse folklooritekstide ja rahvapärase terminoloogia toimimise iseärasusi ning rahvaesineja rolli traditsiooni säilitamisel. Jelena Veršinina käsitleb oma artiklis terminit *tširdon*, mis on udmurdi õigeusu keskkonnas omandanud uue tähenduse. Svetlana Tolkatšova keskendub vene-udmurdi suhetele ringmängu- ja tantsulaulude näitel. Pavel Kutergin analüüsib Udmurdimaal Šarkani rajooni udmurdi folkloorirühma laulurepertuaari eripärasid. Irina Ptšelovodova uurib traditsioonilise rahvapilli *uz'õgumõ* valmistamise ja mängimise iseärasusi. Tatjana Pannina teeb ühelt informandilt kogutud unenägede tekstide võrdleva analüüsi. Udmurdi tarkade praktika on Nikolai Anisimovi uurimuse teemaks. Galina Gluhhova ja Tatjana Korobova analüüsivad pulmakommete rituaalikoode.

Raamatu teises osas on ka kolm artiklit juubilarilt endalt. Tähelepanuväärne on see, et esimene artikkel mõistatustest oli kirjutatud juba 1970. aastatel tema kraadiõpingute ajal Tartus ja kaks teist artiklit 2023. aastal. Neid töid lahutab peaaegu pool sajandit, kuid on selge, et Tatjana Vladökina jaoks on folkloor endiselt hämmastav nähtus, mis vajab lahtiharutamist: olgu selleks püsiväljendid keeles, mida vaadeldakse kahe maailma kontaktide seisukohalt ("Visuaalse ja akustilise mütoloogia udmurtide kommunikatiivses käitumises"), või udmurdi rahva kaasaegse religioosse maailmapildi kirjeldused neologismide ja narratiividega "naiivse ajaloo" teemadel ("Rituaalsete praktikate ja keelestrateegiate ontoloogia ja pragmaatika tänapäeva udmurdi ühiskonnas", kirjutatud koos Denis Korniloviga).

Raamatu kolmanda osa pealkiri "Tatjana Grigorjevna Vladökina – teadlane, õpetaja, sõber" räägib iseenda eest: endised aspirandid, kolleegid ja sõbrad jagavad Vladökina seotud lugusid, meenutavad ühiseid projekte ja rahvaluuleekspeditsioone.

Sügava tunnustuse ja tänulikkuse sõnad kõlavad Iževskist, Moskvast, Peterburist, Murmanskist, Kaasanist, Jekaterinburgist, Nižni Novgorodist ja Eestist pärit autorite kirjutatud artiklites.

Kahjuks osutus juubeliraamat mälestusraamatuks. Eelmisel kevadel lahkus Tatjana Vladõkina meie hulgast. Lohutuseks on ehk see, et ta siiski nägi seda raamatut ning sai lugeda oma õpilaste ja kolleegide siirast tänu ja armastust väljendavaid sõnu.

Ma osalesin raamatu käsikirja arutelul ja seetõttu teadsin, et algne pealkiri muutus. Esimene versioon oli võetud samuti Kuzebai Gerdi salvestatud laulust “*Tuž uno kõl’iz verano kõl’josõ*” (“On jäänud palju välja ütlemata sõnu”):

*Tuž uno kõl’iz verano kõl’josõ,
Tuž uno kõl’iz todmano kalõk’josõ.
Todmano kalõk’josõ eššo ik –
Tuž uno kõl’iz les’tono už’josõ.*

[On jäänud palju välja ütlemata sõnu,
On jäänud palju tunda saamata inimesi.
Tunda saamata inimesed pole veel midagi –
On jäänud palju tegemata töid.]

Tahaksin uskuda, et sõnu, mida Tatjana Grigorjevna ei jõudnud öelda, ütlevad tema õpilased ja mõttekaaslased.

Irina Nurijeva

Süsteem ja inimlikkus

Eva Toulouze ja Liivo Niglas. *Collective rituals of the Eastern Udmurt: The example of the Tatyshly district in Bashkortostan.*

Коллективные ритуалы закамских удмуртов: на примере Татышлинского района Башкортостана. Tartu: EKM Teaduskirjastus / Tartu Ülikool, 2024. 280 lk.

Eva Toulouze ja Liivo Niglas on avaldanud raamatu, mis on küll parajalt paks, ent tekstimahult mitte nii väga. Lisaks ingliskeelsele 60-leheküljelisele põhitekstile leiab siit sama vene keeles. See on arusaadavalt vajalik, et ka udmurdid ise saaksid seda väga informatiivset analüüsi lugeda. Raamatust väga suure osa moodustavad aga hoopis 112 fotot idaudmurdi palvustest, pühapaikadest ja ohvripappidest. Ja raamat ise ei olegi nagu õige raamat, sellel puudub täiemääraline eneseküllasus. Autorid on

selgitanud vaatajale Baškiirimaa udmurtide rituaalset süsteemi, et seal Uurali mägede ees toimivate taigade laiem kord oleks hoomatav. Vaatajatele on raamat adresseeritud aga seetõttu, et Toulouze'i ja Niglase selgituse järgi on suures osas tegu üldistatud kommentaariga etnograafilistele filmidele, mida nad nendes kogukondades on teinud. Või õigupoolest saame me muidugi aru, et filmis pigem Niglas, aga Toulouze'ita poleks ta oma kaameraga iialgi sinna udmurtide sekka sattunud. Kogemuslikkuse vahendamise ja selgitamise kõrval on uurimuse autorite eesmärgiks ka idaudmurdi kollektiivsete taigade intellektuaalse mõõtme analüüsimine.

Natuke tunnen ma puudust teooriast. Kuigi raamat on pigem instrueeriv, jääb minu jaoks väheseks abstraktsele näiteks "traditsiooni" mõistele osutamine vaistupõhiselt (lk 11). Selgitus on küll olemas, mis ütleb, et teooriat pole siinjuures vaja (samas). No olgu pealegi, minugipoolest, aga miks siis üldse korraks sellisesse arutlusse laskuda? Või kui märgitakse, et üks viimaste aastakümnete olulisemaid ohvripappe tunnistab ainult tema enda poolt järgitavat rituaalset praktikat, sest see on traditsiooniline, siis ei rahulda mind päriselt autorite teade, et teaduslikust vaatepunktist pole selline vaatepunkt aktsepteeritav (lk 40). Miks ei või me ohvripapi arusaama täielikult adekvaatseks tunnistada ja peame rahulduma tõdemusega, et sellise vaate korrektsus piirdubki ainult ohvripapi endaga (samas)? Mulle näib, et saan umbkaudu aru, mida autorid tahavad signaaliseerida, asetades selle prominentse animismipraktiku seisukoha rituaalse praktika tegeliku mitmekesisuse konteksti (samas). Ent ka sellisel moel ühe suure asjatundja vaate vastuvõtmatuks kuulutamine näib pisut järsk.

Aga võib-olla tuleneb seegi raamatu üldisest suunilusest või kirjutamisstiilist. Kõik, mis kuidagi udmurdi taigadega assotsieerub, nendele praktikatele mõeldes pähe torkab, võib osutada asjakohaseks. Igatahes saab niimoodi ilmselt autorite mõttelõnga jälgida üle keskmise autentsel kujul. Pandi kirja ega tulnud tagasi, et kõbida teoreetiline arutlemine söödavamaks minusugustele, kes asjast endast niikuinii eriti midagi ei jaga.

Teoses leiduvad mõned kaardid ja skeemid-joonised (lk 17, 22, 23, 28), mis annavad ülevaate Kama-taguste udmurtide taigade geograafilisest ja kogukondlikust süsteemsusest. Eks neid seoseid ja paralleele oleks tõesti raske hoomata, kui kõike oleks püütud ainult sõnadega väljendada. Ammu enne poole peale jõudmist olnuks lugeja peas kõik lootusetult sassis. Samas ei mõju uurimus ise kõige süsteemsemana, pigem on lähenemine siiski inimlik. Erinevatest kirjeldustest või meenutustest saame teada, et udmurdid on valmis rituaalseid reegleid ja piire eirama ja kompromisse tegema kohe, kui see inimlikult või gruppidevahelise harmoonia säilitamiseks vajalikuks osutub.

Mõnikord on autorite üldistavad väited ehk pisut liiga lihtsalt sõnastatud. Näiteks arutlus mälu kui sellise üle (lk 32) ei ütle midagi väga erilist (ehkki midagi pole ka valetsi, see on tõsi, et mälu võib olla petlik). Teisal jäävad mõned udmurtide maal kõigile mõistetavad nõukogude-järgse elu tõigad kultuurikogenematule lugejale kardetavasti krüptiliseks. Näiteks võinuks lähemalt seletada, miks on imelik, et põllumajanduslikku kooperatiivi nimetatakse kolhoosiks (lk 35)? Ja mida tahetakse öelda, kui teatatakse, et

Vilgurt on “midagi administratiivse keskuse taolist” (samas)? Ja kui Starokalmijarovo ja Petropavlovka pühapaikades ohvripappide ja nende abiliste jaoks eraldatud ala suhtes polnud kohalikel mingit tabutunnet, kuidas nad siis samal ajal seda olematut tabu eirasid (lk 36–37)? See tähendab, et ma ei saa päris hästi aru, kas see tabu siis üldse oli olemas mingisuguseski vormis. Kui tabu ei olnud, milleks sellest siis kirjutada? Ja kui tabu oli, aga keegi sellest ei hoolinud, siis ikkagi ju ei olnud tabu? Osutan nende märkustega sellele, et tekst oleks vajanud mõningast lihvimist ning osad esitatud andmed mingile taustale asetamist.

Kui vaadata suuremat pilti, siis teevad autori ära tänuväärse töö idaudmurtide rituaalsuse süsteemi selgitamisel. Raamat sisaldab ülevaateid piirkondlikest kollektiivsetest tseremooniate liikidest (lk 21–32), pühapaikadest (lk 32–38), ohvripappidest (lk 38–43), rituaalsetest riietumistavadest (lk 43–46), taigade kulgemise reeglitest (lk 46–54) ja palvetest (lk 54–57). Lisaks on selgitatud idaudmurdi rituaalide filmimisega seotut (lk 57–61). Selge struktuuriga ülevaade kõlab hästi kokku sellele järgneva pildigaleriiga, kus tseremooniad saavad vaate, paigad ja inimesed näo. Kokkuvõte (lk 61–62) on kahjuks päris napp ning minu jaoks jääb siin mingi võimalik iva või tera välja sõelumata. Samas on autorid suurema pingutuse teinud idaudmurdi palvetekstide edasiandmisega ja kommenteerimisega raamatu lisas (lk 189–278).

Hoolimata mõningatest pooletteheidetest olen väga õnnelik, et selline raamat on minu lauale maandunud. Tegemine on silmapaistava idaudmurdi maailmapildi ja rituaalsuse ülevaatliku kajastusega, kus leidub ka palju huvitavaid tähelepanekuid ja üksikasju, mille jäädvustamine on olnud väga tänuväärne. Loodetavasti rõõmustavad autorid veel paljude uute avastuste väljatoomisega idaudmurdi maailmast.

Art Leete

BOOK REVIEWS

Udmurt folklore: Research and researchers (for the jubilee of Tatiana Vladykina)

“Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” / “Ne mō govorim – duša govorit” [It is not us who talk – it is the soul...]. Izhevsk, 2023. 476 pp.

The book is introduced by Irina Nuriyeva.

System and Humanity

Eva Toulouze & Liivo Niglas. *Collective rituals of the Eastern Udmurt: The example of Tatyshly district in Bashkortostan / Kollektivnōje ritualō zakamskih udmurtov: na primere Tatōšlinskogo raiona Baškortostana.* Tartu: ELM Scholarly Press / University of Tartu, 2024. 280 pp.

The book is introduced by Art Leete.

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleempüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitavalt ingliskeelne resüme.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.

- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.
- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterne Deutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Nunõ vettan gur - Häällilaul (Udmurdi Vabariigi Alnaši rajooni Udmurt Višuri küla). Udmurdi häällilauludest loe alates lk 109.

Mihhail Kurotškini lauliku „Kuböz“ (1925) kaas. Mihhail Kurotškini panusest udmurdi folkloristikasse loe lähemalt alates lk 159.

Sofronovite noorpaar jalutab koos pulmakülalistega akordioni saatel Udmurtia vabaõhumuuseumis Ludorvai. Maksim Jegorovi foto 2018. Udmurtide tänapäevastest pulmakommetest loeme alates lk 123.

✿ Udmurdi rahva arusaamad kosmogooniast (5) ✿ Tšeptsja jõgi põhjandmurtide rahvakultuuris (15) ✿ Mütoloogiline tegelane *tšokmor* udmurtide traditsioonilises maailma-vaates (37) ✿ Vjatka-taguste udmurtide rituaalne roog *tšek-tšegei* (47) ✿ Kama-taguste udmurtide kevadise suure päeva (*bõddzh'õnal*) kombetalituse laulufolkloor (65) ✿ Baškortostani udmurtide folkloor (87) ✿ Udmurdi hällilaul (109) ✿ Kaasaegse udmurdi pulmatseremoonia eripära (123) ✿ *Liikumisega* vene laulude kultuurilisi tähendusi (133) ✿ Mihhail Kurotškini panus udmurdi folkloristikasse (159) ✿ Kolmkümmend aastat udmurtide juures käimas (179) ✿

ISSN 1406 - 992X

*Indexed by Scopus, EBSCO, MLA,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.*